УНИВЕРСИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА
№402
СЕРИЯ „УНИВЕРСИТЕТСКА КЛАСИКА“

АНДРЕЙ ДАНЧЕВ

СЪПОСТАВИТЕЛНО ЕЗИКОЗНАНИЕ

ТЕОРИЯ И МЕТОДОЛОГИЯ

УНИВЕРСИТЕТСКО ИЗДАТЕЛСТВО
„СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
СОФИЯ • 2001

© 2001 Андрей Йорданов Данчев
ISBN 954-07-1434-6
Университетско издателство „Св. Климент Охридски“

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор 7

Глава I. ОБЩИ ПОСТАНОВКИ 9
I. 1. Терминологични проблеми 9
I. 1. 1. Сравнително и съпоставително езикознание 9
I. 1. 2. Контрастивна и конфронтативна лингвистика 12
I. 2. Методологични проблеми. Критерии за съпоставимост 16
I. 3. Установяване на преводна еквивалентност 20
I. 4. Избор на лингвистична теория 24
I. 5. Съпоставителният анализ и теорията за лингвистичните равнища 31

Глава II. ВИДОВЕ СЪПОСТАВИТЕЛНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ 45
II. 1. Синхронни и диахронни 45
II. 2. По лингвистични равнища и подравнища 46
II. 3. С теоретична и/или практическа насоченост. Типология, теория на превода и чуждоезиково обучение 47
II. 4. По брой на съпоставяните езици 48
II. 5. Според начина на съпоставка 49
II. 6. Според степента на родство на съпоставяните езици 49

Глава III. ВРЪЗКА НА СЪПОСТАВИТЕЛНОТО ЕЗИКОЗНАНИЕ С ДРУГИ ДИСЦИПЛИНИ 51

Глава IV. ОБЗОРНА ЧАСТ 54
IV. 1. Първоизточниците 55
IV. 2. Пражката школа 55
IV. 3. Руска и съветска школа 57
IV. 4. Женевската школа 59
IV. 5. Контрастивната лингвистика в САЩ 60
IV. 6. Поява на организирани колективни съпоставителни програми 63
IV. 6. 1. Сърбохърватско-английска програма 63
IV. 6. 2. Полско-английска програма 65
IV. 6. 3. Румънско-английска програма 66
IV. 6. 4. Унгарско-английска програма 68
IV. 6. 5. Финландско-английска програма 69
IV. 6. 6. Други съпоставителни програми 69
IV. 7. Съпоставителните изследвания в България 72
IV. 7. 1. Разработки от общ характер 73
IV. 7. 2. Славянски езици 74
IV. 7. 3. Германски езици 78
IV. 7. 4. Романски езици 80
IV. 7. 5. Балкански езици 82
IV. 7. 6. Други европейски езици 84
IV. 7. 7. Азиатски и африкански езици 84
IV. 7. 8. Изводи 85
IV. 8. Съвременни тенденции 89
IV. 8. 1. Обща характеристика 89
IV. 8. 2. Използване на преводни примери 91
IV. 8. 3. Речева продукция на учащите се. Грешки и междинен език 92
IV. 8. 4. Понятието междинен език 94

Глава V. РАЗШИРЕНИЯТ МОДЕЛ ЗА СЪПОСТАВИТЕЛЕН АНАЛИЗ 98
V. 1. Съпоставително езикознание и чуждоезиково обучение 98
V. 2. Компоненти на разширения модел 100
V. 2. 1. Преводен корпус 101
V. 3. Анализ на междинния език и грешките 107
V. 3. 1. Прогноза и диагноза на грешки 107
V. 3. 2. Аспекти на диагнозата 110

Глава VI. РАЗШИРЕНИЯТ МОДЕЛ ЗА СЪПОСТАВИТЕЛЕН АНАЛИЗ НА СЕГМЕНТНО ФОНОЛОГИЧНО ПОДРАВНИЩЕ 126
VI. 1. Критерии за съпоставимост 127
VI. 2. Използване на уеднаквена система за транскрипция 128
VI. 3. Проблеми на сегментацията. Палатализираността в българския език 132
VI. 4. Ударените гласни [e], [æ], [ʌ] в английския език и съответствията им в българския. Синхронни аспекти на анализа 135
VI. 5. Диахронни аспекти на разширения анализ 143
VI. 6. По-нататъшно разширяване на съпоставителния анализ. Към типологията на някои звукови изменения 152

Глава VII. РАЗШИРЕНИЯТ МОДЕЛ ЗА СЪПОСТАВИТЕЛЕН АНАЛИЗ НА ГРАМАТИЧНО РАВНИЩЕ 163
VII. 1. Някои предложни словосъчетания в английския и българския език 164
VII. 2. Някои страни на аспектуалността в английския и българския език 171
VII. 2. 1. Изразяването на българския глаголен вид в английския език 172

Глава VIII. СЪПОСТАВИТЕЛНИТЕ ИЗСЛЕДВАНИЯ НА ЛЕКСИКАЛНО РАВНИЩЕ 182
VIII. 1. Общи бележки 182
VIII. 2. Видове лексикални съпоставителни изследвания 184
VIII. 2. 1. Синхронни и диахронни лексикални съпоставителни изследвания 184
VIII. 2. 2. На езиково и речево равнище 185
VIII. 2. 3. С теоретична или практическа насоченост. Типология, теория на превода и чуждоезиково обучение 185
VIII. 2. 4. Двустранни и многостранни изследвания 188
VIII. 2. 5. Еднопосочни и двупосочни изследвания 189

Глава IX. СЪПОСТАВИТЕЛНА ОНОМАСТИКА. ОБОСНОВКА И ОБСЕГ 192
IX. 1. Ономастични съпоставителни изследвания с типологична насоченост 193
IX. 2. Ономастични съпоставителни изследвания с насоченост към теорията и практиката на превода 197
IX. 2. 1. Предаване на имена със социолингвистични конотации 198
IX. 2. 2. Превод на собствени имена във фразеологични единици 198
IX. 3. Ономастични съпоставителни изследвания с насоченост към чуждоезиковото обучение 199
IX. 3. 1. Обосновка и обсег на ономастичния минимум 199
IX. 3. 2. Лингвистични фактори, влияещи върху състава на ономастичния минимум 200
IX. 3. 3. Социолингивстични фактори, влияещи върху състава на ономастичния минимум 201
IX. 3. 4. Психолингвистични фактори, влияещи върху състава на ономастичния минимум 202
ЗАКЛЮЧЕНИЕ 205
SUMMARY 208
БИБЛИОГРАФИЯ 211
ИЗПОЛЗВАНИ СЪКРАЩЕНИЯ 224

ПРЕДГОВОР

Въпреки че съпоставителните изследвания на различни езици получиха извънредно голямо развитие и разпространение през последните няколко десетилетия, необходимо е още в началото да уточним съдържанието на понятието съпоставително езикознание (СЕ). Ще се придържаме към обичайното разбиране в чужбина и у нас за тази езиковедска дейност – установяване на прилики и разлики между два или повече езика без оглед на това, дали са родствени или не.

Най-напред ще уточним някои терминологични проблеми, след което ще направим преглед на различните видове съпоставителни изследвания, както и на връзката на съпоставителното езикознание с други езиковедски дисциплини. Ще разгледаме някои основни методологически особености и проблеми на съпоставителното езикознание, след което ще направим кратък исторически преглед на развитието на съпоставителното езикознание по света и у нас и на по-важните моменти в съвременното състояние на съпоставителните изследвания.

Особено внимание ще отделим на „разширения модел" за съпоставителен анализ, развит през 80-те години в нашата страна, който освен съпоставка на системно равнище включва и съпоставка на речева продукция от разнообразен тип (включително грешки на учащи се).

След горепосочените по-общи части следват аналитични раздели, които илюстрират приложението на съпоставителния анализ в областта на сегментната фонология, граматиката и някои сравнително по-необичайни за съпоставителното езикознание области, например съпоставителната ономастика. Някои раздели не са разработени подробно, но навсякъде е посочена библиография, чрез която читателят може да получи повече сведения по интересуващите го въпроси.

Като се има предвид интензивното развитие и съществуващото вече многообразие на съпоставителните изследвания както у нас, така и в чужбина, ясно е, че в една книга не е възможно да се третират всички аспекти на тази тематика. Затова целта, поставена тук, е да се разгледат избирателно отделни страни на сравнителното езикознание, като се направят обобщения, характеризиращи по-важните моменти. В книгата са поставени три основни цели.

то на последния термин. В по-старите англоезични публикации на езиковедите от Пражката школа се говори за analytical comparison и в ранните американски публикации в областта на съпоставителното езикознание също се използват термини, свързани с лексемата comparative, но още преди 1960 г. в САЩ започва и употребата на термина contrastive linguistics (някои отделни автори, например Б. Уорф, споменават този термин доста по-рано – още в началото на 40-те години). В Англия използването на традиционния термин продължава до по-късно време. Например в често цитирания съвместен труд на М. Халидей, А. Макинтош и П. Стревънс (1964) все още става дума за comparative contrastive linguistics (Елис 1966), но вече се споменава и терминът contrastive linguistics и както е известно, последният има повсеместно разпространение – в сборника „Contrastive Linguistics", издаден от Г. Никел (1971), а също и в трудовете на К. Джеймс (1971, 1980), един от водещите лингвисти-контрастивисти във Великобритания днес.

I. 1. 2. Контрастивна и конфронтативна лингвистика

Както е известно, *контрастивните* изследвания са били насочени към разкриване на р а з л и к и т е, а *конфронтативните* – към разкриване както на р а з л и к и т е, така и на п р и л и к и т е. На пръв поглед това разграничение е твърде ясно и приемливо, поради което не би трябвало да се стига до терминологични недоразумения. За съжаление реалната картина е твърде различна. По силата на редица причини се е получила известна терминологична неяснота, при което едни езиковеди продължават да поддържат горепосоченото разграничение, докато други (все повече нарастващо мнозинство) разглеждат горните два термина като синоними, при което предпочитат да използват първия (т. е. *контрастивна* лингвистика).

Във връзка с това развитие е интересно и необходимо да се отбележи промяната в терминологичното значение на лексемата contrastive. По данните на многотомния Оксфордски речник на английския език (1933) прилагателното contrastive е засвидетелствано в английския език още през XIX в. и в обикновена словоупотреба и днес се използва за подчертаване на разликите между два или повече обекта на сравнение. Но въпреки че в началото, когато този вид езиковедска дейност започва да се развива в САЩ, вниманието на лингвистите е било съсредоточено главно върху разликите, а не толкова върху приликите, твърде скоро се стига до разширение на терминологичното словосъчетание contrastive linguistics/analysis като включващо и приликите между съпоставяните езици. Това ново терминологично значение е отбелязано още в началото на 60-те години в някои от големите американски речници на английския език. Например Webster's Third International Dictionary of the English Language (Springfield, London, 1961) съдържа статия contrastive linguistics с дефиниция a branch of linguistics concerned with showing the differences and similarities of at least two languages or dialects

– „клон от лингвистиката, разкриващ разликите и *приликите* на поне два езика или диалекта". По същество подобна дефиниция – the congruences and differences between two languages or dialects without references to their origin – „проучване на *сходствата* и разликите между два езика или диалекта без оглед на произхода им" (преводите и курсивите на горните два цитата са мои – б. а.) – се дава в The Random House Dictionary of the English Language (New York, 1966). Именно с такова разширено значение, включващо не само разликите, а и *приликите* между съпоставяните езици, терминът contrastive linguistics се използва в обширната англоезична литература днес. Това разширение се е наложило от необходимостта за отчитане и на приликите, както и от извънредно рядката употреба в английския език на прилагателното, отговарящо на термина *конфронтативен* в чешкия, немския и някои други езици[1].

Аналогично е положението и във френскоезичната литература. Докато в по-стари публикации все още се използва терминът comperatif/-ve и производните му, например от А. Малблан (1944), Ж. П. Вине и Ж. Дарбелне (1958) и др., по-късно постепенно започва да се среща терминът contrastive, който днес вече има повсеместно разпространение в работите на Ф. Дьобизе, Б. Потие, Ж. Дьобоа, Д. Кресел, Ж. Пьоро и др. (за по-пълни библиографски данни към този раздел вж. и Данчев 1978а). Тук може да се спомене и излизащото в Париж списание „Contrastes". Терминът linguistique contrastive (или differentielle) се сочи като френско терминологично съответствие на руския термин *сопоставительная лингвистика* и от съветски автори (Гак 1977:8).

По-усложнено е положението в немскоезичната литература. В сравнително по-стари публикации (Схоневелд 1964) все още се използва терминът vergleichend/-e, но вместо в по-ново време да се установи един-единствен термин, както е на английски и френски език, получил се е известен терминологичен разнобой. Едни автори, например Я. Чохралски (1966), Х. Мозер (1970), Х. Л. Куфнер (1973), Г. Никел (1973), Х. Рабе (1974), В. Кюлвайн (1975), Ф. Груча (1976) и др., използват термина Kontrastive Gramatik/ Sprachwissenschaft в разширеното му значение. Но други автори – Л. Заброцки (1970), Р. Щернеман (1971, 1983), П. Мразович (1972), Г. Йегер (1973), Г. Хелбих (1973, 1981), К. Е. Зомерфелт (1977) и пр., използват термина kontrastive в традиционното му стеснено значение за изтъкване на разликите (главно с оглед на чуждоезиковото обучение), докато за по-цялостни описания на приликите и разликите те предпочитат термина konfrontative, зает от чешката лингвистика, където той започва да се използва през 60-те

[1] В предговора към монографията си „Towards a General Comparasive Linguistics" Дж. Елис (1966) споменава мимоходом термина contrastive linguistics, като очевидно смята двата термина за синоними (съответни на руския термин *сопоставительное языкознание*) и ги отхвърля и двата в полза на термина, отразен в горецитираното заглавие. Един от редките примери на употреба на термина confrontation в англоезично езиковедско заглавие е в монографията „The Principles of Linguistic Confrontation" от О. Ахманова и Д. Меленчук (1977).

години от Вл. Скаличка (1962), К. Хоралек (1962) и др. Но интересна за отбелязване е констатацията на чешките автори Вл. Мах и Св. Махова (1974), че днешната *контрастивна* лингвистика е продължение на чешката *конфронтативна лингвистика* и че терминът *контрастивен* (в разширеното му значение) се използва и в Чехословакия; подобни са наблюденията и на Л. Душкова (1975).

Възниква немаловажният въпрос кое решение е оптимално от гледна точка на българското езикознание. От една страна, тъй като разполагаме със сполучлив български термин – съпоставително езикознание, удобно съвпадащ и с руския термин, въпросът за разграничението между контрастивна и/или конфронтативна лингвистика може да не изглежда толкова важен за нас. Но от друга страна, все пак е желателно да изясним отношението си към въпросните термини както от информативна гледна точка, т. е. с оглед на правилната ни ориентация в съдържанието на многобройни чужди публикации, така и от гледна точка на собствения ни терминологичен узус. Както е известно, използването на международния термин наред с родния вече е установена практика във всички научни дисциплини. Още на състоялата се у нас национална конференция по тези въпроси (за подробности вж. сп. Български език, кн. 4, 1977) беше подчертано, че терминологията е самостоятелен лексикален пласт във всеки език, при който въпросът за връзката с родния език не стои със същата острота, както при обикновената лексика, а в някои случаи международният характер на даден термин може да се окаже и предимство (Пернишка 1977; Терминология 1985, както и публикациите на М. Попова). Така че вероятно ще възникне необходимост от използване и на международната терминология и при това положение очевидно сме изправени пред избор между следните две възможности.

Първата е да бъдат възприети и двата термина – *контрастивна* и *конфронтативна* лингвистика, като ги разграничаваме по споменатия вече начин, както правят това Вл. Скаличка, Г. Хелбих, Л. Заброцки, О. Ахманова, Д. Меленчук и други езиковеди. Това ще рече за *контрастивни* да се смятат изследванията, които разкриват разликите, а за *конфронтативни* – изследванията, които обхващат както разликите, така и приликите. Разграничението безспорно е добре замислено и би могло да бъде полезно в теоретично отношение. Но използването на едни или други термини и изобщо процесите на терминообразуването зависят не само от теоретични или лексикални съображения, а и от утвърдилата се практика. А както вече посочихме, от цялата лингвистична литература на главните европейски езици въпросното разграничение се прокарва само в част от немскоезичната литература. Както отбелязват редица автори (Фишак 1973; Мах и Махова 1974; Жлуктенко 1977), практическото разграничение на приликите и разликите нерядко е трудно, понеже установяването на разликите е невъзможно без макар и имплицитното отчитане на приликите. В една често цитирана статия Я. Фишак (1973), ръководител на мащабната полско-английска

съпоставителна програма, подчертава, че още в началото на изпълнението на тази програма е решено терминът *контрастивен* да се използва в разширеното му значение, понеже способността за диференциране предполага и способност за комплементарна връзка.

Втората възможност е в съответствие с преобладаващия засега международен узус, както е в англоезичната, френскоезичната, испаноезичната и част от немскоезичната и руската (Жлуктенко 1977; Ярцева 1981), в лингвистичната литература да бъде възприет терминът *контрастивна* лингвистика в разширеното му значение, още повече че тази практика вече е получила известна гражданственост у нас (Николов 1970; Бъчваров 1976; Петков 1977; Данчев 1980 и др.), докато засега все още са твърде редки заглавията на български език, съдържащи определението *конфронтативен*. Трябва да отбележим, че терминологичното съчетание *контрастивна лингвистика* се появи напоследък и в публикации от съветски автори, при това не само при преводи от руски на английски (Бархударов и Черняховская 1976), но и в издания на руски език (Жлуктенко 1977; Раевска 1977; Ярцева 1978). Във всички тези публикации определението *контрастивен* е употребено в разширеното си значение като включващо разликите и приликите.

В заключение – тъй като синонимното съжителство на два термина противоречи на общоприетите изисквания за изграждане и функциониране на терминологични системи (Попова 1985, 1986), налага се да се избере единият от двата чужди термина. Въпреки че от гледна точка на първоначалната си лексикална мотивация терминологичното определение *конфронтативен* е по-сполучливо, понеже винаги се използва само в едно значение, терминът *контрастивен* е намерил далеч по-голямо разпространение в международната научна практика главно поради големия количествен превес и влияние на англоезичната литература. Всъщност по-нататъшните спорове са безпредметни, тъй като почти повсеместната употреба на терминологичното словосъчетание *контрастивна лингвистика* е свършен факт. При това положение продължаващото използване на термина *конфронтативна лингвистика* само би създало терминологична неяснота и ще забавя желания от всички специалисти (в чужбина и у нас) процес на терминологична стандартизация.

Като евентуален допълнителен довод в полза на термина *контрастивна* лингвистика може да се приведе обстоятелството, че той се оказва по-удобен и от гледна точка на българския език, понеже има по-неутрално звучене, отколкото *конфронтативен*. Поради връзката си със съществителното име *конфронтация*, което се използва в тясно специализирано значение, главно в обществено-политическата литература у нас, прилагателното *конфронтативен* има твърде ярко маркирана експресивност на антагонистично противопоставяне, която му придава публицистична отсянка.

I. 2. Методологически проблеми. Критерии за съпоставимост

Преди всичко трябва да уточним, че става въпрос за съпоставка на отделни подсистеми, понеже комплексното съпоставително изследване на два (или повече) езика би предполагало наличие на цялостни описания на отделните езици, а такива все още не са постигнати никъде.

И така на предно място във всички обсъждания и по-общи трудове, посветени на съпоставителното езикознание, възниква проблемът за методите на съпоставка и критериите за съпоставимост. Централно и добре известно понятие тук е *терциум компарационис* (лат. tertium comparationis), т. е. еталонът за съпоставка, независим от двата съпоставени обекта. Фактически става въпрос за това какъв метаезик[1] да се използва.

Както е известно, по въпроса какъв метаезик е необходим за описанието на даден език съществуват две принципно противоположни становища.

Едното е на семантиците логици – А. Тарски и Р. Карнап, а също и на някои лингвисти – Ю. Д. Апресян и У. Дайвър (за темпоралната система на глагола в американския английски език), според които за адекватното семантично описание на езиковите факти и отношения е необходим специален, независим от езика-обект семантичен език. Този подход несъмнено е много издържан в теоретично отношение. Същевременно обаче на практика той нерядко се реализира във формален апарат, който или е твърде утежнен и изложението е трудно четивно, или пък твърде опростява нещата, при което се изпускат някои съществени моменти.

Другото становище изхожда от постановката, че естественият език е „мощна формална система, съдържаща в себе си своята интерпретация" (Денисов 1980:246; Караулов 1976; Касабов 1986). А след като се приеме, че естественият език може да бъде метаезик на самия себе си, ясно е, че той може да служи и като метаезик за описание на други езици.

Този подход, т. е. установяване на съпоставимост и структурна еквивалентност чрез използване на преводи, е намерил извънредно голямо разпространение и е обсъждан от редица автори (Ивир 1969; Швейцер 1973; Данчев 1976; Каде 1988). Тук може да се говори за две основни разновидности на въпросния подход. При първата единият език експлицира другия по по-общ начин, като съдържанието се предава по описателно-вербален начин. При втората преводът се експлицира с помощта на семантични компоненти и предикативен анализ, при което пак се получава някаква степен на формализация. Последната методология се очертава като особено продуктивна и перспективна, поради което вече се използва от нарастващ брой автори, включително и у нас (Алексиева 1982; Тодева 1984; Савова 1986; Бенатова 1987).

[1] В случая следваме общовъзприетото определение на понятието метаезик (въведено през 1948 г. от А. Тарски) – използване на една знакова система за описание и тълкуване на друга.

Различните начини за установяване на съпоставимост могат да се представят и другояче. Например в известния си труд „Контрастивен анализ" (1980) К. Джеймс различава следните три подхода към установяване на съпоставимост на граматично равнище: 1) съпоставка на повърхнинни структури[1]; 2) на дълбочинни структури и 3) установяване на преводна еквивалентност.

По отношение на първия критерий К. Джеймс се опира на структурните процедури за описание на формите и тяхното подреждане и заедно с Р. Стокуел и съавторите му (1965) различава четири такива средства: словоред, интонация, служебни думи и афиксация. По-нататък К. Джеймс изтъква, че съпоставката фактически се прави въз основа на приблизителната междуезикова идентификация на дадена категория. Тази практика естествено съдържа потенциална опасност (К. Джеймс тук цитира П. Кордър 1973:234) от подвеждане по еднаквите наименования на редица категории в различни езици, често пъти получени под влияние на класическата граматическа традиция, какъвто е например случаят с т. нар. перфект в английския, немския и френския език, които фактически могат да прикриват съществени различия. Терминологичната омонимия обаче, която обикновено е относителна, тъй като почти винаги се говори за дадена категория във връзка с някакъв език, вероятно ще подведе само неопитния изследовател. При по-задълбочен съпоставителен анализ неминуемо ще излязат наяве както приликите (мотивиращи все пак използването на общия термин, особено при родствени езици), така и разликите, характеризиращи развитието и състоянието на дадената категория в съответните отделни езици.

Някои интересни моменти възникват във връзка с понятието междуезикова индентификация. Както е известно, по един или друг начин то се формулира и използва от Е. Поливанов, У. Вайнрайх, Е. Хауген и много техни последователи. К. Джеймс го споменава във връзка със съпоставката на повърхнинни структури, уместно отбелязвайки (всъщност цитирайки Хауген 1956), че носителите на даден език отъждествяват елементите на един език с елементите на друг въз основа на техните сходства във формата и/или дистрибуцията. По-нататък К. Джеймс споменава с известна резерва и становището на Т. Слама–Казаку за „контактна лингвистика", която според нея трябва да служи като отправна точка за съпоставителния анализ. К. Джеймс смята, че така се получава известно смесване между контрастивната лингвистика и анализа на грешките. Критичното отношение на К. Джеймс тук не е лишено от основания, но този конкретен въпрос ще разгледаме в гл. V.

В прегледа си К. Джеймс споменава и онези автори (Р. Стокуел и др.), според които съпоставката на повърхнинни структури често е тривиално и

[1] Преводът на английските термини deep и structure на български език създава определени трудности. Като български превод на surface structure в случая е възприето словосъчетанието *повърхнинна структура* (както е в Панчев 1984), а deep structure ще се превежда като *дълбочинна структура*, така че да има словообразувателна симетрия между двете определящи прилагателни.

безинтересно. Тук е уместно да си припомним, че тази критика фактически е част от познатата обща критика на генеративистите по отношение на структурализма. На това може да се отговори, че ако някои съпоставителни изследвания действително се оказват банални и теоретически безинтересни (известно е, че съпоставителните изследвания лесно се поддават на вулгаризация), това все още не означава, че съпоставката на повърхнинни структури е безпредметна. Напротив, по-нататък ще покажем, че всякакъв съпоставителен анализ обикновено не само започва със съпоставка на повърхнинни структури, но нерядко и продължава по същия начин. А за да не бъдат формални и „повърхностни", такива анализи естествено трябва да включват проучването на връзките на съпоставяните елементи със съседните елементи на съответните подсистеми, така че да се вземат предвид релационните им стойности в дадената подсистема.

Изхождайки от някои ограничения и несъвършенства на повърхнинния анализ, мнозина лингвисти в различни страни се насочиха към съпоставки на дълбочинни структури. В такива случаи се изхожда от постановката, че изреченията, които имат различни повърхнинни реализации, но се намират в трансформационна връзка помежду си, например

John is easy to please.
It's easy to please John.

(примерите са цитирани по Джеймс 1980:171, но вж. и Тодева 1984), имат една и съща дълбочинна структура. Сега ще се абстрахираме от оживените спорове около критериите за установяване на дълбочинната структура и ще насочим вниманието си към интересната и важна възможност за включване и на междуезиковите трансформации.

Изходна точка за включване на междуезиковите трансформации в съпоставката е третирането им като разновидност на вътрешноезиковите трансформации. Както е известно, редица теоретици на превода (Найда 1969; Бархударов 1975; Швейцер 1988) разглеждат превода и като междуезикова трансформация. Казано другояче, няма принципна разлика между вътрешноезиковия (или парафразата) и междуезиковия превод. За основа на такова обвързване служи липсата на реална (освен социолингвистична) разлика между понятията *език* и *диалект*.

Постановката, че няма съществена теоретична разлика между вътрешноезиковите и междуезиковите трансформации се оказа крайъгълен камък на подхода на мнозина автори. Изхождайки от това К. Джеймс мотивира установяването на съпоставимост чрез приемане на дълбочинната структура при междуезикови трансформации като независима от съответните езици, т. е. като удобен терциум компарационис.

Следователно дълбочинната структура е константата и оттам общото при съпоставителния анализ, на фона на което се открояват съответните променливи, характерни за един или друг език. Лингвистите-генеративисти разглеждат като обект за съпоставка главно типа и броя на трансформациите (правилата), необходими за пораждането на съответните повърхнинни структури. Колкото по-сходни са два езика, толкова повече ще си приличат трансформационните им вериги и толкова по-близо до повърхността ще се намира точката, от която нататък въпросните вериги започват да се различават. При такъв подход е лесно да се разбере защо генеративистите смятат съпоставката на повърхнинни структури за тривиална. Но както вече стана дума, съществуват сериозни основания за включването в съпоставителния анализ и на повърхнинните структури.

Възприемането на постановката за дълбочинни структури и използването ѝ като терциум компарационис при съпоставителен анализ създаде много благоприятни предпоставки за преодоляване на теоретичните ограничения, присъщи на структурния подход, при който всеки език се разглежда като уникален и неповторим (и следователно трудно съпоставим с други езици) и дадоха сериозен тласък за по-нататъшното развитие на съпоставителното езикознание в различни страни.

В светлината на тази методология могат по-лесно да се отчитат и различните степени на експлицитност на дадени значения в различни езици. Както е известно, докато в един език дадено значение може да се съдържа в повърхнинната структура само имплицитно или дори да липсва, в други езици то може да е представено по-експлицитно, т. е. по-явно (за подробности вж. Старикова 1974, а у нас Данчев 1976; Алексиева 1982). Това явление, свързано с познатата асиметричност на езиковия знак, е сравнително добре изследвано в теорията на превода и е много подходящо за междуезикови съпоставки.

От друга страна обаче, използването на дълбочинните структури като терциум компарационис създава и някои сериозни проблеми. Най-сложният от тях е трудното дефиниране на понятието дълбочинна структура. Докато едва ли има някакви сериозни разногласия относно идентифицирането и дефинирането на повърхнинните структури, същото не може да се каже и за дълбочинните структури. Напротив, именно около понятието дълбочинна структура в генеративните граматики в литературата възникнаха продължителни спорове, които доведоха до възникване на нови хипотези и дори на нови направления в лингвистиката.

Както е известно, един от главните спорове се разгоря около взаимното разположение на синтактичните и семантичните компоненти на дълбочинната структура. В стандартните генеративни модели дълбочинният синтаксис е по-базисен, но по-нататъшното развитие на съпоставителните изследвания (а и дотук направения преглед) подсказва, че по-удобни за междуезикови съпоставки са онези модели, при които семантичната структура е разположена по-дълбоко от синтактичната.

По-подробното разглеждане на различните съществуващи подходи към определянето и разчленяването на дълбочинните структури би могло да изпълни обемиста монография. Тук няма да се занимаваме повече с тази

тема, а ще се върнем към основния интересуващ ни въпрос – установяване на съпоставимост чрез превод.

Очертаният дотук подход насочва към по-универсален поглед върху редица основни категории на езикознанието, като аспектуалността, залога, определеността и неопределеността, модалността и др., които от традиционна гледна точка често се третират само като морфологични или морфосинтактични категории. Но представянето им по такъв начин обикновено води до акцент върху разликите между езиците и затруднява съпоставката им, докато използването на съдържателната страна като отправна точка създава по-удобни предпоставки за съпоставителен анализ. Тъкмо затова съпоставителното езикознание предлага допълнителна мотивация за функционално-семантично ориентираните направления в съвременното езикознание, при които посоката на анализ е от формите към съдържанието и оттам обратно към формите.

I. 3. Установяване на преводна еквивалентност

Установяването на съпоставимост при междуезиков анализ чрез преводна еквивалентност е обсъждано многократно в литературата. Освен Ш. Бали и неговите последователи от Женевската школа, за които преводът е основен компонент на методологията им, използването на превод при съпоставителен анализ се препоръчва и от много други автори – А. Фьодоров (1961), М. Халидей и др. (1964), Р. Филипович (в редица публикации), А. Данчев и Алексиева (1974), Б. Лавендовски (1976), Бл. Лингорска (1976), В. Кюлвайн и В. Вилс (1981), Е. Тодева (1982) и др.

Свързването на съпоставителното езикознание с превода се препоръчва и осъществява от последователите на най-различни лингвистични направления. Но въпреки едни или други теоретични и методологични различия съображенията за използване на превода се свеждат до няколко основни положения.

Един от най-важните моменти, изтъкван неведнъж от най-различни автори, е разглеждането на превода като източник на често пъти твърде съществена лингвистична информация. Към споменатите дотук автори могат да се добавят Ж. Мунен (1963), Р. Якобсон (1966), Вл. Ивир (1969), Е. Косериу (1981), А. Д. Швейцер (1973, 1988), В. Н. Комисаров (1980) и др.

Преди всичко сравнението на преводи с техните оригинали често разкрива редица особености на отделните езици, а също и на отношенията между тях, които инак биха останали скрити при използването на други методи. Например преводните изречения (или текстове) са особено полезни и удобни за съпоставката на езици с подчертана аломорфна структура, като езици със и без членуване (българския, немския, френския и др. в сравнение с руския език), или на морфологично маркирания глаголен вид в славянските

езици с други средства за изразяване на същите значения в други езици, като английския, немския, френския и пр. Анализът например на системно езиково равнище също може да създаде впечатлението, че просто минало време в английския език (The Past Simple Tense) съответства преди всичко на минало свършено време в българския език. Използването на преводен корпус обаче разкрива обстоятелството, че английската форма фактически има не един, а два основни функционални еквивалента в българския език – минало свършено и минало несвършено време (за повече подробности вж. Данчев и Алексиева 1974).

Преводът често се разглежда като удобен естествен лингвистичен експеримент, в хода на който изразните средства на различни езици се съпоставят и заменят едни с други, при което се изхожда от важните принципи за частична езикова общност и всеобща преводимост. Както вече посочихме, отношението на преводна еквивалентност позволява да се сложи знак за равенство между явления, заемащи различни места в системите на съпоставяните езици, и така изследването излиза извън рамките на езика и навлиза в цялото многообразие на речта. Езикът вече се разглежда не като статика, а в динамика, при което отпада проблемът за езиковия статус на съпоставяните единици и се преодолява разслоението на езиковите системи на равнища и подравнища. Преводът разкрива значителните компенсационни възможности на езиците, които се реализират чрез използване на твърдо разнородни средства за изразяване на едно и също значение. По този начин изпъква по-релефно реалната картина на функциониране на езика. По думите на А. Фьодоров (1961) „Отказът от преводен материал, от изучаването на фактите на речта и от стилистичния аспект на изследването води само до обедняване на съпоставката и прави по-непонятен живота на различните езикови явления в сравняваните езици".

Възраженията против използването на преводни примери са известни (Фърт 1956; Ожеховска 1976; Ахманова и Меленчук 1977 и др.). Те се свеждат главно до познатото положение, че вместо лингвистичните фактори (които би следвало да бъдат меродавни при съпоставителен анализ) на преден план при превода могат да излязат най-различни прагматични, стилистични, експресивни и други фактори, които обикновено са от социолингвистично и/или психолингвистично естество. Нерядко се подчертава, че преводачът може да си позволява различни свободи, за което наистина лесно могат да се намират примери. Няма съмнение, че и най-опитният и добър преводач понякога предлага съответствия, които могат да се окажат спорни. Именно поради това обсъждането на разработки, използващи преводни примери, понякога се превръща в тривиално обсъждане на уместността на един или други преводни примери.

Възраженията са основателни, но трябва да се имат предвид и редица важни допълнителни моменти. Преди всичко трябва да е ясно, че не *всеки* преводен пример е винаги меродавен. Затова изследователят трябва да оперира с повече преводни примери както на едно и също съобщение, така и

на една и съща категория в различни лингвистични и екстралингвистични ситуации, като преводите са направени от различни и достатъчно компетентни преводачи. По такъв начин може да се намали влиянието на субективния фактор, произтичащо от индивидуалните предпочитания на отделни преводачи. Съществува ефект на междуезиковия пренос (вж. V.1). Но статистическата обработка на данните, получени от различните преводни примери, позволява да се извърши подреждане на преводните съответствия на дадена граматическа единица и да се определи относителната значимост на всеки член от парадигмата от преводни еквиваленти. Наличието на повече от един функционален преводен еквивалент изисква да се изяснят различните фактори, които обуславят избора му. Това хвърля допълнителна светлина върху морфосинтактичната синонимия, която все още не е проучена достатъчно от представителите на едни или други лингвистични направления.

Анализът на достатъчно представителен преводен корпус (вж. V. 2) предпазва изследователя от прибързани и неточни обобщения. Преводните примери също разкриват факта, че съществуването на сходни елементи и структури в два езика невинаги означава лесно установяване на еднозначна еквивалентност. Напротив, както подчертава Л. Спалатин (1969), изследователят често е изправен пред формално съответствие с малка вероятност за еквивалентност.

Преводните примери дават ценна информация за комбинаторните възможности на даден езиков елемент, за честотата му на употреба и за ограниченията при включването му в дадени подсистеми. Именно поради това някои езиковеди, например Р. Филипович (1978 и другаде), говорят за „дескриптивен преводачески метод“ на съпоставителния анализ. Всъщност се потвърждава познатата постановка на Р. Якобсон (1966:234), че „науката за езика не може да преведе неговите знаци с други знаци от същата или друга езикова система“.

Въпреки че редица автори държат на строго разпределение между *език* и *реч* (или *компетенция* и *перформация*[1], доколкото е възможно съотнасянето на тези две двойки от понятия), ще напомним известното и важно обстоятелство, че в съвременното езикознание се забелязва все по-засилваща се тенденция към изучаване на езика не като абстрактна система, а в неговото реално функциониране и в речта (Данчев 1978, 1981; Тодева 1982). Увеличава се броят на авторите, които поучават различните промени, настъпващи в езиковите единици при тяхната реализация в речта. Това естествено не означава, че науката за езика вече се разтваря в индивидуалните прояви на речта. Както е известно, речта е изходната база за изследване на

[1] В българската езиковедска практика засега не са възприети единни съответствия за често срещаните в съвременната англоезична езиковедска литература термини competence и performance. Вместо преводни еквиваленти, при които неминуемо ще се загубят някои специфични за тези термини конотации, ще ги транскрибираме съответно *компетенция* и *перформация*.

езика и за моделиране на системата му. Следователно, ако се откажем от данните на преводни корпуси, ще загубим възможността да добием ценната информация за системата от отношения, съществуващи между два езика. Да се смята, че преводът принадлежи само на речта, на практика означава да се отрече и обективността на данните за езика, които фактически са извлечени от многобройни индивидуални речеви актове независимо от това, дали са едно- или двуезични.

Критериите за установяване на преводна еквивалентност варират в зависимост от акцента, който различните автори поставят върху едни или други аспекти на проблема. Преводната еквивалентност се определя като *динамична* (Ю. Найда), *комуникативна* (О. Каде), като предизвикваща *тъждествена реакция* (А. Нойберт), *еквивалентен ефект* (И. Леви), *сходни асоциации* (Щ. Бали), *тъждество на описаните извънезикови ситуации* (Дж. Катфорд, В. Г. Гак) и др. (подробности вж. Васева 1982; Тодева 1982; Комисаров 1983; Залевски 1986; Швайцер 1988). Гореспоменатите (и други) подходи имат редица общи моменти и разликите между тях сякаш се свеждат повече към отделните страни, отколкото върху същността на въпроса.

Заслуга за успешното изясняване на част от проблемите, възникващи във връзка с преводната еквивалентност, има Ал. Людсканов (1969). Той приема, че общата координатна система е единният и общ за всички хора свят. По-нататък Ал. Людсканов говори за превода като междусемиотична трансформация и уточнява, че преводът може да бъде и вътрешносемиотичен (I. 2). Основната му формулировка е, че преводът се свежда не до предаване на средство със средство, а на функциите на средствата в системата на цялото. Оригиналът като цяло носи определена интелектуална и естетическа информация и функционалността на средствата зависи от цялото, от контекста. Принципът на функционалните еквиваленти според Ал. Людсканов представлява основата на теорията и практиката на превода. Удобството на тази постановка обяснява широкото й използване в много съпоставителни изследвания през последните години у нас.

Прегледът на публикациите, посветени на проблема на преводната еквивалентност (освен споменатите вече автори вж. и Левицкий 1984), разкрива непрекъснато обогатяване и съответно усложняване на критериите. Но като правим бегъл и съвсем частичен преглед на този проблем, не трябва да забравяме, че подхождаме към него от позицията на лингвиста-контрастивист, а не на теоретика на превода, който отчита много по-голяма съвкупност от фактори. Оценката за комплексно изпълнение на даден превод обикновено излиза извън интересите на езиковеда, насочил вниманието си например върху дадена категория на морфосинтаксиса.

И така, кое от различните възможни определения за преводната еквивалентност да изберем при съпоставителния анализ на лингвистични категории.

На така поставения въпрос трудно може да се даде еднозначен отговор и не може да се препоръча само един-единствен критерий. В зависимост от характера и целите на изследването ще се дава предимство ту на едни, ту на други критерии, дори може да се получат съпоставителни ситуации, при които да се окаже полезно използването например на буквален превод.

Значението на критериите очевидно ще варира на граматично и лексикално равнище. Там, където акцентът е главно върху съпоставката на вътрешно-системните критерии, по-силен превес следва да получат функционалните критерии. А когато освен граматични в съпоставката се включват референциални и прагматични значения, както това се получава обикновено при съпоставителен анализ на лексикално равнище, критериите за еквивалентност очевидно ще се усложнят. Естествено прагматични съображения следва да се вземат предвид и при редица граматични категории като членуването, словореда и др., тъй като прагматичното значение фактически присъства на всички равнища на лингвистично описание.

Казано накратко, лингвистът-контрастивист трябва да има готовност лесно и бързо да превключва от микро- на макролингвистични критерии за преводна еквивалентност, като възприема подходяща за случая йерархия. И въпреки положените досега усилия на редица изследователи тази проблематика все още не е проучена и разработена в достатъчно задоволителна степен.

I. 4. Избор на лингвистична теория

Съдържанието на този раздел е пряко свързано със съдържанието на предходните два и отделянето му е по-скоро въпрос на условно структуриране на текста.

Както и при много други проблеми, възникващи във връзка със съпоставителното езикознание, тук също става ясно, че въпросът за избор на оптимална лингвистична теория няма еднозначен отговор. Прегледът на литературата показва, че съпоставителните изследвания са правени въз основа на най-различни лингвистични теории и направления. От друга страна, прави впечатление и обстоятелството, че значителна част от съпоставителните анализи следват някои от основните лингвистични теории на страната, чийто език е специалност на съответния автор.

Съществува мнение, че едни лингвистични теории може да са по-подходящи за описанието на дадени езици, отколкото на други. Например нерядко се посочва, че трансформационно-генеративните граматики, разработени първоначално въз основа на английски, прилягат за описанието главно на този език, а могат да се окажат не толкова подходящи за други езици. По отношение на руския език е изказано становището, че в някои случаи се налага адаптация на описанието му с оглед на неговото установяване от

учащите се, чиито родни езици са твърде различни (вж. IV.3) Всъщност оптималното описание на даден език винаги е съобразено с аудиторията, за която то е предназначено. Става въпрос за ситуации на чуждоезиково обучение, когато обикновено се прави разграничение между обучението по даден език като роден или като чужд (в последния случай по-нататък обикновено се прави разграничението между преподаването на даден език като чужд въобще и като чужд за носителите на определен роден език, например „Английски език за българи“ и пр.).

Докато едва ли има съмнение, че един и същ език може да се описва различно в зависимост от конкретните цели на използването му, повечето езиковеди са единодушни, че е желателно двата (или повече) езика, които ще бъдат обект на съпоставителен анализ, да се описват чрез един и същ понятиен и терминологичен апарат.

Подробното и изчерпателно разглеждане на всички въпроси, възникващи тук, би изисквало извънредно много място, затова ще набележим само някои по-общи положения, като част от тях ще бъдат засегнати и доразвити в по-нататъшните раздели.

Като си даваме сметка, че става въпрос за твърде драстично опростяване, можем да приемем условно следното триделно разграничение на съпоставителните изследвания в зависимост от лингвистичната теория, въз основа на която са изпълнени.

В хронологичен ред трябва да започнем с изследванията, изпълнени в духа на по-старата езиковедска традиция. Понятието „по-стара езиковедска традиция“ естествено е много широко и очевидно обединява твърде разнородни явления. Но за удобство приемаме, че в случая става въпрос за изследвания, при които се допуска донякъде еклектичното смесване на формални, функционални и семантични критерии, на синхрония и историзъм при описанието и пр. Като един от типичните представители на този вид лингвистичните анализи, някои от които все пак имат трайна научна стойност, може да се посочи видният датски англицист от миналото О. Йеспersен. Изследвания от този тип има и у нас (вж. IV.7).

Вторият тип изследвания са повлияни от едни или други направления на структурализма, като тук става въпрос както за европейските му, така и за американските му разновидности. Значителна част от всички съпоставителни изследвания в различни страни са именно от този тип. Това е донякъде разбираемо, като се имат предвид ударението върху синхронизъм и снемането на изискването за родственост, необходими предпоставки за съпоставително изследване. Затова неслучайно голяма част от съпоставителните изследвания в различни страни, включително и в нашата, изхождат от теоретични предпоставки, които водят началото си от автори като Бодуен де Куртене (за Фишак 1984, разглеждан като родоначалник на съпоставителното езикознание, вж. IV.1) и Фердинанд дьо Сосюр, представителите на Пражката школа и други лингвисти в Европа, а в САЩ – от Е. Сапир, Л. Блумфийлд, Ч. Фрийс и пр. От друга страна обаче, въпреки че все още най-

многобройни са съпоставителните изследвания, извършени от изходни позиции на структурализма и че появата на целенасочени съпоставителни изследвания се свързва със структурализма, вече стана дума за обстоятелството, че с ударението си върху спецификата и уникалността на всеки език (срвн. постановката на Фердинанд дьо Сосюр, че всеки език е система sui generis) тъкмо структурализмът създава определени теоретични проблеми, принципно затрудняващи извличането на обща база за съпоставка.

Третият тип съпоставителни изследвания са свързани с различни разновидности на трансформационно-генеративните граматики. Без да влизаме в подробности относно същността на генеративната теория за описание на езика, ще повторим само, че важното разграничение между повърхнинни и дълбочинни структури, което има основна методологична и теоретична значимост при генеративните граматики, предоставя много удобна база и за съпоставителните изследвания. Това личи особено ясно при съпоставителните изследвания, използващи преводни корпуси. Както вече видяхме в предходния раздел, включването на преводен материал, чиито предимства посочихме, само по себе си насочва към описанието му с едни или други аналитични процедури, разработени от Н. Чомски и различните му последователи, а също и критици (както е известно, дори и авторите, които критикуват Н. Чомски, обикновено си служат с едни или други понятия, формулирани от него). Достатъчно е да напомним дори само виждането на превода като набор от междуезикови трансформации, които не са принципно различни от вътрешноезиковите трансформации, характерни за всяка генеративна граматика. Както е известно, постановките на Н. Чомски и различните му последователи за дълбочинни структури (колкото и да продължават да са спорни дефинициите за тях) са свързани с постановките за универсална и специфична граматика и дадоха нов тласък на изследванията, свързани с разкриването на езикови универсалии от от всякакъв характер. Всички тези постановки несъмнено създават много благоприятна обща теоретична рамка за извършване на съпоставителни изследвания. От друга страна обаче, при разкриване на вътрешната структура на съответните езици чрез специфичните за тях правила за пораждане пак се стига до уникалното своеобразие на всеки език, отчитането и изтъкването на което беше един от крайъгълните камъни на описанията на езиците от структуралистите. Тук може да цитираме полския лингвист Е. Гусман (1978), според който съпоставката на фонологични правила за пораждане в различни езици е теоретично несъвместимо. Дори и да се приеме тази преценка като малко крайна, тя фактически довежда до своя логичен завършек постановка, заложена в самата същност на генеративизма. Тук опираме до някои вътрешни противоречия на генеративната теория, на които ще се спрем малко по-подробно. Както вече посочихме, най-продуктивната за съпоставителния анализ на различни езици се оказва постановката за една и съща семантична база на всички езици и заради това генеративната семантика, една от разновидностите на генеративизма, се оказа най-удобна основа на

съпоставителни изследвания, например на полско-английската съпоставителна програма. Такава постановка, независимо дали като експлицитно генеративна или формулирана по друг начин, фактически е възприета за основа на много съпоставителни изследвания в различни страни (включително у нас) днес.

Същевременно броят на генеративните съпоставителни изследвания е още сравнително ограничен. Все по-многобройни обаче са изследванията от смесен тип, при които по един или друг начин се съчетават постановки на класическия структурализъм с различни постановки на генеративизма. Особено внимание заслужават някои целенасочени опити за експлицитно теоретично мотивиране на такъв синтез (Бугарски 1982; Филипович 1985; Гжибовски 1987, а също и теоретичния модел в II. 2), който ще разгледаме.

В литературата обикновено се говори за разлика между структурализма и генеративизма и много по-рядко за приликите между тях, а опитите за известен синтез между тези две направления трябва да изхождат от евентуалните им прилики и възможната теоретична приемственост между тях. От гледна точка на „официалната" позиция на Н. Чомски и много други езиковеди тази теза е малко неочаквана, особено като се има предвид обстоятелството, че самият Н. Чомски провъзгласи теоретичните си принципи в съчетание с енергични критики срещу теоретичните постулати на структурализма. Както е известно, тъкмо Н. Чомски (с публикацията на „Синтактични структури" през 1957 г. и след това с пространната си рецензия на гледищата на Скинър, публикувана през 1959 г.) нанесе такъв съкрушителен удар на структурализма и по-конкретно на американската му разновидност, че фактически може да се говори за пълен отлив от това направление, след като Н. Чомски излиза на сцената.

От друга страна обаче, твърде скоро започват да се чуват гласове, че трансформационализмът не е чак толкова революционно явление, а че е по-скоро по-нататъшно естествено развитие на структурализма (Антила 1974:278) и че генеративната граматика е „неохотен", но все пак законен приемник на структурната лингвистика (Болинджър 1976:238). Но както подчертава Р. Бугарски (1982), констатации от този тип дълго време остават изолирани на фона на преобладаващото становище, че Н. Чомски внася коренен поврат в съвременното езикознание и че класическата структурна лингвистика е изживян период.

Преди да продължим обаче, отново е необходимо да направим някои терминологични уточнения. Става въпрос за термина "структурализъм", който често се използва в различни значения и конотации от различни автори. В случая, следвайки Лайънс (1973:51) и Бугарски (1982:50), ще различаваме две основни значения на този термин: едното разширено, а другото – стеснено. Широкото значение се свързва с постановките на Ф. дьо Сосюр и европейското езикознание, а в Съединените щати – главно с традицията на Фр. Боас и Е. Сапир. В това разбиране езикът се схваща като йерархически подредена релационна структура, елементите на която на всяко

равнище се идентифицират чрез изясняване на връзките и взаимоотношенията им с останалите елементи. Този тип структурализъм е всеобщ и има теоретична ориентация. По-тясното схващане на понятието структурализъм е свързано главно с американското лингвистично направление, развито от последователите на Л. Блумфийлд, които разработват процедурите на дистрибутивния анализ (Харис 1951). В това направление фактически се снема разграничението *език : реч* и вниманието се насочва почти изключително към проучването на повърхнинните структури на езиците. Този подход изхожда от емпиричните корпуси, поради което носи таксономичен отпечатък. Характерно за този подход е пренебрегването на референциалното значение и насочването на вниманието на изследователя към методологични процедури за индуктивното описание на даден корпус от данни.

Горното разграничение вече показва по-ясно, защо при оценката на отношението между структурната лингвистика и трансформационно-генеративните граматики в литературата сякаш се срещат твърде противоречиви и понякога дори диаметрално противоположни твърдения. Ако може да се говори за някои общи моменти и приемственост между структурализма и генеративизма, трябва да се има предвид разширеното тълкуване на понятието структурализъм.

Да разгледаме сега общите моменти между структурализма и генеративизма.

Един от обединяващите моменти е силното ударение, което представителите на едното и другото направление поставят върху строгостта и точността на анализа (някои автори тук откриват връзка с по-раншния стремеж на младограматиците да установяват звукови закони без изключения).

Друг важен общ момент е тенденцията към идеализация на езиковите модели. Това проличава в еднаквия или сходния характер на много от критиките, които са отправяни както срещу Ф. дьо Сосюр (и последователите му), така и срещу Блумфийлд и Н. Чомски, че работят с твърде абстрактни модели, които не са съобразени с реалната речева практика, в която има висока степен на вариативност и всевъзможни отклонения, обуславящи се от прагматични, експресивни и други фактори. Както е известно, реакцията срещу абстрактните (според някои автори) модели на генеративистите е един от стимулите за разцвета на социолингвистиката и прагматиката през 70-те и 80-те години.

Третата важна прилика е основната роля на понятието структура (макар и невинаги наричано еднакво) и в двете направления. Разликата е, че при класическия структурализъм структурата обикновено се схваща като статична (някои автори като Р. Якобсон още през 90-те години говорят за „динамичен структурализъм"), докато при генеративизма тя е динамична. Но както е известно от науката за системите въобще, освен с устойчивост („статика") те се характеризират и с податливост към трансформации („динамика"). Следователно структурализмът и генеративизмът фактически отразяват и донякъде абсолютизират различни страни на едно и също явление, които би следвало да се изучават в тяхното единство, а не в непримиримото им противопоставяне. Но за да бъдем прецизни, трябва да отчетем, че фонемите и морфемите в класическия структурализъм са на практика абстрактни подповърхнинни единици. Например в литературата често се споменават думите на Б. Блок, че „фонеми не се срещат". Интересна е също и констатацията на Е. Хауген, че разграничението между „етическите" и „емическите" равнища на описание е първата стъпка към установяване на дихотомията между повърхнинна и дълбочинна структура. Този момент е извънредно интересен и важен, тъй като позволява и по-добро разбиране и тълкуване на свързаната със структуралната лингвистика теория за езиковите равнища.

Друго сходство, което бегло споменахме, се отнася до разкриването на уникалните за структурата на всеки език характеристики. Същевременно тук вече възникват някои съществени разлики. Докато при структурализма акцентът върху уникалната специфика е толкова подчертан, че фактически затруднява теоретичната обосновка на възможността за съпоставимост между езиците, при генеративизма търсенето на специфика се съчетава с търсене на общи закономерности и различни езикови универсалии. Както е известно, с името на Н. Чомски е свързано съживяването и по-нататъшното разработване на старите идеи за универсална и специфична граматика.

В заключение – съществуват достатъчно основания за възприемане на предлаганото от различни автори (Бугарски 1982, а у нас съвсем бегло в Симеонов и др. 1966) още по-широко тълкуване на понятието структурализъм като състоящо се от две основни разклонения – едното таксономично (статично, дистрибутивно и предимно методологично), другото генеративно (динамично, трансформационно и главно теоретично), които се намират по-скоро в допълнителна, отколкото в опозитивна връзка. Трябва да се има предвид и обстоятелството, че по-раншният таксономичен структурализъм всъщност се приближава до понятието за трансформацията. Естествено трябва да се прави разлика между целенасоченото и терминологизуваното използване на трансформационни правила в генеративните граматики от по-общото прилагане на трансформации в обяснението на синтаксиса от автори като О. Йесперсен, Г. Гийом, Л. Тениер и др. От друга страна, както това е добре известно, генеративният модел фактически включва и таксономичен компонент под названието на „фразо-структуриращи правила".

Дотук ставаше въпрос главно за генеративните граматики в духа на онези, разработени от Н. Чомски или пряко вдъхновени от него, но казаното важи и за другите разновидности на генеративизма, например различните типове семантики и други модели, за някои от които става въпрос и на други места в настоящия труд.

В нашата страна също са застъпени най-разнообразни по тип съпоставителни изследвания. От една страна, обикновено личи влиянието на националното езикознание, чийто език е специалност на даден автор. От друга страна, доста широко застъпени са изследванията от смесен тип, при които

остава силно влиянието на по-старата традиция, изразяващо се в непоследователно и теоретически неизбистрено използване на различни формални, функционални и семантични критерии. Най-голямо разпространение все пак имат съпоставителните изследвания, извършени въз основа на една или друга разновидност на европейския структурализъм.

Слабо засега остава влиянието на пораждащите граматики. Всъщност България е една от страните, където влиянието на генеративната граматика се е почувствало най-малко. Доколкото има генеративни описания на българския език, с малки изключения (главно някои от трудовете на Й. Пенчев) те са изпълнени от чужденци – срвн. генеративната фонология на български език от американския българист Ъ. Скатън (1975). Същевременно не трябва да се забравя, че въпреки всички обрати и многобройните критики, на които е подлаган, Н. Чомски остава най-често цитираният автор в съвременната лингвистика и доминиращият в съвременната лингвистика метаезик е силно повлиян от понятията и термините, формулирани от Н. Чомски и различни негови последователи. Ще повторим, че лингвистичният метаезик, първоначално използван и пуснат в обръщение от генеративистите, днес се използва и от много лингвисти, които иначе не биха се самоопределили като генеративисти.

Такава практика се наблюдава и у нас. Съчетаването на структурални и генеративни процедури за анализ се практикува от мнозина езиковеди у нас през последните едно-две десетилетия. Без да е експлицирана досега съвсем ясно в теоретично отношение, изследователската практика вече е извършила това съчетание. Това личи особено ясно в разработките на някои български англицисти, в които почти неизменно се говори за дълбочинни и повърхнинни структури, както и различни по тип трансформации. Съчетанието на двата типа критерии е отразено съвсем ясно и в обобщаващия труд на Ж. Молхова (1986:8–12), посветен на съпоставителния анализ на съществителното име в английския и българския език. Като изброява теоретичните принципи, въз основа на които е изградено изследването ѝ, от една страна, тя изброява структурални критерии, като *сегментация* и *субституция, анализ по непосредствено съставляващи*, а от друга, продължава с *трансформации* и *дълбочинни* и *повърхнинни* структури.

Съществуват и много други примери, потвърждаващи общото впечатление, че е назрял моментът за по-експлицитно формулиране и мотивиране на един синтетичен аналитичен модел, съчетаващ по оптимален начин доказалите своята методологична продуктивност аналитични процедури и теоретични постановки както на структуралните, така и на пораждащите граматики. Формулирането на такава синтетична лингвистична теория е залегнало и в основата на концепцията за разширения модел за съпоставителен анализ.

2. 5. Съпоставителният анализ и теорията за лингвистичните равнища

Използването на комплексни лингвистични модели, очертано в предходния раздел, несъмнено изисква допълнително изясняване на някои въпроси, по които се спори отдавна, например като този за характера и броя на отделните лингвистични равнища и подравнища. Възниква и особено важният въпрос кой от различните възможни подходи към този проблем е най-целесъобразен от гледна точка на съпоставителните изследвания. Ще изложим едно възможно виждане по този въпрос. Многоаспектността и сложността на тази тема изисква малко по-обстоятелствено разглеждане.

Въпросът за броя и взаимната обусловеност на лингвистичните равнища, както и за характера и значението на минималните им структурни единици, е разглеждан от много автори под един или друг ъгъл в зависимост от съответната теоретична база. Голямото количество публикации по тези въпроси обаче все още не е довело до пълно изясняване на проблемите. Напротив, оказва се, че тази е една от онези основни теми, които явно изискват периодично преразглеждане в светлината на новите постановки и развития в съвременната лингвистика. Дори през последните години по редица причини се задълбочи неяснотата по отношение на броя и характера на отделните лингвистични равнища. Както изтъква това Ю. С. Степанов, „равнище“ продължава да бъде една от онези думи, които през последните десетилетия се използват в лингвистиката в най-различни, често противоречащи си значения. Затова е желателно да се внесе поне известна яснота по тези въпроси и ако все още не е възможно постигане на пълно единство, засега поне да се установи кой какво има предвид, когато говори за лингвистични равнища и съответните единици.

Въпросът е извънредно важен, тъй като експлицитно или имплицитно анализът на всеки лингвистичен проблем започва с разчленяване на цялостното понятие „език“ на отделни съставни части. Възприетият в това отношение подход несъмнено дава една или друга насока на дадено изследване още от самото начало. Изясняването на въпроса е особено важно за постигане на уеднаквено описание на двата (или повече) езика, които са обект на съпоставително изследване. Ще напомним, че еднотипното описание е едно от основните изисквания и условия за извършване на пълноценен съпоставителен анализ. Било поради съществени разлики в структурите на съпоставените езици, било поради различни национални научни традиции, описанията на съответните езици понякога се различават твърде много. А се срещат и случаи, когато описанията на езиците се различават повече от самите езици, т. е. акцентът е паднал повече върху разликите, отколкото върху приликите. Уеднаквеното описание е още по-необходимо и направо задължително в случаите, когато в съпоставителния анализ се използват преводни примери, обработени чрез понятийния и терминологичния апарат на съвременната теория на превода.

С други думи, интензивното развитие на съпоставителното езикознание през 70-те и 80-те години се оказа и един от допълнителните фактори, които подтикват езиковедите от различни страни и школи да търсят общ научен език. Тази постановка е особено актуална за лингвистите, школувани в духа на общата европейска традиция и впоследствие в една или друга степен претърпяли влиянието на по-нови лингвистични теории и главно на трансформационно-генеративната граматика и на различните направления, свързани с нея, където въпросите за лингвистичните равнища и единиците им са получили по-различна трактовка. Например в генеративния подход разграничението на отделни равнища и подравнища и съответните им единици позагуби от значението си, тъй като отпадна изискването всяко изречение да се разглежда само в едно равнище (Лайънс 1968). От друга страна, тъй като „чомскианската" и „след-чомскианската" лингвистика все още не може да се смятат за достатъчно избистрени и общовъзприети (въпреки безспорното им влияние в редица страни), а също и поради продължаващото силно влияние на европейската структурна лингвистика, почти няма автор днес, който да не говори за лингвистични равнища (като, разбира се, трябва да се има предвид обстоятелството, че вместо „равнище" някои съвременни автори си служат с термина „компонент").

Нека да напомним, че идеята за разграничение на отделни равнища се развива и назрява в европейската лингвистика още през периода между двете световни войни, но че най-последователната теоретична обосновка и относителна завършеност тя получи в постановките на Е. Бенвенист (1962). Както е известно, според Бенвенист равнището е основно понятие за определяне на процедурите на анализ и е онази част от системата на езика, която има съответстваща едноименна единица. Разработката на Бенвенист очевидно представлява конкретизация на системно-структурния подход към проблематиката на описанието на езика. Следователно разглеждането на езика като система предполага разглеждането му в светлината на всички аспекти и категории, с които оперира съвременната наука за системите (Мелничук 1970; Мутафчиев 1973; Стефанов и др. 1974; Трендафилов 1977 и др.). Без да влизаме в подробности за общата характеристика на системите и елементите им, само ще изтъкнем, че всяка система се състои от определен брой йерархически подредени подсистеми. И както вече стана дума, по силата на сравнително утвърдена вече традиция в лингвистиката по-важните подсистеми в структурата на системата „език" като цяло обикновено се наричат „равнища". Това понятие, разбира се, е само удобен артификат и като всеки модел е нещо временно. Тъкмо затова е по-правилно да се говори за *лингвистични* равнища на *описанието,* а не за *езикови* равнища *въобще*. Всъщност науката все още не разполага с категорични данни за това, дали в структурата на мозъка невро-физиологичната информация по отношение на езика е подредена пространствено (Адмони 1967), линейно, етажно или другояче. Тук вече навлизаме в областта на хипотезите и изглежда, че в близко бъдеще все още не може да се очаква по-определен

отговор на тези въпроси. От друга страна обаче, като работно понятие „етажното" представяне на системата „език" е доказало своето удобство и очевидно още доста дълго време ще продължаваме да си служим с него.

След като се оказва, че ще продължаваме да говорим за лингвистични равнища, възниква въпросът за *колко* и *какви*. Широкият диапазон от гледища по тези въпроси, като се започне от 2 (Харис), мине се през 3 (мнозинството автори), 4 (Кодухов), 5 (Степанов), 6 (Фърт) и се стигне до 14-те равнища на Брьондал, несъмнено затруднява постигането на уеднаквено описание. Няма да разглеждаме всички съображения, които са накарали едни или други автори да разграничават повече от три основни равнища (за повече подробности вж. Данчев 1983; за трактовка на този въпрос в стратификационната граматика вж. Стаменов 1979), а ще се спрем върху триделното членение, което се среща най-често. Но както посочва У. Маки в своя прегледен (макар и доста непълен и вече частично остарял) обзор на въпроса, въпреки че редица лингвисти, като К. Пайк, С. Улман и Н. Чомски, работят с апарат от три равнища, всеки един от тях влага различно съдържание в това понятие. У. Маки естествено има предвид ранните публикации на Н. Чомски, защото, както е известно, в стремежа си да изясни съотношението между граматика и семантика Н. Чомски внася редица корекции, някои от тях твърде съществени, към стандартния си модел от 1965 г. Но разграничението между граматика и семантика остава и в по-новите публикации на Н. Чомски, при което граматиката продължава да играе приоритетна роля (семантиката остава като интерпретативен, а не като генеративен компонент). Доколкото може да се говори за лингвистични равнища при Н. Чомски (той самият си служи повече с термина „компоненти"), трябва да се обърне внимание върху два важни момента. Първо, той поставя акцент върху динамиката на взаимодействие между равнищата и второ, той предлага по-интегрално виждане на проблема. Разбира се, идеята за относителната самостойност на всяко равнище не е в противоречие с постановката за пресичане на отделните равнища и това се подчертава от мнозина автори преди Н. Чомски.

Тук е невъзможно да се направи пълен обзор на литературата по въпроса за лингвистичните равнища (за повече сведения освен цитираните вече автори и съдържащата се в Данчев 1983 библиография вж. Трънка 1964; Данеш 1971; Халидей 1966; Арутюнова 1968; Хартман 1973), затова засега ще съсредоточим вниманието си върху споменатото вече триделно членение. Във връзка с това трябва да отбележим, че преценката на У. Маки (1965), според който най-често се говори за фонетично, граматично и речниково равнище, продължава да изглежда донякъде прибързана. Въпросът се усложнява и от различните междинни равнища, които се споменават от редица автори. Всъщност наличието на междинни равнища фактически намалява разликите в определянето на общия брой на равнищата.

Докато сравнително голям брой автори приемат съществуването на самостоятелно фонологично и граматично равнище, различията се отнасят

главно до третото равнище, което едни автори определят като *лексикално*, а други – като *семантично*. Например Фр. Палмър (1978) приема, че семантиката е компонент или равнище от същия тип като фонологията или граматиката и към подобно схващане клони и Дж. Кац (1980), а възниква и въпросът за текстовото равнище. Кой тогава е оптималният модел и има ли тази разлика в литературата по въпроса някакво важно теоретично или методологично значение?

Ако се изведе семантичното равнище отделно от граматичното, това би могло да насочи към извода, че граматиката се отделя от проблемите на значението (както вече споменахме, този подход е характерен за американския дескриптивизъм и намира продължение в граматиката на Н. Чомски), което не е много приемливо. За да се избегне този неудобен момент, може да се приеме стеснено значение на понятието „семантично" равнище само като „лексикално", т. е. ще се говори главно за референциалното значение на съответните единици (в такъв случай обаче би следвало да се уточни, че става въпрос за лексикална семантика – Блумфийлд 1933, Халидей 1966, Апресян 1974).

Такова стеснено тълкуване на понятието семантика не е в съзвучие обаче с доминиращия съвременен подход към значението на езиковия знак. В литературата напоследък все по-често се говори за трите вида значение, които навремето разграничава Ч. Пиърс, а след него Ч. Морис (Лайънс 1977): референциално, което отразява пряката връзка между означаващо и означаемо, вътрешносистемно[1] (или релационно), което се отнася до връзките на съответния знак или елементи в системата, а третото значение – прагматичното, отразява субективното отношение на носителя на езика към съответния знак. Това разбиране се споделя от редица автори (Л. С. Бархударов, О. Каде, В. В. Богданов и др.). При тази постановка значението се оказва интегрална единица, състояща се от няколко компонента, единият от които явно съответства на традиционното, граматично равнище на описание. Следователно може да се приеме, че разграничението на отделно *семантично* равнище на описание, или поне на приписването на такъв етикет на третото равнище, не е целесъобразно. Този начин на разсъждение получава потвърждение и от наличието на някои междинни подсистеми между основните равнища (срвн. трудностите при определянето на принадлежността на редица структури), например статуса на степените за сравнение в английския език, на аспектуалните суфикси в славянските езици (функционални или деривационни морфеми) и др.

Нека да разгледаме малко по-подробно триделната схема, състояща се от фонологично, граматично и лексикално равнище, спирайки се най-вече на междинните равнища, взаимоотношението на отделните равнища, характера на съответните конституиращи единици и мястото на семантиката в цялостната схема.

[1] Често тук се използва „синтактично" значение, което обаче може да се окаже подвеждащо. Вътрешносистемното значение се реализира най-подчертано на граматичното равнище, но може да се проявява и на други равнища.

Ще започнем с първия проблем. Въвеждането на междинни равнища, т. е. извеждането на допълнителни подсистеми, на пръв поглед може да изглежда като прикрито отстъпление от принципа за триделно разделение, тъй като не без основание може да се твърди, че на практика се получават 5, 6, 7 или 8 равнища. Ако се приложи формален критерий, това наистина би било така, но при йерархичното подреждане все пак ще изпъкне първенството и централното място на основните три равнища, при което междинните равнища ще бъдат определени като второстепенни или небазисни, както ги наричат някои автори. Каква е преценката на аргументите в полза на въвеждането на междинни равнища, по-конкретно на морфонологично (между фонология и граматика) и словообразувателно (между граматика и лексика)?

Съображенията в полза на въвеждането на междинно морфонологично равнище са изтъквани още преди години от Й. Курилович (1965) и други автори (тук би следвало да спомена и Н. С. Трубецкой, който говори за морфонология и морфофонеми още през 1929 г., без обаче да уточнява мястото на морфонологията в цялостната йерархия на езиковите равнища). Действително при проучванията на редувания от типа *foot – feet*, *wolf – wolves*, *electric – electricity* в английския език, *Hand – Hände* в немския език, *ръка – ръце* в българския език си служим с апарата на фонологията за обяснение на явления, които се отнасят до граматиката (морфологията) и/или словообразуването. По-неясен остава въпросът за морфо(фо)немата – минималната единица на морфонологичното равнище – тъй като по външни признаци тя съвпада с обикновената фонема – основната единица на фонологично равнище. Съвпадането на минималните единици, ако изобщо се приеме, че има такива на междинните равнища, с единиците на основните равнища е характерна особеност на междинните равнища.

Подобни проблеми възникват и при определяне на т. нар. *дериватема* – според някои автори основната минимална резултативна единица на словообразувателното междинно равнище, тъй като от формална гледна точка дериватемата е лексема, която може да се състои от различни съчетания на лексеми и/или морфеми, а тези са основните единици съответно на лексикалното и граматичното равнище. С други думи, основните единици на междинните равнища имат двойствен характер: образуват се на едно равнище, а функционират на две (Кодухов 1974). Този момент естествено трябва да се разграничава от използването на единици от едно равнище като конституиращи елементи на единиците от друго равнище (Бенвенист 1962).

Тъй като вече стана дума за словообразуването, ще продължим с определянето на мястото на тази важна подсистема в цялостната структура на системата на езика. Както е известно, въпросът е спорен (за повече подробности вж. Пенчева 1983), но все пак са налице моменти, които позволяват да се установят някои сравнително явни положения. Например едва ли

подлежи на съмнение обстоятелството (що се отнася до индоевропейските езици), че ако се въведе словообразувателно равнище, следва то да бъде поставено между граматичното и лексикалното, тъй като с една част от своите характеристики, например използването на апарата и методологията за морфологично разчленяване, словообразуването се застъпва със сферата на действие на граматиката и по-конкретно на морфологията.

Не по-малко явна е връзката на словообразуването със синтаксиса. Поточно става дума за синтагматиката на отделните съставки – лексеми и/или морфеми – на дадена дериватема (някои автори – Х. Марчанд и след него Д. Кастовски и др., дори използват термина синтагма за съчетанията от коренни и деривационни морфеми), при изследването на които намира приложение методологията на синтагматичния анализ (Гинзбург 1979).

От друга страна, връзката на словообразуването с лексикологията е твърде очевидна, поради което тъкмо учебниците по лексикология най-често съдържат и раздели по словообразуване. Всъщност се оказва, че доколкото има спорове, те се отнасят не толкова до мястото на словообразувателното равнище, колкото до статуса му, т. е. като основно или междинно равнище следва да се разглежда то. Вече посочихме, че проблемите при определянето на тази подсистема донякъде приличат на проблемите при определянето на мястото на морфологията и главният признак, който обединява двете подсистеми, е дифузният статус на основната единица. Както морфонемата съвпада с фонемата, така и дериватемата съвпада с лексемата. По силата на тези и някои други причини ще оставим подсистемата „словообразуване“ като междинно равнище в цялостната структурна схема на езика. Това ни най-малко не намалява важността на тази подсистема. Постановката, че словообразуването е „супрауровнева“ подсистема, която пронизва всички езикови равнища (Пенчева 1983), всъщност важи за всички останали равнища, тъй като при по-внимателно вглеждане се оказва, че всяко равнище се пресича с всички останали, а не само със съседното. Например фонологичното равнище се пресича не само с граматичното, но и с лексикалното и словообразувателното.

След като дотук мотивирахме необходимостта от въвеждане на междинни равнища, ще се спрем и на понятието подравнище. Става въпрос за относително самостоятелни разклонения на базисните равнища. Фонологичното равнище например се състои от две подравнища – сегментно и супрасегментно (фонетичното равнище не се включва в схемата на „емическите“ равнища).

По-усложнено е положението при граматичното равнище. Докато разграничението между морфологично и синтактично подравнище е твърде очевидно и едва ли се нуждае от специална обосновка (естествено трябва да се направи уговорката, че в някои случаи и при някои езици може да се окаже по-целесъобразно оперирането с интегралното понятие *морфосинтаксис*), все още може да се спори за мястото и статуса на третото подравнище – текстовото.

Съображенията за поставянето на текстово подравнище тук са следните. Критериите за определяне на понятието текст са повече структурно-граматични и по-малко – лексикални. (Ще напомним, че лексиката трудно може да се изключи както от морфологията, така и от синтаксиса.) А по критерия за нарастващата сложност и големина на съответните единици при такова деление се получава естествена нарастваща градация от морфеми към синтагматеми и текстеми (вж. гл. 7). Някои автори обаче разглеждат текста като макролингвистична категория, излизаща извън традиционната схема на лингвистичните равнища, стигаща до изречението. В случая очевидно се доразвива концепцията на Е. Бенвенист.

Основният въпрос, към който трябва да се върнем сега, е този за мястото на семантиката в цялостната схема на равнищата. За тази цел ще разгледаме подред всяка една от минималните единици на всяко ниво и междинно равнище.

За удобство започваме с фонемата. Обикновено се твърди, че фонемата само подпомага разграничението на значения, без тя самата да има някакво самостоятелно значение. Наистина, когато в лингвистиката се говори за минимална единица на значението, обикновено се започва с морфема. От друга страна обаче, макар и на известни приливи и отливи, винаги в езикознанието е присъствал и въпросът за значението, или по-точно казано, за частичното значение на звуковете или на отделни звукосъчетания. Наричано различно – звуков символизъм, емотивно значение, фонетически фактор, фоностилистика, фоносемантика и др. – това явление е получавало различни и често пъти противоречиви интерпретации в историята на лингвистиката. Известен брой езиковеди все още се отнасят с недоверие към понятието *звуков символизъм*, вероятно породено главно от някои крайни постановки на О. Йесперсен. Както е известно, изхождайки от обективно съществуващи и доказани днес факти, Йесперсен (1938) прави редица неприемливи и научно недоказуеми оценъчни съждения за характера на английския език въобще и оттам на носителите му. Но проучванията на Е. Сапир и в по-ново време на Д. Хаймс, Г. Журавльов, С. В. Воронин и др. (за повече библиография по въпроса вж. Тасева 1981; Зубкова 1986; Портнова 1986) показаха съвсем убедително, че съществуват известни закономерности и повтарящи се съответствия между дадени звукове или звукосъчетания и определени асоциативни значения, някои от тях характерни само за дадени езици, а други за повече или дори всички естествени човешки езици, с което вече се очертават като общоезикови универсални. Във вид на отделни бележки подобни констатации отдавна са правени от много автори (срвн. коментарите на Л. Блумфийлд и Х. А. Глийсън по отношение на характерните значения на английските думи, започващи със звукосъчетанията *fl, gl, gr*. С други думи, известната постановка на Сосюр за фонетичната произволност на езиковия знак, дълго време приемана без никакви уговорки от страна на много съвременни автори, все пак изисква известни уточнявания. Оказва се, че освен *граматическа* и *лексикална* мотивираност, в редица

случаи може да се говори и за известна *фонетична* мотивираност на думата, която излиза извън обикновената ономатопея. Разбира се, веднага трябва да се уточни, че явлението има частичен периферен характер и е необходимо да се изучава много внимателно, без да се правят прибързани изводи и обобщения. Но фактът за неговото съществуване не може повече да се отрича и днес сме свидетели на интересното обстоятелство, че то отново привлича вниманието на много изследователи. Съпоставителното проучване на тези явления в два или повече езика може да добави извънредно интересна информация към обикновения съпоставителен анализ, като разкрие някои специфични, а също и някои по-общи тенденции.

Съобразяването с характерното за някои звукове и звукосъчетания асоциативно и емотивно значение излиза на преден план при фоностилистиката, изучаването на поетични текстове, езика на рекламните заглавия и др. Преди известно време бе доказано по експериментален път и твърдението, че дадени звукови съчетания могат да имат положително или отрицателно звучене и в българския език (Герганов и Тасева 1981; Коларов 1983) и това положение се взема предвид и при разработката на проблеми от приложното езикознание като транскрипция на имена, където данните от този вид анализ допълват, а в някои случаи и модифицират данните от основния съпоставителен фонетичен и фонологичен анализ (за подробности вж. Данчев 1982, 1987), номинацията на нови реалии, в рекламата и др. Като се вземат предвид всички тези по-нови данни и постановки, става ясно, че макар и фонемата да няма самостоятелно значение, в редица случаи тя не е напълно откъсната от семантиката, особено в някои раздели на фоностилистиката.

Съвсем очевидна е връзката на прозодиката – интонация и ударение – един от важните раздели от фонологията, с едни или други аспекти на значението, поради което няма да се спираме по-подробно върху значенията на съответните единици: *интонемата, силабемата, прозодемата, акцентемата, тонемата* (някои автори използват едни или други от тези термини понякога синонимно, например *интонема* и *мелодема* (последният термин е използван още от Н. С. Трубецкой), а други се опитват да разграничават известни нюанси).

Останалите минимални единици – *морфемата, грамемата, монемата* (по А. Мартине и някои негови последователи), *синтагмемата, текстемата* – съвсем ясно са свързани с един или друг тип значение и също не се нуждаят от специален коментар, поне от гледна точка на разглеждания тук проблем. Може би все пак трябва да се добави нещо за *синтагмемата*. Терминът *синтагмема* е по-удобен от *синтаксема*, тъй като последният се употребява в различни значения (Мухин 1980). От друга страна обаче, най-популярен в широката лингвистична практика за всякакви словосъчетания от две или повече думи се оказва терминът *синтагма*.

Взети заедно, съответните реализации (*алофони, аломорфи, алолекси* и пр.), т. е. „етическите" варианти на съответните основни единици, представляват лингвистичното описание на „видимата", т. е. на повърхнинната част на езика.

Видяхме, че въвеждането на понятие като *повърхнинна* структура естествено предполага и съответно определение на понятието *дълбочинна* структура. Дори и краткият обзор на обширната вече литература по този въпрос обаче показва, че тази задача съвсем не е лека, понеже съществува доста голямо разнообразие от становища (Чомски 1970; 1976; Бархударов 1973; Звегинцев 1973; Солнцев 1976; Хелбих 1986; Радфорд 1981; 1988 и др.). За да не се залута лингвистът в лабиринта на всевъзможни теоретични постулати и разсъждения, желателно е да се стреми да запази научна приемственост с постановките, които са доказали своята продуктивност досега. В светлината на досегашното разглеждане на въпроса за лингвистичните равнища следва, че всички смислови съответствия на всяка минимална структурна единица, представляваща съответното равнище, принадлежат на семантиката, т. е. на дълбочинната структура на езика. Но тъй като те са носители на различни видове значения, самата дълбочинна структура очевидно не може да се разглежда като някаква хомогенна цялост, а както вече видяхме (I. 2), по-скоро също представлява разчленена „многоетажна" или „многослоеста" структура и това наистина печели почва напоследък, въпреки че, както може да се очаква, тук също възникват спорове и противоречия във връзка с броя, естеството и подреждането на отделните равнища или пластове на дълбочинна структура. Така се очертава следващият въпрос. Преди обаче да са спрем на него, трябва все пак да подчертаем, че въвеждането на дихотомичното членение на повърхнинна и дълбочинна структура представлява по-нататъшно разграничение между плана на израза и плана на съдържанието. Разликите се отнасят главно до по-динамичния характер на съвременната класификация и на степените на детайлизация на всяко отделно равнище.

След като макар и условно се приема концепцията за „етажното" или „пластово" разположение на основните равнища в структурата на цялостната система на езика, остава да се уточни „най-горният" и съответно „най-долният" етаж. Известно е, че единство на мненията липсва и тук. Докато при някои автори като А. Хил посоката на анализа е от по-елементарни към по-сложни единици на езика и е отгоре надолу, при Ч. К. Фрийс и повечето лингвисти-генеративисти подреждането е обратно. При някои автори пък, например К. Пайк и Дж. Фърт, са взети предвид и двете посоки на анализ. Най-удобна и логически сякаш съответстваща на обикновеното значение на термините *дълбочинна* и *повърхнинна* структура е подреждането от по-елементарни към по-сложни единици и на съответните лингвистични равнища да върви отгоре надолу. При това трябва да се има предвид, че описанието на всички основни единици на лингвистичните равнища отразява реално съществуващи елементи, които се поддават на формално описание и следователно са част от повърхнинната структура на езика (схема 1).

Схема 1

Схема 1 показва нагледно как семантиката пронизва всички равнища на лингвистично описание, включително и фонологичното.

Най-дълбоко е разположена универсалната понятийна дълбочинна структура, която е обща за всички естествени човешки езици и която предоставя надеждна теоретична база за всякакви междуезикови съпоставки и преводи.

Над универсалната дълбочинна структура е специфичната за даден език дълбочинна структура. Поставянето на фонологията и изобщо на всички емически равнища в тази част на дълбочинната структура се обуславя от

абстрактния характер на съответните единици. Както отбелязва Е. Хауген (1974), разграничението между етически и емически равнища е първата крачка към по-нататъшното приемане на дихотомията между повърхнинна и дълбочинна структура. Схемата показва как всички тези категории – едните, отнасящи се към структуралната, а другите – към генеративната лингвистика, могат да бъдат съединени органично в единен синтетичен модел, за какъвто стана дума.

Да видим сега как възприетото тук разслояване на дълбочинната структура се отнася към известните три основни значения на езиковия знак – референциално, вътрешносистемно и прагматично. Що се отнася до първите две значения, мястото им изглежда доста ясно: първото е разположено по-дълбоко, обхващайки главно лексикалното и словообразувателното и в по-малка степен останалите равнища. Вътрешносистемното значение обхваща главно граматичното равнище и в една или друга степен и останалите равнища. Известни колебания могат да се получат при определянето на мястото на прагматичното значение и литературата по въпроса действително отрязва значителна неувереност. От гледна точка на подхода, възприет тук, прагматиката пронизва всички равнища на лингвистичното описание, но все пак е представена най-релефно във вариативните алоформи на повърхнинната структура.

На всяка основна емическа единица отговаря определен тип значение (при фонемата само в някои случаи). Вертикалното подреждане на всички единици и съответните им семи обуславя и мотивира многослоеста дълбочинна структура, през която преминава пораждането на даден елемент, така че той да се появи правилно оформен в повърхнинната структура.

В универсалната дълбочинна структура попадат функционално-понятийните категории, като аспектуалността (чрез която в VII глава е илюстрирана част от горната схема), модалността, детерминацията, посесивността и др., за които говори А. В. Бондарко и по-рано И. И. Мещанинов. Тук попадат и актантите на валентните граматики и на падежната граматика на Ч. Филмор и други лингвисти.

Предложеното подреждане на равнищата се определя не само от теоретични и логически разсъждения, а се подкрепя и от разнообразни други данни.

Редица психолингвистични изследвания например сочат, че лексикалното значение е по-първично и следователно лежи „по-дълбоко“ в цялостната структура на системата. При несъвършено владеене на езика или при патологични увреждания основната комуникативна функция често се изпълнява от простото назоваване на лексикални единици, които не са оформени граматически. Анализът на грешките в речевата продукция на лицата, изучаващи чужд език, също предлага изобилна илюстрация в това отношение. Лингвистиката на езиковите контакти и теорията на превода също изхождат от подобни постановки, тъй като цялата преводна дейност и двуезична компетенция инак остават недостатъчно обяснени.

Тенденцията към по-дълбоко „първично" класифициране на универсалния семантичен компонент е отразена и в появата и развитието на генеративната семантика и падежната граматика, при които семантиката вече има пораждаща, а не само интерпретативна роля (както е в моделите на Н. Чомски). Затова неслучайно редица лингвисти-контрастивисти се ориентират именно към такива изходни постановки за съпоставителен анализ.

Същевременно обаче генеративният подход води до ограничения, някои от които вече споменахме, а други ще разгледаме по-нататък. Тъй като при съпоставителни изследвания, основани върху генеративни модели, анализът фактически се свежда до съпоставка на правила за пораждане, на заден план остават и дори изцяло се пренебрегват съпоставките на повърхнинни структури. Между другото това се дължи и на известното обстоятелство, че генеративните граматици отхвърлят значимостта на опозициите, въз основа на които е изграден класическият структурален модел на езика. Например фонолозите-генеративисти категорично отхвърлят класическото понятие за фонемата (за подробности вж. Данчев 1983б). Възникват обаче много ситуации, особено в случаи, когато се анализира речева продукция, получена в условия на езиков контакт. Например при чуждоезиково обучение или други обстоятелства, когато съпоставителният анализ на повърхнинни структури (разбира се, пак отразен на дълбочинно емическо равнище) е неизбежен, важен и интересен от теоретична гледна точка (за подробности вж. гл. VI и VII).

Въпреки че по-нататък ще приведем допълнителни конкретни аргументи в подкрепа на синтетичния теоретичен модел, очертан още в предходния раздел, на този етап схема 1 дава съществен принос към нагледното експлициране на концептуалната му структура и терминологичната му система.

Използваната терминология е отчасти еднородна и отчасти – разнородна. Това, разбира се, отразява неравномерното развитие на изследванията на различните равнища още по времето на структурния период. Емическите единици са еднородни в словообразувателно отношение, но са застъпени твърде различно в езиковедския узус. Докато термини като *фонема*, *морфема* и *лексема* са широко разпространени и общовъзприети (без оглед на разлики в дефинициите за тях), други като *морфонема* (или *морфофонема*), *акцентема, синтагмема, дериватема* и *текстема* се използват по-рядко (по-често вместо за *синтагмеми* лингвистите говорят за *синтагми*). В случая обаче ще продължим да си служим със *синтагмеми* с оглед на единството с другите единици). Още по-голямо е разнообразието при *алоформите*. Тук например няма и формално единство: някои от тях са от мъжки род (*алофон*), други – от женски (*аполекса*), а при трети – *алоакцентема, алосинтагмема* и *алотекст*, се получават различни словообразувателни модели. Сравнително по-голямо единство има при термините, включващи компонента *–сема*.

В използвания модел понятията (и термините) *сема* и *компонент* се третират като синоними (подобна тенденция се забелязва в много други

публикации напоследък) и това също допринася към ограниченото свързване на различни методологични подходи. Съществен момент е използването както на референциални, така и на граматични компоненти (както е известно, компонентният анализ първо бе разработен и приложен за анализ на лексикални единици, а по-късно бе приложен и към граматическите значения). Въпреки че през последните години вече се търсят по-съвършени методи за семантичен анализ, компонентният анализ все още заема централно място в много изследвания.

В известен смисъл пионери на компонентния анализ са редица известни лингвисти от близкото и по-далечното минало като Л. Шчерба, Л. Йелмслев, Й. Курилович, Р. Якобсон и др. Прилагайки принципа на изоморфизма, лингвисти като тях са търсели описание, изведено по подобие на описанията на класическата фонология. Теорията на изоморфизма има своите критици (Кодухов 1974), но въпреки това влиянието ѝ е очевидно и днес. Важно е обстоятелството, че усилията се насочват към установяване на минимални универсални единици на значението, общи за всички езици, което се оказва много удобно и продуктивно за съпоставителното езикознание. Компонентният анализ може да се разглежда и като по-нататъшно развитие на теорията за семантичното поле, при което последната се поставя върху по-стабилна основа.

Същевременно не може да не се отчете, че в методологията на компонентния анализ все още има нерешени проблеми, като например тези за типа, броя и йерархията на признаците. Въпреки че в много разработки се предлагат едни или други решения (Бендикс 1971; Кшешовски 1986; Левандовска 1986), в своята цялост тези въпроси все още остават без задоволителни окончателни отговори и засега получават различни трактовки в зависимост от субективните предпочитания на съответните автори, а също и от характера на конкретната изследователска задача.

Твърде съществен проблем произтича от потенциалната голяма отговорност на набора от възможни компоненти. Въпреки че М. Бирвиш (1970) и други автори заявяват изрично, че семантичните компоненти не са част от речника на самия език, а са по-скоро абстрактни теоретични елементи, на практика много от компонентите, които редица автори явно използват специално за даден случай, възпроизвеждат отделни лексеми от статиите на едноезичните тълковни речници. Както подчертават някои автори (Кшешовски 1981), това напълно лишава такъв анализ от теоретична стойност. Но опитите за свеждането на речника към някакъв краен брой металингвистични елементи продължават и резултатите (Караулов и др. 1982, а у нас Касабов 1986) изглеждат насърчителни. Друг въпрос, по който все още не съществува достатъчна яснота, е този за бинарния или степенчатия характер на редица компоненти (срвн. подобната ситуация във фонологията) и в това отношение също се наблюдават различни подходи в литературата (освен цитираните вече автори за повече подробности вж. Гуденъф 1956; Лаунсбъри 1965; Лийч 1974; Найда 1975; Молохова 1979; Селиверстова 1980; Кузнецов 1986).

Дотук ставаше дума за семантичните компоненти само като за отделни единици, но няколко думи ще кажем и за синтагматичните конфигурации на компоненти, чрез които се отразява значението на дадени синтагмеми, текстеми, фраземи и пр. Тук вероятно трябва да се разграничават два различни подхода, намерили приложение в съпоставителни изследвания, разработени у нас. Първият подход, очертан в публикациите на Дж. Лейкоф и други автори, доразвит и приложен у нас от Б. Алексиева (1982 и другаде), анализира изречението като състоящо се от една или повече предикации с пропозиционално значение, които се състоят от предикат и аргумент и фактически възпроизвеждат структурата на съждението. Вторият подход, приложен от М. Савова (1986), използва аналитичен модел, при който предикациите се намират на определен пласт в дълбочинната структура, но са различни от пропозициите. Двата подхода очевидно се различават по степента на абстрактност и използването на единия или другия в голяма степен ще зависи от вида на конкретната изследователска задача. Същевременно трябва да се отчете, че последователното разграничение между въпросните два (а и някои други) подхода невинаги е съвсем ясно. Няма съмнение, че понятието дълбочинна структура може да се разчленява по най-различни начини и че това може да има както предимства, така и недостатъци. Положителният аспект е този, че всеки отделен изследовател може да разгъне свой собствен индивидуален подход към набелязаната изследователска задача, при което нерядко се стига до интересни и оригинални решения. От друга страна обаче, такава голяма творческа свобода понякога води до твърде своеобразни положения, които трудно се усвояват от други специалисти и поради това могат да останат настрана от общия поток на методологични и теоретични разработки в областта на съпоставителното и общото езикознание.

Глава II

ВИДОВЕ СЪПОСТАВИТЕЛНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

Относителното предварително изясняване на част от използваната терминология и на някои основни постановки позволява да пристъпим към кратко разглеждане на онези признаци, според които различните видове съпоставителни изследвания могат да бъдат класифицирани.

II. 1. Синхронни и диахронни

През първоначалните етапи на развитието си съпоставителните изследвания са предимно синхронни. По-нататъшната изследователска практика обаче показва, че съпоставителните изследвания могат да бъдат както синхронни, така и диахронни, а също и комбинирани, каквито фактически обикновено са изследванията в дадена група от езици, например балканската, тюркската, славянската, германската, романската и др. Тук отново може да възникне въпросът за разграничението между съпоставителните и сравнително-историческите изследвания. Както вече стана дума (I. 1. 1), докато традиционните сравнително-исторически изследвания са ориентирани към възстановяване на общите изходни форми и закономерности на измененията, довели до отдалечаване от тях, съпоставителните изследвания включват и неродствени езици. Една от задачите на изследването може да бъде възстановяването на общите дълбочинни форми и на съответните правила за пораждане, довели до отдалечаване от тях, при което се получава своеобразна аналогия със сравнително-историческите изследвания.

Съвпадането на много от реалните исторически изменения с изведените по логичен път правила за пораждане е добре познато и многократно коментирано явление в литературата. Основната разлика е в това, че докато целта на сравнително-историческия анализ е възстановяването на определени езикови елементи и структури, при синхронния генеративен съпоставителен анализ се търсят закономерности, които имат някаква степен на универсалност.

Диахронните съпоставителни изследвания могат да бъдат и двустранни. Например както с учебна цел, така и с оглед на разкриването и по-релефното осветляване на някои общи моменти в развитието им в такова изследване могат да бъдат включени далечно родствени (българския и английския) или съвсем неродствени езици.

Важен принос към обособяване на комбинирани синхронно-диахронни съпоставителни изследвания има Н. С. Трубецкой.

II. 2. По лингвистични равнища и подравнища

Този е един от най-общите и същевременно най-ясните разграничителни критерии. Въз основа на възприетата в предходната глава номенклатура на равнищата може да се говори за съпоставителните изследвания на фонологично (сегментно и супрасегментно), морфологично, граматично (морфологично, синтактично и текстово), словообразувателно и лексикално (моно- и поливербално) равнище. Тук могат да бъдат изтъкнати следните няколко особености.

Преди всичко трябва да се напомни (I.2 и I.3), че дадено изследване може да остане на едно-единствено равнище, а може и да пресече няколко равнища. Но докато сегментно-фонологичното изследване може да остане (невинаги обаче) само на съответното равнище, същото не може да се каже за изследването например на супрасегментни елементи като интонацията, която явно обхваща не само фонологичното, а също и синтактичното, текстовото, словообразувателното и лексикалното равнище. Морфологичните изследвания обхващат фонологичното и морфологичното, а също и словообразувателното равнище. Може да се получи така, че *морфема* да се съпоставя с *лексема* или дори с *текстема* (вж. VII.1).

Освен от характера на самото равнище на лингвистично описание нека да напомним също, че пресичането на равнища се обуславя и от използването на преводни корпуси. Както вече стана дума (I.3), при превод от един език на друг граматичните единици могат да се лексикализират и обратно, лексикални единици може да получат граматично съответствие. Това обстоятелство винаги трябва да се има предвид при използване на преводни корпуси. Синтетичният лингвистичен модел, очертан в предходната глава, дава възможност за извеждане на анализа извън рамките на едно-единствено равнище. Както е известно, едно от изискванията на методологията на структурализма се състои в това, че анализът трябва да се извършва в едно-единствено равнище.

Прави впечатление твърде неравномерното разпределение на съпоставителните изследвания по равнища и подравнища. Най-многобройни са изследванията на граматично равнище (и то на морфологичните категории), следвани от фонетико-фонологичните изследвания. Сравнително по-малобройни са съпоставителните изследвания в областта на лексикологията и съвсем малобройни засега са съпоставителните изследвания, посветени на лингвистиката на текста. Съвсем малобройни са съпоставителните изследвания в областта на морфонологията (тук, разбира се, трябва да се направи уговорката, че ако приемем генеративната фонология като разновидност на морфонологията, ще се окаже, че броят на съпоставителните изследвания от този тип не е толкова ограничен). Сравнително ограничен е броят на съпоставителните изследвания и в областта на словообразуването. Тези преценки важат както за състоянието на съпоставителните изследвания в чужбина, така и у нас. (вж. гл. IV).

II. 3. С теоретична и/или практическа насоченост. Типология, теория на превода и чуждоезиково обучение

В зависимост от характера си съпоставителните изследвания са с теоретична и/или практическа насоченост, а естествено могат да бъдат и от смесен тип. Тук всъщност става въпрос за преобладаваща насоченост, понеже тясната връзка между теория и практика е важна особеност на съпоставителното езикознание.

Теоретичните приноси на съпоставителните изследвания обикновено са по посока на *характерологичната типология*, която на свой ред може да бъде *универсална, групова* (на няколко езика, свързани по родствен, ареален или друг признак) или *двустранна*. Това ще рече, че който и да е език може да се опише от гледна точка на човешкия език въобще, на групата езици в които се включва по родствени и/или ареални критерии и на единствен език (описание на английския език от гледна точка на българския). Тази класификация очевидно изхожда от предимно методологични критерии.

Изследванията с по-практическа насоченост обикновено са мотивирани от нуждите на чуждоезиковото обучение и теорията на превода. Обстоятелството, че от почти всички теоретични разработки сравнително лесно могат да се направят изводи за практически дейности като чуждоезиково обучение и/или превода, наистина е голямо предимство. Всъщност именно нуждите на чуждоезиковото обучение най-често служат като подтик или оправдание за предприемането на съпоставителни изследвания. Същевременно, за да имат действително практическо приложение, тези изследвания трябва да се извършват по специфична методология, на която ще се спрем в гл. VI. Ако не се съблюдават тези изисквания, обикновено се стига до съпоставителни изследвания с дифузен характер, които нямат достатъчно ясно изразен профил.

Същото се отнася до съпоставителните изследвания, насочени към подпомагане на общата или частната (между два езика) теория на превода. Освен че се опират и върху речев материал (т. е. на преводни примери), такива изследвания често имат своя собствена специфика, изразяваща се

във включване и на редица други аспекти, като подчертания интерес към проблемите на реалиите, терминообразуването, връзката между микролингвистични и макролингвистични параметри и пр.

Рязка граница между теоретични и практически изследвания често пъти няма, но е желателно всяко съпоставително изследване да има ясно изразен адрес и произтичащата от това методология и насоченост. Трябва да се има предвид и обстоятелството, че изследванията с практическа цел нерядко дават принос и към теоретичната характерология на отделните езици и разкриването на езикови универсалии, поради което изследователят винаги трябва да бъде подготвен за цялостно отглеждане и отбелязване на всички интересни моменти, които се разкриват в хода на анализа.

II. 4. По брой на съпоставяните езици

Според броя на включените езици съпоставителните изследвания могат да бъдат двустранни (билатерални) и многостранни (полилатерални).

Синхронните съпоставителни изследвания, насочени към проблемите на чуждоезиковото обучение и теорията на превода, почти винаги са двустранни. Повече от два езика (т. е. роднят и два чужди езика) могат да бъдат включени в съпоставително изследване, целящо да изясни влиянието, което първият чужд език оказва върху усвояването на втория чужд език. Такива ситуации у нас могат да възникнат в онези езикови гимназии, където освен основния чужд език се изучава и втори.

Повече от два езика, например три, четири и пет, при което роднят език може и да не бъде включен в анализа, може да бъдат обект на съпоставителни изследвания, насочени към теорията на превода. Такива съпоставки често се правят на главните международни езици за нуждите на различните преводачески дейности.

Що се отнася до типологичните изследвания, броят на включените езици ще зависи от самия характер на изследването. Съпоставителните изследвания, насочени към разкриване на универсални (или квазиуниверсални) явления, обикновено се опират върху колкото се може по-голям брой езици (тук нямаме предвид онзи подход към езиковата типология, който допуска да се извеждат универсалии и чрез анализа на един-единствен език, както това твърди Н. Чомски – за подробности вж. Комри 1976; подобно становище се застъпва и в Манчев 1976). Например компютъризираната фонологична банка към Калифорнийския университет в Лос Анжелес, въз основа на която може да се правят различни типологични проучвания, включва 317 езика (Медисън 1984).

Съпоставителните изследвания на група езици, обединени по родствен, териториален или някакъв друг признак, обикновено обхващат няколко езика. Например съпоставителните изследвания, насочени към разкриване на общите черти на балканските езици, обикновено включват четири езика

(български, албански, гръцки и румънски), докато изследванията, насочени към разкриване на общите типологични черти на славянските, германските, романските и други езици, ще включват езиците, влизащи в съответните езикови семейства, при което общият брой на обхванатите езици може да достигне няколко десетки. Двустранните характерологични изследвания естествено включват само два езика.

II. 5. Според начина на съпоставка

Според начина и посоката на анализа съпоставителните изследвания могат да се разделят на еднопосочни и двупосочни. Изследванията, при които посоката е от единия език към другия, обикновено са насочени към проблемите на чуждоезиковото обучение и превода (Фишак 1980), докато двупосочните изследвания, при които и двата езика участват в съпоставката по равностоен начин, обикновено характеризират типологичните изследвания.

Естествено трябва да се поясни, че еднопосочните изследвания остават такива само до известен предел, след което посоката на анализ следва да се обърне (за повече подробности вж. Данчев 1984 и гл. VI). Отбелязахме вече интересното и важно обстоятелство (I.2), че при еднопосочните съпоставителни изследвания единият език служи като метаезик за описанието на другия.

Макар и засяган в литературата (Бабов 1979; Фишак 1980; Джеймс 1980; Ярцева 1981; Данчев 1984), като се съди по продължаващата практика на редица изследователи, въпросът за посоката на съпоставителния анализ все още не може да се смята за напълно изяснен. А правилното осветляване на този момент е много важно при разширения модел за съпоставителен анализ, тъй като проблемът за посоката на анализа възниква главно при целенасоченото използване на преводни корпуси.

II. 6. Според степента на родство на съпоставяните езици

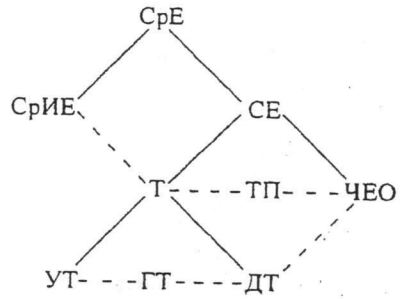
Някои автори (Ахманова и Меленчук 1977) класифицират съпоставителните изследвания и според степента на родството между езиците, при което се получава триделно деление между: 1) близкородствени езици; 2) далечно-родствени езици и 3) неродствени езици. Такова разделение безспорно може да бъде полезно в някои случаи, понеже може да мотивира един или друг тип съпоставителен анализ. Например при съпоставката на езици от първия тип ударението несъмнено ще пада върху сходствата и по косвен път това ще улесни възприемането и използването на съответния терциум компарационис, докато при езици от третия тип разликите обикновено ще са по-големи от приликите и при съпоставителния анализ с голяма острота на преден план ще излезе въпросът за критериите за съпоставимост. Същевре-

менно обаче трябва да се посочат и някои несъвършенства на горната класификация. Тя не е съобразена с често съществуващи положения като това, когато два далечно родствени езика, например българския и албанския, имат редица сходства в резултат на географска близост и продължителни езикови контакти.

Глава III

ВРЪЗКА НА СЪПОСТАВИТЕЛНОТО ЕЗИКОЗНАНИЕ С ДРУГИ ДИСЦИПЛИНИ

Направените дотук терминологични, теоретични и класификационни уточнявания вече подготвиха почвата за изясняване на връзките на съпоставителното езикознание с различни други дисциплини. Тези връзки са представени графично на схема 2. Тя е частично коригиран и разширен вариант на първоначалната схема, публикувана по-рано (Данчев 1978а). Може да се мотивира по следния начин. .

Използвани съкращения:

ГТ – групова типология
ДТ – двустранна типология
СЕ – съпоставително езикознание
СрЕ – сравнително езикознание
СрИЕ – сравнително-историческо езикознание
Т – типология
ТП – теория на превода
УТ – универсална типология
ЧЕО – чуждоезиково обучение

Схема 2

Като най-обобщаващо понятие на върха на схемата е сравнителното езикознание (СрЕ), което се разклонява в два основни дяла – сравнително-историческо (СрИЕ) и съпоставително езикознание (СЕ), разликите между които бяха разгледани (I.1.1). Съпоставителното езикознание се разклонява в три основни дяла, диференцирани според своята насоченост към:

1) проблемите на чуждоезиковото обучение;
2) теорията на превода;
3) типологията.

Както вече сме изтъкнали неведнъж, желателно е всяко съпоставително изследване да има ясно изразена насоченост и характеристика, а не да е

дифузно по отношение на своето предназначение, както това все още се случва твърде често.

Типологично ориентираните съпоставителни изследвания също се разтрояват. В зависимост от броя и типа на включените езици типологичните изследвания биват *универсални* (в смисъл че целят разкриването на по-общи явления, закономерности и процеси), *групови* (т. е. езици, обединени по родствен, ареален или друг признак) и *двустранни*. Българският език например може да се описва от универсална, групово-типологична (като славянски и/или балкански език) и двустранно-характерологична гледна точка. Особено голямо разпространение имат изследванията от последния тип, насочени към по-релефното представяне на особеностите на даден чужд език спрямо съответния роден език. По-голямата част съпоставителни изследвания, включени в различните съпоставителни програми в Югославия, Полша, Румъния, Унгария, Финландия, Швеция, Германия, както и многобройните отделни изследвания в България, бившия Съветски съюз, бившата Чехословакия и други страни, са именно от този тип. Обликът им в повечето случаи е предимно теоретичен, въпреки че нерядко съдържат изводи, които след съответна допълнителна обработка и адаптация могат да имат изход и в практиката. Именно поради това в схемата те са обособени отделно от съпоставителните изследвания с пряка насоченост към чуждоезиковото обучение, за които ще стане дума по-подробно в гл. VI.

Ако погледнем левия клон на схемата, т. е. сравнително-историческото езикознание, ще отбележим явната му връзка с типологията (коментирана още навремето от Р. Якобсон (1958) и много други автори). Именно чрез типологията най-често се осъществява връзката на сравнително-историческото със съпоставителното езикознание, отразена в схемата.

Връщайки се към дясното разклонение на схемата, бихме могли да посочим и коментираме някои допълнителни връзки, както във вертикален и наклонен, така и в хоризонтален план. Например можем да отбележим „отвесната" връзка (маркирана с пунктирана линия) между двустранните типологични със съпоставителните изследвания, насочени към проблемите на чуждоезиковото обучение. Между тях има редица общи моменти, но докато първите имат предимно теоретична насоченост, последните са най-вече с практическа. В известен смисъл и в редица случаи може да се твърди, че те се допълват взаимно.

В хоризонтален план преди всичко трябва да се посочи очевидната връзка между съпоставителните и сравнително-историческите изследвания, изрично посочена още преди повече от половин век от Н. С. Трубецкой при проучванията му на кавказките езици (вж. издадените през 1987 г. по-стари негови работи). При това положение понятието сравнително езикознание остава като удобна обединяваща абстракция.

Трябва да се отбележи също и безспорната връзка, която съществува между чуждоезиковото обучение и някои аспекти на теорията на превода. Става въпрос за това, как и доколко преводът може да има място в чуждоезиковото обучение, било като средство или като цел на обучението (Данчев 1979, 1982, 1987).

От своя страна теорията на превода може да дава принос към различни типологични изследвания, като предоставя удобни критерии за съпоставимост (I.2).

Повече от очевидни в хоризонтален план са връзките между различните видове типологични изследвания – универсални, групови и двустранни.

В заключение – схема 2 отразява връзките на съпоставителното езикознание с почти всички по-важни клонове на теоретичното и приложното езикознание. Вероятно отново трябва да се подчертае, че горната класификация изхожда главно от методологични характеристики.

Глава IV

ОБЗОРНА ЧАСТ

След като в предишните глави бяха разгледани редица терминологични, теоретични, методологични и класификационни проблеми от общ характер, очертаващ цялостния облик на съпоставителното езикознание както само за себе си, така и спрямо останалите езиковедски дисциплини, в тази глава ще направим обзор на някои съпоставителни изследвания в чужбина и у нас.

Тъй като общото количество на съпоставителните изследвания, публикувани досега в света и у нас, вече е огромно, естествено не е възможно да се направи цялостен изчерпателен обзор, а това едва ли е и необходимо в книга от този обем и предназначение. Затова са набелязани само някои от по-важните моменти в хронологичното развитие на съпоставителното езикознание както в по-далечното минало, така и в по-ново време. Такъв преглед е необходим не само от общоинформативна гледна точка, но и за да изпъкне по-релефно спецификата на разширения модел за съпоставителен анализ.

Обзорът обхваща главно два типа съпоставителни публикации. От една страна – изследванията от общ теоретичен и методологичен характер (някои от които бяха споменати във връзка с разгледаните в предходните глави проблеми), а от друга – съпоставителните изследвания на конкретни езици (далеч по-голямата част от изследвания, споменати в настоящата обзорна глава, са именно от този тип). Включени са най-различни съпоставителни изследвания в най-различни страни, като известен превес са получили съпоставителните изследвания с английския език, особено при разглеждане на организираните колективни съпоставителни програми в редица страни.

Включването на всички споменати автори и публикации в библиографията би я отежнило извънредно много. Затова при цитирането на различни публикации се съдържат указания къде могат да се намерят подробности и библиографски данни за дадена група съпоставителни изследвания. В библиографията са включени само публикации с висока информативна стойност като рецензии и обзори, разработки от по-общ характер, както и някои по-конкретни разработки, които представляват по-особен теоретичен или методологичен интерес.

IV. 1. Първоизточниците

Отделни синхронни съпоставителни изследвания (главно в областта на фонетиката) се появяват в различни страни още през последната четвърт на XIX и началото на XX в., например „Elemente der Phonetik des Deutschen, Englischen und Französischen“ от В. Фиетор (Лайпциг, 1894), „Les consonnes anglaises compareés aux consonnes francaises“ от Я. Хлумски (1914), „Petite phonétique comparée des principales langues européennes“ от П. Паси (Лайпциг, 1912) и др.

Според някои автори (Фишак 1984) основите на съпоставителното езикознание полага Б. де Куртене със сравнителната си граматика на славянските езици (1902), в която изтъква, че изследването на лингвистичните явления и процеси може да се извършва без оглед на родството на съответните езици, така че да се установят степените на сходство и разлика в структурите им. През 1912 г. Б. де Куртене публикува сравнителното си проучване на полски, руски и староцърковнославянски (т. е. старобългарски – вж. Иванова–Мирчева 1987; Кочев 1988 и др.) език, което всъщност представлява съпоставителна граматика. Известен е още един казански учен – Н. А. Богородицки, който в публикувания си през 1890 г. „Курс сравнительной граматики арioевропейских языков“ отбелязва необходимостта и от „аналогични“ (както ги нарича той) сравнения на неродствени езици, а през 1915 г. публикува труд, в който съпоставя произношението на френския, английския и немския език с руския.

Силно влияние върху развитието на съпоставителното езикознание несъмнено е упражнил и Ф. дьо Сосюр, и то не толкова с конкретни изследвания, колкото с посмъртно издадения си курс по общо езикознание, който дава солидна теоретична обосновка за синхронното изучаване на езиците.

IV. 2. Пражката школа

През 1929 г. В. Матезиус, един от пионерите на съпоставителното езикознание в Чехословакия, заявява, че научни импулси за съпоставителните изследвания е получил, от една страна, от В. фон Хумболт, Х. Щайнтал и различни техни последователи, а от друга – от А. Щромайер, Б. Аронщайн, А. Дойчбайн и О. Йесперсен (за подробности вж. Вахек 1980:9). Но очевидно все пак е силното влияние и на схващанията на Б. де Куртене и Ф. дьо Сосюр.

Езиковедите от Пражката школа действително навреме оценяват теоретичното значение на синхронните съпоставителни изследвания. В. Матезиус си дава сметка за предимствата им още през 1923 г., като формулира постановките си в по-разширен вид и ги изнася на Първия международен конгрес на лингвистите в Хага през 1928 г. (докладът е публикуван през 1929 г.). В. Матезиус нарича синхронното проучване на даден език *лингвис-*

тична характерология, а синхронното сравнително проучване на езиците определя като *аналитично сравнение*. Според него сравнението на езици от различен тип дава голям принос за лингвистичната им характерология, понеже предполага правилното описание на реалната природа и значение на разглежданите езикови факти и явления. През следващите години В. Матезиус публикува редица съпоставителни изследвания на различни страни от английската и чешката граматика (Вахек 1980). През 1936 г. той отново заявява, че семантичният анализ на който и да е език може да се постигне само върху стриктно синхронна база и чрез аналитично сравнение, т. е. сравнението на езици от различен тип без оглед на генетичните им отношения (Матезиус 1936:95).

Друг езиковед от Пражката школа, свързан с развитието на съпоставителните изследвания, е Б. Трънка. През 1929 г. той формулира принципите на *аналитичния метод за сравнение* на езиците, различаващ се от диахронния анализ. Б. Трънка подчертава, че аналитичната граматика дава възможност за сравнение на синхронните описания на езиците, които имат далечно или никакво родство, а това позволява да се установят дадени тенденции и по-общи категории. Той пояснява, че синхронният метод се прилага тогава, когато се сравняват последователните състояния на един и същ език или дадени състояния на родствени и неродствени езици.

Изброяването на приносите на езиковедите от Пражката школа към развитието на съпоставителното езикознание би било много непълно, ако не се спомената и разработките на Н. С. Трубецкой. Освен в капиталния си труд „Основи на фонологията“ (1939), който по същество представлява многостранно съпоставително изследване с универсална типологична насоченост (II. 2.), съпоставителната тематика присъства и в много други негови разработки. Например едно от първите съпоставителни изследвания в областта на фонологията се съдържа в кратката му статия „Молдовската фонологична система в сравнение с руската“ (публикувана през 1932 г. в Юбилейния сборник в чест на В. Матезиус). Интерес от методологична гледна точка представляват и комбинираните му диахронно-синхронни съпоставителни изследвания на славянските и кавказките езици.

Разработките на пионерите от Пражката школа (и главно на В. Матезиус) имат силно влияние върху по-младите им колеги, които продължават да развиват по-нататък схващанията за съпоставителното изучаване на езиците. Ив. Полдауф (1954) дава някои общотеоретични разработки, както и отделни съпоставителни разработки на чешкия и английския език; Й. Вахек пише по въпросите на универсалното отрицание в чешкия и английския език (както и по други проблеми); в много публикации Я. Фирбас разработва проблемите на словореда и комуникативния динамизъм на изречението в английския, чешкия (и отчасти на немския) език. В областта на съпоставителните изследвания на чешкия и словашкия език с руския съпоставителната традиция също датира още от 30-те години (Копецки 1934) и продължава с ускорени темпове след 1945 г. (за повече библиографски справки вж. Вахек 1980, Фишак 1984).

Както вече стана дума (I. 1. 2), през началото на шестдесетте години наред с термина *сравнителна* (и по-късно *контрастивна*) и чешкото съответствие на *съпоставителна* лингвистика, в чешкото езикознание започва да се използва и терминът *конфронтативна* лингвистика (Хоралек 1962; Скаличка 1962), при което се появяват и някои разработки от общотеоретичен тип (Шванцер 1966; Бенеш 1967; Барнет 1983). В един от предходните раздели (I. 1. 2) вече пояснихме, че терминът *конфронтативен*, замислен като полезно разграничение от първоначалното значение на термина *контрастивен*, не можа да се наложи в по-широката международна практика, въпреки че получи известно разпространение в бившата Чехословакия, бившия Съветски съюз, Полша и в някои други страни.

Заслужава внимание обстоятелството, че теоретичните постановки на лингвистите от Пражката школа намират приложение и в сферата на чуждоезиковото обучение. От една страна, се появяват редица учебници за преподаване на чужди езици в съпоставка с родния език, а от друга – се планира цялостната съпоставка на чешкия език с различни други езици. Тази тенденция продължава и в по-ново време в трудовете на редица все още активни езиковеди-англицисти като Я. Фирбас, Й. Хладки, Й. Носек, Л. Душкова, Л. Тарникова и др. Същото положение важи и за съпоставителните изследвания на чешкия и словашкия език с други езици, включително българския (IV. 7. 3).

IV. 3. Руска и съветска школа

Традицията, начало на която поставя Б. де Куртене, намира пряко продължение в Русия и по-късно в Съветския съюз. Един от първите му последователи е А. Богородицки в Казан, автор на „Физиология на произношението на френския, английския и немския език в сравнение с руския“ (1915).

Общото количество и многообразие на съпоставителните изследвания в Съветския съюз е толкова голямо, че е невъзможно да бъде обхванато в настоящия обзор, поради което ще отбележим само някои по-важни аспекти.

За една от централните фигури в историята на съпоставителното езикознание не само в Съветския съюз, а и въобще, се смята Л. В. Шчерба, автор на съпоставителна руско-френска фонетика (1933) и други трудове. Както това посочва Ст. Димитрова (1986:58), Шчерба (1974) разграничава три основни цели на съпоставителното езикознание: 1) усъвършенстване на преподаването на чуждите езици; 2) по-добро осмисляне на родния език и 3) оказване на помощ на преводачите. Ако сравним тези цели с онези, формулирани в началото на книгата (II. 3), ще видим, че две от тях (първата и третата) съвпадат. Л. В. Шчерба не посочва изрично съпоставителните изследвания с типологичната насоченост, макар че втората цел – по-доброто осмисляне на родния език, несъмнено съдържа типологичен подтекст.

Както е известно (Димитрова 1986:58), тъкмо втората от целите, посочени от Шчерба, е изиграла голяма роля в съветското езикознание, което оперира едновременно с много добре и със слабо или никак описани езици, при което очевидно става въпрос за двустранна типологична характерология. Приносите на Л. В. Шчебра естествено не се изчерпват с гореспоменатите постановки и влиянието му върху развитието на съпоставителните изследвания в Съветския съюз и някои други страни се чувства и днес.

Друг ранен автор в Съветския съюз е Е. Д. Поливанов. През 1934 г. той публикува руска граматика в съпоставка с узбекския език, която става образец за много подобни разработки в следващите десетилетия, при което изследването е двустранно – руския език в съпоставка с някои от езиците на народите и националностите в Съветския съюз. Особено значими са приносите на Е. Д. Поливанов към проучване на езиковите контакти, където той стига до някои обобщения, предхождащи постановките, по-късно формулирани от известни автори – У. Вайнрайх (1953), Е. Хауген (в различни публикации) и др.

В съветската лингвистична литература са застъпени изследвания както с общотеоретична, така и с приложна насоченост. Освен гореспоменатите автори в по-ново време следва да бъдат отбелязани съвместният труд на О. С. Ахманова и Д. А. Меленчук (1977), посветен на принципите на конфронтативната (както те я наричат) лингвистика (за повече подробности вж. Бъчваров 1983), както и редица публикации от В. Н. Ярцева, в които се разглежда съотношението между съпоставителното езикознание и типологията. Определено внимание на този въпрос отделя и В. Г. Гак. Редица съпоставителни изследвания на руския език с френския (Гак 1983), немския (Зеленецки и Монахов 1983), английския (Аракин 1979; Кошевая и Дубовский 1980 – за повече подробности вж. Тончева 1984) и други езици съдържат в заглавието си терминологичното словосъчетание *съпоставителна типология*, което очевидно разкрива оценката на съответните автори за характера на извършените от тях проучвания.

Други важни аспекти на съпоставителните изследвания в Съветския съюз са засегнати и разработени в монографиите „Контрастивна граматика" (Ярцева 1981 – за повече подробности вж. Лазарова 1983) и „Сравнително езикознание и история на езиците" (Десницкая 1984). Внимание привличат също публикациите на Г. М. Никитина (1978) и Р. Л. Ковалевски (1978), както и материалите, включени в сборника под редакцията на Г. П. Нещименко (1987), които обосновават възможността за съпоставка на словообразувателните системи в различни езици. Интересни са и разработките на И. Г. Милославски (1983), според който падежната система на руския език трябва да се описва различно в зависимост от езика, с който се съпоставя. Практическите аспекти на съпоставителното езикознание с оглед на чуждоезиковото обучение са разгледани от много автори – Д. Попова (1980), Г. И. Рожкова (1977), В. Н. Ярцева (1960, 1987) и др. Списъкът на автори с важни приноси към теорията и методологията на съпоставителните изслед-

вания естествено не се изчерпва с горните имена. От друга страна обаче, е изказано и мнението (Молошина 1983), че в съветската лингвистика все още не се обръща достатъчно внимание върху теорията на съпоставителния метод.

Съпоставителните изследвания на руския с другите славянски езици са толкова много, че не е възможно да бъдат прегледани дори и по най-общ начин. Затова само ще отбележим, че немалка част от тези изследвания фактически се извършват по комбинирана синхронно-съпоставителна и диахронно-сравнителна методология. Важно място в този тип изследвания (а и на балканските езици) заема българският език, като една от най-разработените области на съветската съпоставителна българистика са категориите на глагола и особено на аспектуалността.

Интересно е наблюдението на Ст. Димитрова (1986:60), че през 70-те и 80-те години в съпоставителните изследвания с двучленна структура мястото на руския език често се заема от някои от езиците на народите в Съветския съюз. Например съществуват описания на френски език в съпоставка с грузинския, туркменския, таджикския, арменския, естонския, узбекския, татарския, осетинския и други езици и ще добавим, че приблизително същото положение съществува и по отношение на други западни езици – английския и немския. Двучленната структура често се превръща в тричленна – съпоставките се правят между три езика, а понякога и в цели езикови групи. Извършването на изследвания от последния тип е неизбежно при езици с неизвестни родствени връзки, например енисейските езици.

През 80-те години се появяват и изследвания, в които се съпоставят два (или повече) езика на различни нации в Съветския съюз, без в съпоставката да участва руският език.

В заключение на този съвсем бегъл и далеч непълен обзор на съпоставителните изследвания в Съветския съюз (за повече подробности вж. Жлуктенко 1974; Ахманова и Меленчук 1977; Ярцева 1981, 1987; Фишак 1984; Димитрова 1986) нека добавим, че по-нататъшното разработване на съпоставителни теми в Съветския съюз продължава с неотслабващи темпове (до 1991 г.), при което постоянно се разширява тематичният диапазон и се отива към нови и по-задълбочени проучвания и обобщения. През 80-те години се появиха психолингвистични съпоставителни изследвания, например изследване на лексиката на материала на цветоозначенията в различни езици от А. П. Василевич (1987).

IV. 4. Женевската школа

Лингвистите, които условно могат да бъдат обединени под сборното понятие „Женевска школа", са преки последователи на Ф. дьо Сосюр. Но докато в Чехословакия, Русия и Съветския съюз, Полша и някои други страни влиянието на Сосюр се добавя към това на Б. де Куртене и други пионери

на съпоставителното езикознание, при авторите от Женевската школа влиянието на Сосюр естествено е по-силно. Комбинирано с някои специфични условия от разнообразен характер, то обуславя различни особености на Женевската школа, които й придават определен облик. Една от основните особености на съпоставителните изследвания от това направление е ориентацията им към проблемите на превода.

Първият значителен труд, появил се в тази традиция, е от Ш. Бали (1982), в който се прави анализ на структурата на френския език в съпоставка с немския. Други важни публикации, последвали тази на Бали, са на Ж. П. Вине и Ж. Дарбелне (1958) върху френския и английския език и на А. Малблан (1961) за френския и немския език, като и в двете публикации се използва терминът *съпоставителна стилистика.* Може да бъдат споменати и работите на А. Барт (1961) и на Ж. Дарбелне (1963, 1971) върху някои аспекти на съпоставката между френския и английския език или френския, английския и испанския език.

Тази традиция се развива главно във Франция и Канада, а също и в редица катедри по френски език в различни страни, но разбира се, трябва да се посочат и редица други автори, например М. Вандрушка. През 70-те и 80-те години количеството и тематичното разнообразие на този вид изследвания отбелязват чувствително нарастване, дължащо се на увеличения повсеместен интерес към теорията и практиката на превода. Това се забелязва в нашата страна (вж. IV.7).

IV. 5. Контрастивната лингвистика в САЩ

Като четвърти източник на съпоставителни изследвания се смятат развилите се в САЩ проучвания през началото на 40-те години (някои автори погрешно смятат тези изследвания като първоизточник на всички останали в други страни). Във връзка с това често е цитиран Ч. К. Фрийс, един от пионерите на това направление в САЩ, според който чуждоезиковото обучение трябва да се базира върху съпоставката на родния и чуждия език. Той смята, че като се разкрият по-добре съществуващите разлики, ще се предвидят по-добре трудностите на учащите се (Фрийс 1945:9). Такива успоредни описания започват да се публикуват в Мичиганския университет и покъсно и на други места, първо под заглавието *сравнителни* изследвания или проучвания, а приблизително от началото на 60-те години почти изключително се говори вече за *контрастивни* изследвания.

Измежду ранните разработки следва да бъдат споменати трудовете на Ч. Фрийс и К. Пайк (1949), а също на У. Вайнрайх (1953) и Е. Хауген (1953) в областта на билингвизма и езиковите контакти. В последните две важни публикации фактически намират продължение (IV. 3) някои от постановките за междуезикова интерференция, развити по-рано от Е. Поливанов (1931) и лингвистите от Пражката школа. Важно място в американската контрастивна лингвистика заема публикуваната от З. Харис (1954) „Трансферна граматика", която той описва като средство за пораждане на изказвания в даден език чрез друг език. Съществен момент в развитието на тези изследвания в САЩ бележи и появата на често цитираната и днес монография „Лингвистика и култура" (1957) от Р. Ладо, в която постановките на Фрийс и други автори получават допълнителна мотивировка и разширение чрез подробна разработка на самите съпоставителни процедури. В предговора на книгата си Р. Ладо излага основната си теза че, съпоставката на родния и чуждия език трябва да разкрие приликите и разликите, при което сходствата ще се използват за положителен пренос (т. е. ще подпомогнат обучението), а разликите ще пораждат отрицателен пренос (т. е. ще затрудняват усвояването на чуждия език). Той смята, че чрез съпоставителен анализ ще могат да бъдат изготвени такива учебни материали, които ще прогнозират затрудненията и следователно ще ги избегнат (както това стана ясно покъсно, тези представи се оказаха донякъде опростенчески, понеже истинската картина на усвояването на чуждия език е далеч по-сложна). Важен момент в монографията на Р. Ладо е изискването на макролингвистичен подход освен лингвистичен анализ, включващ и някои културологични аспекти.

През 1959 г. в Центъра за приложна лингвистика във Вашингтон започва подготовка за издаване на поредица от съпоставителни анализи на английския език с испанския, немския, италианския и руския под общата редакция на Ч. Фъргюсън. През 1962 г. излизат три тома, посветени на съпоставката с немския език (Молтън 1962; Куфнър 1962), през 1965 – „Граматическите структури на английския и испанския език" (Стокуел и др. 1965) и „Звуковете в английския и испанския език" (Стокуел и Боуен 1965). Повечето от изследванията с останалите езици остават нереализирани или непубликувани. В предговора към труда на Молтън Ч. Фъргюсън възприема по-широко тълкуване на понятието *контрастивно* изследване в сравнение на това, което дотогава дават повечето автори – проучване, изтъкващо както сходствата, така и разликите между английския и всеки от гореспоменатите пет чужди езика.

Характерна особеност на ранната контрастивна лингвистика в САЩ е ограничената й прагматична обвързаност с конкретните проблеми на чуждоезиковото обучение. Както подчертава Д. Болинджър (1978:VII), „американската контрастивна лингвистика е възникнала направо от практическата работа в класната стая". Същевременно повечето изследвания представляват твърде опростени таксономични описания на съответните два езика без специална трактовка с оглед на чуждоезиковото обучение. Що се отнася до теоретичния апарат на ранните разработки, повечето от тях са тясно свързани с дескриптивната лингвистика. В продължение на около 10–15 години контрастивната лингвистика от този тип се развива по възходяща линия в САЩ.

През втората половина на 60-те години вече започват да се появяват

някои критични бележки, че контрастивната лингвистика все пак не е в състояние да прогнозира правилно всички затруднения на изучаващите чужди езици, тъй като се оказва, че затрудненията невинаги са правопропорционални на разликите между родния и чуждия език. Проявеният от някои автори скептицизъм спрямо методологичната стойност на контрастивната лингвистика дава повод за нови дискусии, между които се открояват Конференцията около кръглата маса в Джорджтаун през 1968 г., материалите от която са събрани в един често цитиран сборник (Алейтис 1968) и са коментирани от редица автори – Р. Уордхо (1970), Т. Слама-Казаку (1971) и др. Критиките в общи линии се свеждат до следните положения.

1) Като съсредоточава вниманието си главно върху разликите и приликите между езиците, контрастивната лингвистика не отчита редица други фактори, които също влияят върху характера на речевата реализация на учащите се, например собствените му стратегии и тактики на учене, свръхгенерализацията на правилата за пораждане на езика-цел и др.

2) Усвояването на чуждия език се представя като статично явление, като моментно запечатване в съзнанието, без да се взема предвид ролята на знанията и уменията, натрупани от предишните етапи. С други думи, контрастивната лингвистика не може да предвиди интерференцията на вече усвоения материал.

3) Под съмнение се поставя и методологичната обективност на контрастивната лингвистика, тъй като в някои случаи се оказва, че двама или повече изследователи, работещи върху един и същ материал, постигат различни резултати. Това несъмнено е съществен недостатък, но подобни неблагополучия се случват и при далеч „по-точни" научни дисциплини.

Горните критики, коментирани и от Т. Чау (1975), лесно могат да бъдат сведени към един основен момент – контрастивната лингвистика не е в състояние да прогнозира по достатъчно сигурен начин всички типове грешки, които учащият се прави при пораждането на чуждия език, а предвижда само онези (и то пак само в някаква степен), които се дължат на отрицателен пренос от родния език. Затова, докато по-рано контрастивната лингвистика се е възприемала като по-ефективен вариант на лингвистично изследване в сравнение с анализа на грешките на обучаваните лица, в резултат на споменатите критики се заражда обратната тенденция – редица автори започват да разглеждат анализа на грешките като по-надеждно средство за диагностика и прогностика на трудностите при усвояване на даден език.

Освен закономерна преоценка на явно завишените изисквания, поставени пред контрастивната лингвистика през ранния период на развитието ѝ, зачестилите критики в САЩ се дължат и на разширяващото се влияние на трансформационно-генеративните граматики. Както вече напомнихме, ранната контрастивна лингвистика в САЩ обикновено е идентифицирана с дескриптивизма, т. е. с американската разновидност на структурализма, който става обект на особено остра критика от страна на лингвистите-генеративисти и преди всичко на самия Н. Чомски.

И така към края на 60-те години теоретичната и методологичната база на контрастивната лингвистика в САЩ се оказва атакувана и според някои автори остаряла. От друга страна обаче, приблизително по същото време започват да излизат публикации, чиито автори заявяват, че генеративната граматика също може да послужи като основа, при това по-надеждна, за съпоставителни изследвания (Дингоул 1964; Никел и Вагнер 1968; Фишак 1973 и др.). Но тъй като интересът на американските лингвисти-генеративисти (и на самия Чомски) е насочен главно към описание на отделни езици и преди всичко на английския език, генеративната граматика не довежда веднага до такова интензивно развитие на съпоставителното езикознание в САЩ, както това става по време на дескриптивизма. Любопитно е обстоятелството, че със самата си теоретична същност генеративната граматика е по-удобна за съпоставителни изследвания, отколкото структурализма.

IV. 6. Поява на организирани колективни съпоставителни програми

Относителният отлив от контрастивната лингвистика в САЩ съвпада с увеличен интерес към тази тематика в Европа. В повечето европейски страни се наблюдава по-хармонично и балансирано съотношение между теоретичните и практическите аспекти на съпоставителното езикознание без подчертаното му подчиняване на дадено, доминиращо през определен период езиковедско направление, както това е станало в САЩ. Затова, ако донякъде е вярно, че контрастивната лингвистика в САЩ след време започва да запада, в Европа се наблюдава тъкмо обратното – през 60-те години започват да действат редица мащабни съпоставителни програми, включващи различни езици, на първо място английския. Отделно трябва да се разглежда положението в Англия, където по силата на някои специфични причини (за подробности вж. Данчев 1978а) контрастивната лингвистика има сравнително по-слабо развитие (с изключение, разбира се, на трудовете на Дж. Елис (1966) и преди всичко на К. Джеймс), донякъде компенсирано от по-интензивното развитие на анализа на грешките.

Освен продължаващите стари традиции на съпоставителни изследвания в някои европейски страни и Съветския съюз интересен момент е споменатата по-горе поява на големи колективи, работещи с повече или по-малко съгласувани програми и методология в редица страни като Югославия, Полша, Румъния, Унгария, Финландия, Швеция, Германия, Белгия, Дания, Холандия и др. Ще се спрем накратко върху някои от тези колективни програми.

IV. 6. 1. Сърбохърватско-английска програма

Идеята за цялостно съпоставително изследване на сърбохърватския английски език започва да се осъществява на практика през 1968 г. под ръко-

водството на Р. Филипович, тогавашен ръководител на Катедрата по английски език в Загребския университет, с финансовата и научната подкрепа на Центъра по приложна лингвистика във Вашингтон.

Главната цел на тази програма е да улесни и издигне на по-високо равнище преподаването на английския език като чужд за носителите на сърбохърватския език като роден. Резултатите от изследването имат отношение и към преподаването на сърбохърватския език на носители на английския език. Друга цел на проекта е да даде приноси към теоретичното осветляване на структурата на двата езика.

Резултатите от изследванията са публикувани в три поредици, включващи доклади, студии и методически материали с общ обем няколко хиляди страници. Основните организационни и научни принципи на тази програма са изложени в много публикации на Р. Филипович, Вл. Ивир, Р. Бугарски, Д. Калоджера, Л. Спалатин и др. Важен и интересен момент представя програмната декларация, че не се възприема изцяло едно-единствено лингвистично направление, а че в зависимост от задачата се допуска използването на който и да е теоретичен модел, стига той да се окаже ефективен (разбира се, по преценка на съответните автори). Но все пак не може да се каже, че отказът от стриктно придържане към даден теоретичен модел е довело до еклектизъм и стихиен прагматизъм за научно-мотивиран синтез между доказалите своите предимства аналитични процедури на традиционната структурална лингвистика (например съпоставката на повърхнинни структури) и генеративно-трансформационната граматика, която доминира в значителна част от езиковедските среди в редица страни през 70-те и 80-те години (I. 3).

Друг интересен момент е силният акцент върху използването на преводи като критерии за съпоставимост. Всъщност от всички съпоставителни програми, които функционират през този период, югославянската е тази, в която преводът се използва най-целенасочено. При това трябва да се отбележи, че постепенно се отива към използване на компютъризирани корпуси, които не са селективни от гледна точка на дадена категория или явление в езика, а могат да се използват от всеки изследовател независимо от конкретната му задача. Тези преводни корпуси са сверени спрямо еднозначни компютъризирани корпуси на английския език, което дава възможност за избягване на субективни преценки за значимостта на едно или друго явление в съответните езици.

Освен това трябва да спомена и двупосочния характер на изследванията, а целенасоченият анализ на грешките още повече разширява периметъра на изследванията.

От друга страна обаче, синтезирането на всички компоненти на програмата в интегрален комплексен (или разширен) модел за съпоставителен анализ не е доведено докрай, поради което методическите страни на натрупания голям брой изследвания все още не са оползотворени напълно. Изследователската програма в общи линии се смята за приключена, но

педагогическа съпоставителна граматика на сърбохърватския и английския език все още не е издадена (вместо това е публикуван сборник от отделни монографии и студии по някои ключови въпроси под редакцията на Р. Филипович).

Тази програма е частично позната у нас (Бъчваров 1976; Грозданова 1979) и вероятно е оказало известно влияние върху методологията на някои съпоставителни изследвания в нашата страна.

IV. 6. 2. Полско-английска програма

Осъществявана под ръководството на Я. Фишак, директор на Института за английски език към Университета „Адам Мицкевич" в гр. Познан, тази програма е една от най-мащабните и дълготрайни измежду по-известните програми за съпоставително изследване на два езика. Но тъй като тази програма е сравнително по-добре позната у нас – в сп. „Съпоставително езикознание" са публикувани информации от Ж. Молхова (1976) и информативен обзор от самия Я. Фишак (1983), а освен това са излезли и няколко рецензии (Шверчек 1977; Тодева 1979; 1980; 1981, Гешев 1986; 1987) на отделни томове от международно известната поредица Papers and Studies in Contrastive Linguistics (Статии и студии по контрастивна лингвистика), издавана от Познанския университет съвместно с Центъра по приложна лингвистика във Вашингтон под редакцията на Я. Фишак – ще посочим само някои по-общи нейни характеристики.

В организационно отношение полско-английската програма за съпоставителни изследвания е структурирана относително по-свободно в сравнение с някои други подобни програми. Никъде в досега публикуваните материали не са посочени някакви задължителни етапи, теми или типове публикации. Единственият обединяващ момент сякаш е методологията – генеративната семантика в общи линии, която не е задължителна за всички автори, а има само препоръчителен характер, обоснован в известен брой публикации от Я. Фишак, Т. Кшешовски, В. Мартон и др. По-свободната структура на полско-английската съпоставителна програма се проявява и в нейната отговорност спрямо чужди участници и теми. Например в ежегодните (от 1989 г. насам, през година) конференции по контрастивната лингвистика, организирани от Познанския университет, повечето доклади от които се публикуват в томовете на гореспоменатата поредица, освен поляци обикновено участват и много езиковеди от цял свят (включително и от България), които докладват теоретични разработки и съпоставителни изследвания на най-различни езици (все пак главно с английския език). Благодарение на тези конференции Познан се превърна в оживено средище на международната лингвистика, където редовно се обменят нови идеи и научна информация. Няма съмнение, че значението на тези срещи и публикации често излиза извън полско-английската програма.

В тематично отношение досега публикуваните материали се отличават

с извънредно голямо разнообразие. Освен разработки от общ теоретичен и методологичен характер и по-обичайните теми в областта на фонетиката, фонологията, граматиката и лексиката, срещат се и разработки в областта на психолингвистиката, етнолингвистиката, социолингвистиката, прагматиката, стилистиката и други сравнително по-нови или периферни дисциплини. В някои случаи една и съща тема се подхваща и разработва от различни автори.

Общата ориентация на изследванията от полско-английската съпоставителна програма е предимно теоретична, въпреки че не липсват разработки, насочени към по-практически проблеми като чуждоезиковото обучение (някои от работите на В. Мартон) и превода. Досега е издадена сравнително малка практическа полско-английска съпоставителна граматика за преподаватели по английски език в Полша (Фишак и др. 1978), рецензирана и у нас (Цветкова 1984), но тя отразява само малка част от многобройните теоретични изследвания.

За разлика от някои други подобни програми изпълнението на полско-английската програма продължава с неотслабващи темпове.

IV. 6. 3. Румънско-английска програма

Организацията, задачите и постиженията на румънско-английската програма за контрастивен анализ са представени в доклада на нейния ръководител Д. Кицоран (1975) и в редица публикации на участници в цялостната съпоставителна програма. У нас са публикувани информации от Сл. Петков (1977) и Е. Тодева (1979).

Включени са специалисти от различни градове и институции, но разработките се издават от Катедрата по английски език и Лабораторията по психолингвистика в Букурещкия университет, Центъра по фонетика и диалектология към Румънската академия на науките и Центъра по приложна лингвистика във Вашингтон. Участието на нерумънски автори е сравнително ограничено, но трябва да се отбележи активната консултативна съавторска роля на У. Немзър.

Общата цел е изработване на граматика с теоретична и приложна насоченост, при което няма ограничение за поставяните проблеми и за конкретните начини за анализ и описание на езиковите факти.

Интересен момент за отбелязване е разширяването на анализа чрез съчетание на съпоставителен и „контактен" анализ, за който споменахме бегло в I. 2. За румънските разработки като цяло опозицията между контрастивния и контактния анализ е заложена още в организационната структура – участието на Лабораторията по психолингвистика води до теоретично и практическо подчертаване на втория подход. Освен това контактният анализ се подкрепя от ориентацията на практическата цел – овладяване на чуждия език. Както теоретически, така и практически, анализът на грешките се разглежда като допълващ спрямо контрастивния анализ, и то преди

всичко с оглед проверката на предсказващите хипотези, изградени въз основа на съпоставителния анализ.

Анализът на грешките има и самостоятелно значение при изследване на езикоусвояването, доколкото някои грешки се дължат на вътрешноезикови фактори или на психолингвистични фактори, като престараване, обобщение и други явления, върху които се спира Т. Слама-Казаку.

Важно е да се отбележи и използването на преводни примери, при които в практиката на румънските изследователи напълно доминира трансформационният анализ, особено на синтактично равнище. Показателно е, че анализът на превода се прилага при изследване на глаголните времена за такъв анализ. Както подчертава Д. Кицоран, предпочитанието към генеративно-трансформационния анализ дава възможност за използване на дълбочинните структури като основа за съпоставителния анализ.

Обект на съпоставка са явления като фонемни системи и фонотактика (срвн. Кицоран и др. 1984), интонационни контури, местоимения, съществителни, прилагателни, глаголи (време, вид, наклонение, възвратност и др.), структура на простото изречение, предложни словосъчетания, страдателен залог, въпросителни и отрицателни структури, местоимения, наречия, семантични полета и др. (за подробности вж. Петков 1977).

Както отбелязва Д. Кицоран (1976), основната тежест трябва да пада върху приложната насоченост на съпоставителните изследвания по тази програма, като главна организираща цел трябва да бъде създаването на контрастивната граматика на двата езика за целите на обучението по английски език. Подчертава необходимостта от системно отчитане, както на резултатите от съпоставителните изследвания, така и от анализа на грешките. Предвижда и по-тясно и активно свързване с всички сродни дисциплини като психолингвистика, социолингвистика, семиотика и др.

Значителен брой от разработките в сферата на синтаксиса са посветени на простото изречение. При тези изследвания е постигнато единство на подхода, понеже (както вече посочихме) повечето използват трансформационно-генеративни модели.

Като основно постижение в областта на лексикологията някои автори определят съставения под ръководството на Е. Ярович съпоставителен речник на 2000-те най-често използвани думи в английския език и техните румънски еквиваленти.

Наред със задълбочените работи в областта на фонетиката, фонологията, граматиката, лексикологията и семантиката румънските контрастивисти излизат и с две сериозни разработки, които ги извеждат извън микролингвистиката (Еретеску 1972, 1974). Този подход, определен от Кицоран като семиотичен, говори за сравнително нова ориентация в развитието на съпоставителния анализ. Тя предлага възможности за по-разгърнати изследвания, които ще могат да обхванат повече аспекти на междуезиковата комуникация.

IV. 6. 4. Унгарско-английска програма

Съпоставителните изследвания на унгарския и английския език започват към началото на 70-те години. Първоначално изследванията до голяма степен са ориентирани към практическите задачи на обучението по английски език или към разширяване и уточняване на структурното описание на всеки един от двата езика в светлината на допълнителни данни, получени при съпоставката. Само някои отделни автори се насочват към търсене на по-обобщени типологични характеристики и към обясняване на наблюдаваните особености.

Една от най-важните публикации в тази програма е сборникът, редактиран от Л. Дежо и У. Немзър (1980). Той отразява именно този начален период от развитието на унгарско-английските проучвания, който вече е завършен и продължава на по-високо теоретично равнище с насоченост към типологията. Сборникът съдържа 15 студии по отделните проблеми на фонетиката, приложната лингвистика и семантиката. Изследванията са направени въз основа на богат материал. Тук няма да изброяваме и разглеждаме поотделно всички студии (за повече подробности вж. Лашкова 1985), но ще споменем само студията на Л. Дежо, където личи стремежът на автора да търси обяснения и систематизация на описаните факти от позицията на определени по-общи типологични критерии (което е характерно за цялата му изследователска дейност). Неслучайно в увода към сборника (написан съвместно от Л. Дежо и У. Немзър) се отбелязва, че истинското съпоставително изследване предполага типологична интерпретация, при което индивидуалните черти на двата езика ще бъдат съпоставени въз основа на универсални единици и структури.

В друг, по-малък сборник, съставен от Л. Дежо (1982), са включени само седем разработки. В първата Л. Дежо прави обзор на английско-унгарските съпоставителни изследвания в Унгария, като отново отбелязва някои техни особености, например връзката им с типологията, но също и с различни разновидности на генеративните граматики (главно с генеративната семантика). Освен това се напомня обстоятелството, че в основата си съпоставителните изследвания в Унгария все пак са насочени към проблемите на обучението по английски език. По-нататък са включени разработките на Й. Чапо („Деноминални прилагателни и функционалните им еквиваленти в унгарския език“), К. Е. Кис („Темата в унгарския и подлога в английския език“), Б. Корпонай („Една двойствена падежна категория“), А. Надасди („Относителните местоимения в английския и унгарския език“), Е. Стефанидес („Генеричната употреба на члена в английския и унгарския език“), Л. Варга („Разлики в ударението на някои съществителни в английския и унгарския език“). Ще споменем още един сборник под редакцията на Е. Стефанидес (1982), една от ръководителките на цялата програма. В него са включени следните три работи: „Важността на йерархически лексикални връзки за учащите се“ (Пал Хелтай), „Глаголи за ходене в английския и

унгарския език“ (З. Кьовечес), „За лингвистичната интерференция при унгарско-английски езикови контакти и използването на граматически полета в съпоставителните изследвания“ (Ш. Рот). Съществуват и редица други публикации (за повече подробности вж. Алексиева 1988).

IV. 6. 5. Финландско-английска програма

Изпълнявана под ръководството на К. Саявара, ръководител на Катедрата по английски език в университета в гр. Юваскюла, тази програма се отличава с известна специфика.

В административно отношение тя е самостоятелна, т. е. за разлика от 4-те горепосочени съпоставителни програми, тази не е получавала организирана научна и финансова подкрепа от едни или други институции в чужбина.

В научно отношение изпъква подчертаната функционално-комуникативна насоченост на изследванията в тази програма. Покрай съпоставителни изследвания на системно равнище се извършват и разнообразни съпоставителни изследвания на речевата продукция и на комуникативните тактики на носителите на съпоставяните езици. По-малко внимание обаче се обръща на проблемите на превода.

За разлика от полско-английската програма например, тази програма не е толкова широко отворена за чуждестранно участие, поради което мащабът ѝ е малко по-ограничен.

Въпреки че и от тази програма не са произлезли някакви значителни приноси към практическото приложение на резултатите (например в изработването на оптимизирани учебни материали), в теоретико-методологично отношение тя предизвиква определен интерес, особено с акцента върху комуникативните аспекти на езиковия контакт (вж. и гл. V).

В сравнение с повечето други съпоставителни програми тази е по-малко известна у нас (досега не са публикувани рецензии и други информации за нея). Отделните изследвания се публикуват в поредица с променяща се периодика (досега са излезли повече от 10 сборника с материали), издавани от университета в гр. Юваскюла.

IV. 6. 6. Други съпоставителни програми

През 60-те и 70-те години започват да се организират и функционират съпоставителни програми и в други страни – ГДР, ФРГ, Дания, Швеция, Холандия и пр., при което вече не става въпрос само за изследвания, ориентирани при различни административни и научни преобразувания, без да достигнат до особено голямо разгръщане (например програмата, първоначално оглавявана от Бр. Карстерсен в гр. Кийл, ФРГ), а други, като шведско-английската, се развиват по-посока на анализ на речева продукция и грешки. Мащабни колективни съпоставителни програми, в които езикът-

цел е немският, френският, руският или някой друг, освен в гореспоменатите страни се осъществяват и в редица други страни (за подробности вж. информациите и рецензиите, посочени в годишните библиографии на сп. „Съпоставително езикознание").

Интерес привличат няколкото международни конференции, посветени на сравнението на съпоставителните програми в различни страни и на обмяната на опит между изпълнителите им. Такива конференции са свикани в Загреб (1970), Букурещ (1975), Трир – ФРГ (1978), Хажикови – Полша (1980), Ювяскюла – Финландия (1982) и др.

На Втората международна конференция на съпоставителните програми в Букурещ (Сборникът с материали е издаден през 1976 г. и е рецензиран у нас от Е. Тодева 1979) са изнесени доклади от Д. Кицоран, Р. Филипович, Л. Дежо и Е. Стефанидес, С. Кари и В. Кюлвайн и др., предлагащи информация за съответните съпоставителни програми в Румъния, Югославия, Унгария, Финландия и други страни. Освен основните обзорни доклади, изнесени са и редица други доклади, засягащи различни общотеоретични и методологични въпроси като този за обсега на съпоставителния анализ, при което личи внимание към сравнително изоставащи области – съпоставителна лексикология и словообразуване и някои други дисциплини. Засегнати са и редица частнонаучни проблеми (за повече подробности вж. Тодева 1979). И тук, както и на други подобни форуми, се забелязва доста широк диапазон на теоретичната и практическата насоченост на съпоставителните изследвания, при което в редица случаи се влиза в подробно разглеждане на връзката между съпоставителното езикознание и чуждоезиковото обучение. Тази конференция има определено значение за популяризацията и стимулирането на съпоставителната тематика в международен мащаб.

Интерес представлява и международният колоквиум, посветен на проблемите на съпоставителното езикознание, теорията на превода и отношението между тях, проведен в гр. Трир и Зарбрюкен (ФРГ) през 1978 г. (материалите са издадени през 1981 г. и са рецензирани у нас – вж. Петков 1985). В Сборника с материали са включени 35 доклада, които третират най-различни аспекти на теорията и практиката на съпоставителния анализ, превода и други въпроси. Някои от разгледаните проблеми фактически са продължение от предишни обсъждания, при което се изнася допълнителна информация за действащите програми, осветляват се нови аспекти и се поставят някои акценти. Прави впечатление продължението на тенденцията към разширяване на обсега на съпоставителното езикознание чрез включване на нови теми и дори дисциплини. Отново се поставя и въпросът за оптималния лингвистичен модел при съпоставителния анализ, при което някои автори (Я. Юхас) потвърждават становището, че не съществува единен теоретичен модел, който да решава с еднакъв успех всички лингвистични проблеми, поради което теоретичният инструментариум на съпоставителния анализ трябва да има отворен характер. Както посочва самото наименование на колоквиума, широко застъпени са проблемите на превода, преводната еквивалентност и пр., разгледани в доклади от А. Швейцер и други автори. Впечатление прави гледището на В. Кюлвайн и В. Вилс, че отношението между съпоставителното езикознание и теорията на превода не може да се смята за напълно изяснено (вж. и Данчев 1978а). Поставянето на проблема за превода в центъра на вниманието несъмнено трябва да се смята като важен нов момент в цялостната тематика на съпоставителните изследвания в различни страни, но същевременно трябва да се отбележи, че в това отношение колоквиумът остава малко непълен, понеже за връзката на съпоставителното езикознание с превода е писано доста много и преди тази среща, а това не е отразено достатъчно адекватно в отделните публикувани доклади. Но изнесени са редица интересни и важни доклади и като цяло този колоквиум отразява доста успешно увеличаващата се тематична и методологична пъстрота на съпоставителните изследвания в различни страни (за повече подробности вж. Петков 1985).

Конференция, посветена на съпоставителната тематика в различни страни, е организирана през 1980 г. в гр. Хажикови (Полша). Повечето от изнесените доклади са публикувани в отделен сборник (Фишак 1984), рецензиран и у нас (Данчев 1987б). В предговора към сборника съставителят му Я. Фишак пояснява, че за разлика от предишните подобни срещи в Загреб, Букурещ и Трир, в Хаджикови не са изнесени доклади, отразяващи постиженията на отделните програми за съпоставителни изследвания. Вместо това вниманието е било насочено към отделни проблеми, смятани за важни и интересни от авторите на съответните разработки. Целта е да се разшири още повече съпоставителната тематика и този момент е отразен в подзаглавието на сборника. Като важен момент в предговора на Я. Фишак се посочва обстоятелството, че съпоставителните изследвания могат да дадат решения на различни теоретични проблеми. Втори важен момент е разширяване на традиционната тематика, ограничена в рамките на изречението, чрез включването на съпоставителна прагматика, лингвистика на текста и анализ на дискурса. Трето, конференцията потвърди необходимостта от понататъшно задълбочаване и изясняване на някои основни понятия в съпоставителното езикознание, разкривайки нови сфери на приложение. Четвърто, въпреки съмненията на някои автори относно приложената стойност на съпоставителните изследвания, по-новите психолингвистични изследвания фактически разширяват периметъра на съпоставителното езикознание. В заключение Я. Фишак подчертава, че включените в сборника работи имат предимно теоретична насоченост и че това сякаш отразява общото състояние на нещата в съпоставителното езикознание. Макар и с някои уговорки, с последната констатация можем да се съгласим (за повече подробности вж. Данчев 1987б).

Широк и доста представителен форум, посветен на съпоставителното езикознание във връзка с проблемите на езикоусвояването и комуникацията, се провежда през 1982 г. в гр. Ювяскюла (Финландия), на който се

прави широкообхватен преглед на разнородна по характер тематика, като лингвистичните съпоставителни изследвания отстъпват на заден план и вниманието се премества върху комуникативните аспекти на междуезиковия анализ (за повече подробности вж. Данчев 1982в). Тематиката на съпоставителните изследвания тук вече се разширява до такава степен, че фактически се разводнява в други дисциплини, при което се получава известна еклектика на съпоставителния модел. Така че покрай положителните си страни разширяването на обсега създава и някои методологични проблеми.

IV. 7. Съпоставителни изследвания в България

В сравнение с другите езиковедски направления в нашата страна съпоставителното езикознание може би е претърпяло най-интензивно, дори бурно развитие. Докато към края на 50-те години изследванията със съпоставителен характер все още се броят на пръсти, първата цялостна библиография, съставена през 1975 г. и публикувана следващата година (Хрусанова 1976), вече съдържа 412 заглавия на различни изследвания на български език в съпоставка с около 20 езика, а днес е трудно да се направи точна количествена преценка. Броят на заглавията вече е толкова голям и продължава да се увеличава с бързи темпове, че е трудно да се обхване в един обзор. Освен количествено нарастване на обема на изследователската работа чувствително се разширява и нейната география. Към традиционните изследвания на български език в съпоставка с руския и другите основни европейски езици обект на научен интерес станаха и езици от цял свят. Това, което някога можеше да изглежда само любопитна екзотика, в много случаи вече е действителна научна практика. И докато неотдавна съпоставителното езикознание дори не беше достатъчно добре познато на по-широките езиковедски научни среди, окончателното му утвърждаване днес е неоспорим научен и обществен факт не само в чужбина, а и у нас.

Както вече видяхме, съпоставителните изследвания могат да бъдат групирани по различни признаци – езици, теми (езикови равнища и подравнища, категории и отделни елементи), обща насоченост (теоретична и приложна) и др. (гл. II). Ще започнем с разглеждането по езици, след което ще се спрем накратко и върху другите критерии. Проучването по езици е мотивирано и от обстоятелството, че в теоретично и методологично отношение много от съпоставителни изследвания на българския език с главните европейски езици са свързани с лингвистичните теории и методологии, развити в съответните страни. Следователно с изключение на един начален раздел, в който ще бъдат засегнати няколко теми от по-общ теоретичен и методологичен характер, ще направим кратък преглед на изследванията на българския език в съпоставка със следните групи от езици: славянски, германски, романски, други европейски, африкански, азиатски езици.

Едва ли е необходимо да се пояснява, че в обзорен раздел като този е невъзможно да се обхванат всички измерения на такава обширна и многопосочна научноизследователска дейност, каквато стана съпоставителното езикознание у нас, поради което едни или други пропуски и непълноти са неизбежни. Тъй като предмет на този раздел са съпоставителните изследвания в България, тук са споменати само някои от приносите на чужди автори, публикувани в чужбина. Въпреки че заемат сравнително периферно място спрямо разглежданата тематика, споменати са макар и мимоходом някои разработки в областта на теорията на превода и езиковите контакти. Не са засегнати проблемите на лексикографията (речници и пр.) и междуезиковата транскрипция (тези теми биха могли да станат предмет на отделни обзори).

IV. 7. 1. Разработки от общ характер

Известен брой разработки са посветени на теоретични и методологични проблеми от по-общ характер, например връзката на съпоставителното езикознание с езиковата типология (Леков 1978), някои от принципите на типологичното изследване на езиците (Манчев 1976), ролята на метаезика и на терциум компарационис (Данчев 1976; Петков 19878), с превода (Петков 1978; Данчев 1978а, 1983), езиковия контакт между езикови системи с различна структура (Кънчев 1976), съпоставителния анализ на речева продукция (Петков 1976; Йотов 1977) и др., за посоката на анализа (Данчев 1984), съотношението на съпоставителното езикознание, анализа на грешките и чуждоезиковото обучение (Данчев 1980) и др. Приноси имат и някои чужди автори, публикувани у нас, например Г. Хелбих – описанието на един специфичен аналитичен модел (1977), В. В. Вилюман и П. А. Соболева (1977) – за ролята на дълбочинната и повърхнинната структура, Б. Испас и В. Молдован (1979) – относно критериите за разграничаване на омонимия от полисемия в различни езици, Р. Щернеман (1978, 1981) – за връзката на съпоставителното езикознание с някои съседни дисциплини, задачите му в миналото и настоящето, и др.

Когато говорим за методологичните приноси към развитието на съпоставителното езикознание в нашата страна, не може да отминем и разработките на М. Янакиев (в сътрудничество с Н. В. Котова) върху количествената съпоставка на българския език с други славянски езици. Двамата автори са описали процедура за третиране на текста като измерим обект на анализ чрез ексцерпиране на образци, съдържащи еднакво количество думи или речеви звукове (Котова и Янакиев 1976). Въпросите за типологичната числова таксономия на славянските езици са разработени и от Ив. Добрев (1981). Цял брой на сп. „Съпоставително езикознание (III, № 3, 1978) бе посветен на квантитативните съпоставителни изследвания още преди в чужбина да се заговори за такива изследвания като за „ново" направление в съпоставителното езикознание (Фишак 1981).

Полемики са възниквали около използването на превода в съпоставителния анализ. Но независимо от едни или други теоретични съображения, все повече автори през последните години използват преводни корпуси за установяване и проверка на сходствата и различията между съпоставителните езикови системи и подсистеми. По-конкретно проблемът за определяне на естеството и обема на необходимия преводен корпус е разработен в една важна публикация от Бл. Лингорска (1978), а необходимостта от използването на компютъризирани неселективни корпуси е разгледан от Е. Тодева (1988).

Обсъждани са и терминологични проблеми и по-конкретно въпросът за значението и употребата на термините *контрастивна* и/или *конфронтативна* лингвистика (Петков 1978; Данчев 1978а).

IV. 7. 2. Славянски езици

Развитието на всяка научна дисциплина обикновено започва с пионерски период, през който благодарение на търсенията на отделни изследователи се полагат основите на бъдещото развитие. И когато заговорим за пионерите, трябва да започнем с Ив. Леков (1904–1978). През 1942 г. той публикува статия върху фонологичните опозиции, в които се съдържат интересни съпоставителни констатации за няколко славянски езика. Още навремето Ив. Леков прави изрично разграничение между *съпоставително* и *сравнително* езикознание и в много публикации изследва разнообразните граматически, лексикални и словообразователни черти на българския език в съпоставка с другите славянски езици. Както в синхронен, така и в диахронен план съпоставителните изследвания на Ив. Леков са ориентирани предимно към типологическата характерология на българския език спрямо другите славянски езици (за повече подробности относно научните приноси на Ив. Леков вж. Иванчев 1979).

В областта на славянското езикознание пионерското дело на Ив. Леков намира редица последователи, между които изпъква Св. Иванчев, автор на много публикации върху широк спектър от граматически и лексикологически теми. Както е известно, основните му приноси са в областта на съпоставителната аспектология (1971), въпросите на анафората и лексикалните контакти (за подробности вж. Иванчев 1963, 1978, 1988; Лингорска и Бъчваров 1980). Св. Иванчев има важни заслуги и като организатор на научноизследователската дейност по съпоставителното езикознание в нашата страна.

Централно място в този раздел несъмнено заемат множеството съпоставителни изследвания на българския и *руския* език. Един от първите изследователи в тази област е Г. Тагамлицка. През 1950 г. тя публикува студията „Българският предлог „срещу“ и неговите руски съответници“, няколко години по-късно следвана от монография върху предложеното управление в двата езика (1956). Друг сравнително ранен автор е Бл. Блажев,

чиято първа публикация върху категорията на състоянието в руския и българския език датира от 1955 г. Почти по същото време (1956) той завършва дисертационния си труд, посветен на адвербиализацията на словосъчетанията в българския и руския език и оттогава насам е публикувал десетки други съпоставителни разработки на различни теми (за повече подробности вж. Филкова 1987).

Списъкът на публикации в областта на българо-руското съпоставително езикознание е твърде дълъг и очевидно не може да бъде представен напълно изчерпателно тук, но трябва да бъдат споменати приносите на Н. Дилевски за установяване на главните черти на общославянския речник в българския и руския език (1958), на М. Леонидова за вида и времето на глагола (1960, 1966), както и разработките ѝ в областта на съпоставителната фразеология (1980, 1986) и др. (за повече подробности вж. Бунджулова и Ковачева 1986), на К. Попов – синтактични паралели в двата езика (1962), на Ст. Димитрова – пресупозитивни фактори (1981), семантически и синтактически аспекти на причастията (1987), предаване на събития в текста (1988), на Л. Дончева – прякото допълнение в отрицателни изречения (1962) и др. (за повече подробности вж. Колева 1982), на Бабов – взаимната зависимост между представки и предлози при глаголните словосъчетания (1963) и др. (за повече подробности вж. Гочева 1980), на Ив. Васева – деепричастията (1965, 1966), определителни отношения (1968) и др. (за повече подробности вж. Влахов 1982), на Н. Ковачева – местоимения (1967) и глаголни наставки (1970), на Ир. Червенкова – лексикални съпоставки (1968), на Р. Павлова – пространствени конструкции (1977) и причинни отношения (1978), на М. Георгиева – фонетика и фонология (1974), на Т. Стоева – фонетика и фонология (1986), на Ил. Владова – причинно-следствени отношения (1985), на Т. Кирова – местоимения (1986), и на многобройни други автори с най-разнообразни разработки (за повече данни вж. Павлова 1981, 1982; Найденова 1982; Сборник 1981, 1986 и др.).

Повечето от българо-руските съпоставителни изследвания са свързани с обучението по руски език у нас, но не са останали настрана и преводаческите проблеми. На първо място са пионерските разработки на Ал. Людсканов (1926–1976), който формулира и уточни редица основни понятия от теорията на превода (за подробности вж. Паскалева 1981). Както е известно, книгата му „Превеждат човекът и машината“ (1967) претърпя няколко издания у нас и в чужбина (на немски, френски и полски език). По-конкретните проблеми на превода между българския и руския език са разработени от Ив. Васева, автор на много публикации и на книга, претърпяла две издания (1980, 1982), от Ел. Москова и други изследователи. Тук е мястото да се спомене ценният труд на С. Влахов и С. Флорин (1981, ново преработено и разширено издание – 1986) за превода на реалии и други трудно преводими елементи на езика (използвани са примери от няколко езика). Важно място заемат сборникът „Езикови проблеми на превода – руски език“, съставен от Ив. Васева (1987), както и книгата „Превод и време“ от Ил. Владова (1988).

Досега във Велико Търново са проведени няколко симпозиума на Международната асоциация на преподавателите по руски език и литература, на които са докладвани и разнообразни разработки в областта на съпоставителното езикознание.

Някои автори – К. Бабов, М. Леонидова, Бл. Блажев, К. Попов, Е. Гочева и др., са работили и върху проблемите на родноезиковата интерференция. До неотдавна Първа катедра по руски език в СУ „Св. Климент Охридски" беше единственото научно звено в страната, където се събираше и систематизираше обширна картотека на грешките, допускани от българските учащи се при изучаването и усвояването на нероден език – в случая руския (начело на „банка" на грешките, които правят българите, изучаващи чужди езици, бе поставена и в ИЧС – вж. Тодева и Чуканова 1983).

Съпоставителните изследвания на българския и руския език очевидно продължават да се развиват на широк фронт. Вече са натрупани много данни и в недалечно бъдеще вероятно може да се очаква появата на обобщаващи трудове като съпоставителни школски и университетски граматики, лексикологии и др.

Най-многобройни сред другите славянски езици са изследванията на българския език в съпоставка с *полския*. Освен разработки от Ив. Леков върху дължината на думата в двата езика (1964) публикувани са и проучвания на Св. Иванчев върху някои аспекти на синтактичната характеристика на българския език при съпоставката му с полския (1980), на Бл. Лингорска върху вида и времето на глагола (1963, 1976), Ив. Гугуланова в областта на фонологията, морфонологията и морфологията (1973, 1974), а на Е. Балевска–Станкулова – деятелни имена от мъжки род (1964), на А. Попова – някои модални словосъчетания в полския език и съответствията им в българския (1976), на Ив. Куцаров върху българските преизказни форми и техните полски съответки (1976), умозаключителните форми (1987) и др. Налице са и различни приноси от М. Иванова, В. Милева, С. Радева, Т. Шамрай, Л. Селимски, М. Попова, П. Баракова и др., както и от полските автори К. Полянски, Б. Бояр, В. Осадник, К. Херей-Шименска, М. Коритковска, В. Косеска-Тошева, Х. Ожеховска, Т. Шимански и др. Досега са проведени няколко българо-полски конференции (за по-подробни данни вж. годишните библиографии на сп. „Съпоставително езикознание"). В процес на изработка е българо-полска съпоставителна граматика, първият том на която, посветен на фонетика и фонология, вече е издаден (Савицка и Бояджиев 1988).

В сравнение с полския език броят на съпоставителните изследвания на българския с *чешкия* език е по-ограничен. Освен някои проучвания на Ив. Леков върху междуметията в двата езика (1962) и на Св. Иванчев върху анафората (1968) изследвани са и сложните минали времена в двата езика от Ив. Куцаров (1976), вторичните предлози от М. Контева (1983), българските и чешките форми на глагола *имам* от Н. Цанева (1979), определеността от Зл. Куфнерова (1980), актуалното членение на изречението от Я. Бъчваров (1980) и Л. Ухлиржова (1980) и др. (за повече сведения вж. изчерпателния обзор на Ив. Куцаров и Я. Бъчваров 1989). Съпоставителната тематика присъства и в някои трудове на известния чешки лингвист Б. Хавранек. Някои чешко-български езикови контакти са проучени от Св. Иванчев.

На съпоставката на българския и *словашкия* език засега са посветени само някои отделни изследвания – на Св. Иванчев върху някои заемки (1979), на М. Андреева в областта на фразеологичните единици в двата езика (1981, 1983), както и на В. Бланар в областта на лексиката.

По отношение съпоставката на българския със *сърбохърватския* най-активният изследовател засега остава М. Деянов, автор на проучвания върху модалната употреба на аориста в двата езика (1986), на перфекта без спомагателен глагол (1970), на сказуемното определение (1973, 1975) и на книга върху развитието на инфинитива в сърбохърватския език и отпадането му в българския. Налице са и някои изследвания върху деятелните съществителни имена от мъжки род в двата езика (П. Ковачева), синтактичното отрицание (Л. Лашкова), екзистенциалните изречения (Н. Иванова), образуването на книжовните езици (К. Попов, Н. Иванова), анафората, деиксиса и определеността (Ст. Гинина) и др. Въпреки че сърбохърватският език не се разглежда като типичен балкански език (каквито са албанският, българският, новогръцкият и румънският), по твърде очевидни причини той често е привличан в многостранните изследвания на балканските езици.

До края на 80-те години има само няколко изследвания на българския език в съпоставка със *словенския*, извършени от М. Деянова – структурата на сказуемото в двата езика (1972), подчинени обстоятелствени изречения със съюза *da/da* в българския и словенския книжовен език и др.

Интересен е сравнително големият брой съпоставителни изследвания на българския и *белоруския* език. Най-ранните приноси, включващи диахронни и синхронни проучвания, и тук принадлежат на Ив. Леков и се отнасят до сходствата между двата езика (1967). Общите типологични характеристики са обект на внимание и на първия българо-белоруски симпозиум през 1976 г. (отразен в Бюлетин, I, 1976, № 5), например съпоставителния анализ на двата езика в родствената им връзка (Ив. Леков), словообразувателните модели на глагола в двата езика (Св. Иванчев), словоред (Я. Бъчваров), функционални еквиваленти на българския определителен член в белоруския език (Л. Лашкова и Л. Куева-Шверчек), експресивно маркирани наставки (М. Караангова). Редица нови автори и теми фигурират в следващите двустранни конференции (вж. информациите и библиографиите в сп. „Съпоставително езикознание"). Интересни приноси има от Ив. Буюклиев, Ст. Брезински, Ив. Куцаров, М. Младенов и др., както и от страна на съветските езиковеди А. Е. Супрун, Б. Ю. Норман, Г. К. Венедиктов, В. А. Карпов, Г. А. Цихун и др. (за повече сведения вж. Селимски 1980; Лашкова 1984; Виларова 1986).

Съпоставителното изследване на българския и *украинския* език засега се свежда само до някои отделни проучвания – наблюдения върху употре-

бата на плусквамперфекта (в съпоставка и с полския език) от А. Бойтюк (1981), формите на обръщенията (в съпоставка и с руския език) от В. С. Чепел и Ив. А. Стоянов (1984), някои начини на действие при глагола от М. Деянова (1987), умозаключителни форми от Ив. Куцаров (1988).

От преводаческа гледна точка в сборника „Езикови проблеми на превода – славянски езици" (Иванова и Лилов 1985) са третирани редица съпоставки на българския език с полския, руския, белоруския и чешкия език.

IV. 7. 3. Германски езици

Отделни наблюдения и констатации за някои сходства между българския и *английския* език са публикувани твърде отдавна у нас от К. Стефанов (1924) и Р. Русев („Англо-български успоредици", 1943). Интересно съпоставително диахронно проучване на аналитичните тенденции в двата езика е направено то М. Минков (1957). Внимание заслужава и школската граматика на английския език в сравнение с българския от М. Ранкова, Т. Атанасова, Н. Радулова и Р. Русев (1956). Отделни съпоставителни констатации и наблюдения се срещат и в „Увод в английската фонетика" (на английски език) от М. Минков (1963).

Независимо обаче от ранните приноси на горепосочените и някои други автори периодът на целенасочени съпоставителни изследвания на българския и английския език фактически започва с изследователската дейност на Ж. Молхова. Първата ѝ съпоставителна работа е върху сказуемното определение в двата езика (1962), следвана от кратка съпоставителна граматика – синтаксис (в съавторство с Н. Колин и Цв. Иванова 1962), проучването на някои синтактични паралели (английският инфинитив и *да*-конструкцията в българския език (1970), характера и употребата на члена в двата езика (1970), категорията число в структурата на съществителното име (1978), словообразователните модели (1977), семантичната структура на глагола (1979) и др. (за повече подробности вж. Данчев и Стаменов 1982; Стаменов 1982, а също и обобщаващия труд на Ж. Молхова, посветен на съществителното име в двата езика – 1986).

Със съпоставката на българския и английския език се занимават и редица други автори у нас, например М. Ранкова – място на обстоятелственото пояснение (1967), въпросителните изречения (1976); А. Данчев – аспектуалност (1973 – в съавторство с Б. Алексиева – 1974, 1976, 1989), фонетика и фонология (1975, 1978, 1989); С. Дякова – категорията лице (1971), именната група като подлог (1976), фразеология (1982) и др.; Б. Алексиева – подчинени предикативни единици (1977), имплицитност и експлицитност в описанието на слухова перцепция в английския и българския език (1986); М. Пенчева и М. Савова – безлични конструкции (1977); В. Деспотова – експериментална фонетика (1978, 1979); Н. Алексиева – активно-пасивна употреба на някои глаголи (1980); Л. Грозданова – квантификатори и имплицитно отрицание (1980) и др.; Ю. Константинов (1982, 1986); М. Георгиева (1983, 1989) – категорията модалност; Е. Тодева – английският инфинитив и функционалните му еквиваленти в българския език (1984); П. Бенатова – синтагматика и парадигматика на предлога for и функционалните му еквиваленти в българския език (1982, 1984, 1987); М. Стамболиева – *be* и *съм* в структурата на английския и българския език (1986); Й. Йорданова – неудареният вокализъм в английския и българския език (1986); Т. Кметова – съгласуване на времената (1980); Кр. Кабакчиев – вид и време на глагола; Е. Тончева – категория определеност : неопределеност; И. Пиперкова – лични местоимения; Ир. Узунова – страдателният залог; Хр. Стаменов (1977), Св. Станчев, М. Вълканова, Хр. Московски – рефлективност; Ир. Буковска – употреба и място на някои наречия (also и too); Св. Ташевска, А. Стоевски – перфектните времена и др. В последно време се появиха и някои работи по съпоставителна лексикология от М. Московска (интернационална лексика), М. Бояджиева и др.

Проблематиката на превода е разработена главно от Е. Алексиева, а отделни теми са разгледани от А. Данчев, Е. Тодева, М. Савова, П. Златева, М. Златева, А. Кършева, Л. Илиева и др. В областта на езиковите контакти работят Ж. Молхова, Н. Алексиева, А. Данчев, В. Петкова, А. Павлова, Д. Добрева, Хр. Стаменов и др.

В методологично отношение повечето разработки отразяват стремеж към творческо използване на продуктивните постановки в пражката функционална и американската дескриптивна лингвистика. През последните години се забелязва известно влияние на пораждащите граматики от един или друг тип, но то се изразява повече в използване на отделни общи положения, отколкото в цялостно заемане на понятийния и терминологичния им апарат.

Първоначалното развитите на българо-*немските* съпоставителни изследвания е свързано главно с името на П. Петков. Първата му публикация е върху изразяването на славянския (българския) вид на глагола в немския език (1964). Продължава с редица статии и студии, посветени на категориите на глагола в двата езика, както и някои проблеми от по-общ характер (1978).

Трябва да се отбележат и следните автори и теми: Здр. Мечкова–Атанасова – конверсията в двата езика (1975), посесивните отношения (1976), отрицанието на модални предикативни синтагми (1978) и др. (за подробности вж. Петков 1981; Донкова 1981); Х. Костова–Добрева – темпоралните съюзи (1981) и статусът на сказуемното определение (1983); Р. Симеонова – фонетика (1976, 1980, 1987); П. Борисевич – синтактични проблеми (1977, 1986); А. Бучуковска – валентност на глагола (1973); В. Вапорджиев – фразеология (1977, 1980, 1986); Д. Сливкова – възвратност (1977) и страдателен залог (1980, 1986); М. Грозева – категорията детерминация (1982); М. Костуркова – безлични конструкции (1977); С. Сарлов – словообразуване (1983); З. Комати – публицистични заглавия (1986); А. Димова – лингвистика на текста (1986); Т. Владимирова – интонация (1986); Е. Григорова (1987) – дифтонги и др.

През 70-те години са проведени редица двустранни конференции с участието на специалисти от НРБ и ГДР. През 1977 г. например в Лайпциг са представени доклади върху преизказаната форма в българския език и нейните еквиваленти в немския (Св. Иванчев, Б. Байчев), модалността (Б. Фидлер и К. Костов), категорията лице (Х. Валтер), глаголни префикси (Т. Сугарева) и др. (за повече подробности вж. Бучуковска 1978). На следващата конференция са изнесени доклади върху употребата на сегашно и бъдеще време (П. Петков), синтаксиса на сложните изречения (Г. Йегер), атрибутивните изречения (Р. Ницолова), словообразуване и лексикология и др. (за подробности вж. Ницолова 1979). (За следващите срещи вж. сп. „Съпоставително езикознание".)

Някои проблеми на превода се разглеждат в книгата на А. Лилова (1981, съкратено руско издание – 1986), а различните прояви на езиков контакт – главно наличието на немски заемки в българския език – са проучени от Б. Джонов (също и на старобългарски заемки в немския език) и от Б. Парашкевов. Междуезиковата интерференция е проучвана от Р. Симеонова, Х. Валтер, М. Грозева, К. И. Димитрова и др.

Методологията на съпоставителните изследвания на българския и немския език е разнообразна, като в някои случаи са използвани валентни граматики. Едни от разработките са от гледна точка на българите, изучаващи немски език, а други – от немци, изучаващи български език.

Все още липсват по-системни изследвания на български език с останалите германски езици. Засега интерес представлява работата на Р. Гилин върху определителния член в шведския и българския език (1981) и на Б. Енглунд върху съотношението между естествен пол и граматически род в същите два езика (1981). Проведени са и двустранни конференции, на които са обсъдени и някои проблеми на превода. На една от тях Св. Иванчев изнесе доклад върху съпоставителната характеристика на българския и шведския език. Отделни съпоставителни наблюдения на българския и норвежкия език се срещат в някои публикации на Х. Р. Хауге. Заемките от скандинавските езици и от нидерландския в българския език са проучени от Б. Парашкевов (1981).

IV. 7. 4. Романски езици

Основният език тук е *френският* и един от най-ранните и продуктивни автори е Й. Симеонов. Първата му публикация (1967) е за вида на глагола във френския и българския език, след което продължава с поредица от статии върху различни сродни проблеми (за подробен коментар и библиография на приносите на Й. Симеонов вж. Манчев 1977; Чаушев 1981). Други автори с приноси към съпоставителното изследване на категориите на глагола са Н. Михов, А. Чаушев и С. Ботева.

Една от важните публикации в областта на съпоставителното езикознание у нас е фонетико-фонологичното изследване на френския език в съпоставка с българския, извършено от Б. Николов (1971). Проучването му се основава върху аудитивни и лабораторни данни и обхваща цялата звукова система на френския език. Тази разработка е послужила като образец за редица съпоставителни фонетико-фонологични изследвания на българския език с други езици (за повече подробности относно приносите на Б. Николов вж. Тилков и Манчев 1979; Василева 1979).

Значителна работа по съпоставката на интонацията и въпросителните изречения в двата езика е извършена от М. Ников. Изследвания в областта на словообразуването, граматиката и различни проблеми на превода са публикувани от П. Христов. Други автори и теми са: Ир. Атанасова – детерминацията в българския и френския език (1980, 1987); А. Тонева – адвербиалната модалност (1982); Й. Чуканова – валентността на глаголите за казване (1980); С. Ботева – условните конструкции (1984); М. Иванова – условното наклонение (1985); А. Бръмбарова – предложните системи (1984) и др.

През 1980 г. се състоя българо-френска конференция, на която са представени и обсъдени доклади от български и френски автори по следните теми: видът във френския и българския език (Ж. Фьойе), генеричните детерминатори (Д. Паяр), глаголните префикси в българския език и аналитичните им еквиваленти във френския (Р. Бешкова), номинални изречения (Ж. Бояджиев), семантични отношения в сложносъставни изречения (П. Христов), типологични паралели (Св. Иванчев), деминутивност (Б. Кръстев), назализовани гласни (Б. Николов), съгласни (Б. Симеонов) и др. (докладите са публикувани в сп. „Съпоставително езикознание", VII, 1982, № 1–2; за повече подробности вж. Чаушев 1980). Някои от докладите на втората българо-френска съпоставителна конференция (1982) допълват темите от първата, а други засягат нови теми и проблеми (Куцаров 1983). (За сведения относно следващите срещи вж. информациите в сп. „Съпоставително езикознание".)

Отделно трябва да се споменат многобройните приноси на Зл. Генчева-Декле в областта на съпоставителната аспектология на българския и френския език.

През 1983 г. България бе домакин на поредната международна конференция по съпоставително езикознание на преподавателите по френски език като чужд. Бяха изнесени доклади по разнообразни теми, между които и два обзорни доклада от П. Христов и М. Ников за развитието на българо-френските съпоставителни изследвания в нашата страна (за подробности вж. Тонева 1984 и публикувания сборник).

В областта на езиковите контакти изпъкват приносите на Л. Ванков за издирване и датиране на френските заемки в българския език и на П. Патев за изследване на фонетичната и морфологичната им адаптация. Двустранните лексикални връзки – присъствието на думи от български произход във френския език и на френски в българския – са разгледани от Ив. Петканов на по-широкия фон на българо-романските езикови връзки (неговите изс-

ледвания са обобщени в книгата му „Славянски влияния в романските езици и диалекти", 1988). Някои явления на интерференцията на българския език като роден при изучаване на френския като чужд са проучени от П. Патев, Ир. Ганчева–Атанасова и др.

В някои от съпоставителните българо-френски разработки в областта на граматиката са използвани теоретичните постановки на Г. Гийом.

Първото съпоставително изследване на българския и *испанския* език е от П. Пашов върху граматическия род в двата езика (1965), но най-активният автор досега е Ив. Кънчев с разработки както в областта на граматиката – удвоеното допълнение (1979) и екзистенциалните глаголи (1977), така и на фонетиката и фонологията (1978). Малко по-късно се появяват и разработки върху синтаксиса на сложното изречение от Цв. Карагьозова (1984). От гледна точка на преподаването на българския език на испаноговорещи учащи се са проучванията на Ст. Петрова върху спомагателния глагол *съм* в българския език и неговите съответствия в испанския език (1985) и на М. Захариева върху предлозите в двата езика. Проникването на думи от испански произход в българския език е проучено от Ив. Петканов.

Системната съпоставка на българския с *португалския* и *италианския* език засега изостава, но като изключения в тази насока изпъкват трудовете на М. Дренска върху гласните в двата езика (1983, 1988), на В. Венкова в областта на предлозите и детерминацията (1989) и краткото проучване на Н. Раданова–Кушева върху съответствията на някои италиански условни конструкции в българския език (1983). Присъствието на португалски и италиански заемки в българския език е разгледано от Ив. Петканов. Съпоставителните изследвания на българския и румънския език ще бъдат засегнати в следващия раздел.

IV. 7. 5. Балкански езици

Изследването на *българския* език в съпоставка с другите балкански езици отдавна привлича вниманието на много езиковеди у нас и в чужбина и това направление всъщност се развива успоредно и дори по-рано от съпоставителните изследвания от типа, за който стана дума в предходните раздели. Но тъй като в методологично отношение изследването на езиковите контакти в ареалната лингвистика фактически представлява разновидност на съпоставителното езикознание, напълно уместно е да бъдат разгледани и изследванията на езиците от балканския езиков съюз. Това направление се развива така интензивно днес, че по признание на Г. Щайнке (1984:43) вече става трудно да се следи библиографията по тази тематика.

Обзори на основните трудове и проблеми на езиковедската балканистика вече са правени. Нека да напомним само, че основните моменти и задачи на характерологичната типология на българския език като балкански са набелязани в една известна публикация на Вл. Георгиев (1966), в която той обобщава и коментира най-важните общи черти на балканските езици, ре-

зултат от частичната им историческа конвергенция. Някои от тези положения са разработени и допълнени от Ив. Дуриданов (1977 и др.), П. Асенова (1980, 1989 и др.), А. Минчева и други наши и чужди учени. Съпоставителните изследвания в областта на балканистиката често са многостранни, но съществуват и известен брой двустранни изследвания на българския език с отделните езици.

По отношение на съпоставката с *румънския* език интересът на изследователите досега е бил съсредоточен главно върху морфосинтактичните успоредици (Ив. Дуриданов), синтактичните проблеми (О. Младенова), фонетиката и морфологията (Б. Симеонов), местоименията (К. Илиева) и, както може да се очаква, характера и употребата на следпоставения определителен член в двата езика: този проблем е разглеждан от Ив. Гълъбов (1962), Х. Василев (1968), В. Алексова (1979). От по-новите изследвания с дисертацията на О. Младенова върху структурно-семантичните и фразеологичните успоредици между българския и румънския език и проблемите на интерференцията (1981; българо-румънските езикови отношения са разгледани и от В. Алексова и О. Младенова 1981). Досега са проведени няколко двустранни срещи: през 1978 г. (за подробности вж. Асенова 1979), 1980 г. (Младенова 1981), 1982 г. (Младенов 1983) и др., на които са изнесени и обсъждани доклади и съобщения от гореспоменатите и от някои румънски автори.

Що се отнася до съпоставителните изследвания и *гръцкия* език, броят им засега все още е сравнително ограничен. Освен многостранните изследвания на П. Асенова върху синтаксиса и предлозите на балканските езици, в които е включен и гръцкият, проучени са някои лексикални успоредици (М. Филипова–Байрова). Заслужава де се отбележи и работата на К. Рудин върху т. нар. „повдигане" (по терминологията на пораждащите граматики) и изпускане на допълнението в двата езика (1981). Към обучението по български език на гърци са ориентирани проучванията на Ив. Палавейска на фонетичната интерференция, на Ст. Стоянова и К. Михова – на предлозите, и на Г. Йончева и К. Михова – върху някои относителни местоимения. На досега проведените двустранни симпозиуми са докладвани някои проблеми на езиковите контакти.

Все още не разполагаме с по-съществени двустранни съпоставителни изследвания на българския и *албанския* език, въпреки че частични съпоставки между двата езика се срещат в редица многостранни изследвания. Налице са някои проучвания на лексикално заемане.

Що се отнася до *турския* език, въпреки че не се третира като балкански език, едни или други съпоставки с него често се срещат в различните многостранни съпоставителни изследвания на български език с другите балкански езици. От друга страна обаче, броят на двустранните съпоставителни изследвания на българския и турския език все още е сравнително ограничен. Може да се спомене разработката на М. Иванова – думата *ile* в системата на турските следлози, нейните функции и съответствията ѝ в

българския език (1981). Повече внимание засега е отделено на въпросите на двупосочното лексикално заемане от Е. Боев, Х. Мемова–Сюлейманова, В. Кювлиева, Н. Кочев, Ир. Ясенова и др. Интересни данни за ранните контакти на българския език с други тюркски и палеоазиатски езици са докладвани от Е. Боев, М. Москов, Б. Симеонов, Ив. К. Добрев и др. Тази област на научно дирене се очертава като твърде перспективна.

IV. 7. 6. Други европейски езици

Този раздел се оказва твърде малък, тъй като за него остават само два езика – *финският* и *унгарският*.

До края на 80-те години са известни само твърде ограничен брой българо-фински изследвания, например от Б. Парашкевов за функционалните еквиваленти на българското възвратно местоимение във финския език (1976) и от Й. Линдстед за някои отглаголни съществителни в двата езика (1978).

По отношение на съпоставката на българския и унгарския език едва напоследък се появиха някои отделни проучвания като „Една типологична особеност на българския и унгарския език" от Ал. Александров (1983) (вж. и репликата на Св. Иванчев в сп. „Съпоставително езикознание", **VIII**, 1983, № 4), „За членуването на собствените имена в българския и унгарския език" от М. Кочиш (1983), „Категорията обекто-определеност в унгарския език и нейните еквиваленти в българския език" от Д. Сонди (1987). Проблемите на лексикалните заемки са засегнати и от И. Тот, М. Младенов и др. Като стимул към разгръщане на по-мащабни съпоставителни изследвания на двата езика послужи основаването на Катедра по унгарска филология в СУ „Св. Климент Охридски". В областта на граматичните съпоставки между двата езика работи и Мл. Христов.

IV. 7. 7. Азиатски и африкански езици

Научният интерес към съпоставката на различни азиатски и африкански езици с българския език датира сравнително отскоро и освен от академични импулси се породи и подхранва главно от практическите нужди на разширяващото се обучение на чуждестранни студенти в България. Тези студенти са имали и имат най-различни родни езици като *амхарски, арабски* (различни диалекти), *виетнамски, хмерски, китайски, корейски, лаоски, бенгалски, хинди, пущу, урду, суахили, йоруба, хауса* и др. (някои студенти имат европейски родни езици като *испански* и *новогръцки*: съответните съпоставителни изследвания, свързани с нуждите на обучението по български език, бяха споменати в предходните раздели).

По отношение на българо-*арабските* езикови съпоставки досега има проучвания на синтактичната структура (П. Самсарева), членуването в двата езика (Ст. Михайлова), фонетиката и фонологията (Хр. Гегов), местоименията (Н. Ибришимова), предлозите (Р. Недкова) и др. Перцепцията на

българската фонологична опозиция звучност/беззвучност от носителите на арабския език е проучена от М. Велева (1985). Езиковите контакти – арабски лексикални заемки и елементи в българския език – са разгледани от М. Рачева и М. Байрамова.

Съпоставителните изследвания на българския и *виетнамския* език са свързани главно с дейността на Тхием Куанг Ле, автор на разработки върху полисемията и други семантични проблеми в двата езика (1979). Отделни приноси има и Здр. Иванова и М. Хубенова – синтаксис, Л. Панорова – морфология, Л. Савова – фонетика и фонология.

Някои аспекти на съпоставката между българския език и *хинди* са проучени от У. Вохра (1981), а отделни наблюдения върху инфинитива и някои предложни словосъчетания в хинди и техните еквиваленти в българския език са направени от М. Стоянова.

Особено внимание заслужават съпоставителните изследвания на българския и *японския* език в областта на фонетиката и фонологията на Бр. Иванов (1987, 1988).

За някои езици, като *казахски, адигейски, персийски, суахили* и др., засега има само отделни наблюдения и констатации в изолирани статии и съобщения (повече проучвания има за лексикалните контакти с някои от тези езици). Но както вече стана дума, изследванията на българския език в съпоставка с някои азиатски и африкански езици се очертават като твърде перспективни и по всяка вероятност ще се задълбочават през следващите години.

IV. 7. 8. Изводи

Ако се опитаме да направим известни обобщения по отношение на главните тематични направления, застъпени досега, ще установим голямо разнообразие и непрекъснато разширяване на тематичния диапазон. Представени са и трите основни подразделения на съпоставителното езикознание: 1) характерологичната типология на българския език, като тук спадат и ареалните изследвания на балканските езици; 2) практическите нужди на обучението по чужд език и 3) теорията и практиката на превода. Докато изследванията от първия тип са теоретични, изследванията от втория и третия са смесени теоретико-приложни. Прави впечатление широкият изследователски периметър на съпоставителните изследвания у нас (по този въпрос вж. и Данчев 1984а). В сравнение с редица други страни у нас се наблюдава интересна специфика – подчертан акцент върху теоретичните изследвания с приложна насоченост, свързани с проблемите на чуждоезиковото обучение и превода.

Все още определено преобладават граматическите изследвания, като най-много внимание привличат темите: вид и време на глагола, категорията „определеност – неопределеност", синтагматиката и парадигматиката на предлозите, проблемите на словореда и др. Сравнително добре са предста-

вени фонетико-фонологичните изследвания (освен посочените в библиографията заглавия вж. гл. VI и Тилков 1977). Същевременно все още изостават донякъде (с изключение на българо-руските изследвания) съпоставителните изследвания в областта на лексикологията. Вече са трасирани някои насоки на съпоставителните изследвания в областта на синтактичната стилистика (Бояджиев 1980, 1982). През последните години се появиха и психолингвистични изследвания с известна съпоставителна насоченост (главно от Е. Герганов и различни негови сътрудници от ИЧС и други научни звена) и вече има наченки и на социолингвистични съпоставителни изследвания (от Т. Желязкова по отношение на българския и английския език).

Досега включените други езици в съпоставка с българския показват твърде големи разлики в количествено отношение. Ако вземем данните от съдържанието на десетата годишнина на сп. „Съпоставително езикознание" (Милойкова 1985), ще установим, че най-многобройни продължават да са съпоставителните изследвания (тук са включени и изследванията на езикови контакти), в които участва руският език (99), следвани от полския (56), френския (50), английския (43), белоруския (40), немския (37), чешкия (22) и пр. От друга страна, редица езици са представени от едно-единствено съпоставително изследване – азърбейджанския, ботлихски, естонски, индонезийски, испано-еврейски, кабардински, казахски, китайски, лакски, латвийски (латишки), норвежки, таджикски, тоскийски, узбекски, холандски, японски. Макар и развитието да е доста неравномерно, все пак то отразява относителната популярност на тези езици в системата на чуждоезиковото обучение у нас. Известни изключения тук са полският и белоруският език, където мотивацията за извършване на съпоставителни изследвания не идва от нуждите на обучението, а от други импулси. В бъдеще може да се очакват известни промени в количествена йерархия.

Прегледът на извършеното досега подсказва разграничението на три основни периода (вж. и Данчев 1984а). Всяка периодизация, разбира се, винаги е повече или по-малко условна, но въвеждането ѝ позволява по-релефното отделяне на някои водещи тенденции и характеристики.

Първият период обхваща ранните разработки от пионерски характер, които все още са изолирани в отделни теми и направления. Както вече бе подчертано, водещата фигура през този период е Ив. Леков, но се срещат и други изследователи, главно русисти и слависти. Този период започва още преди Втората световна война и продължава до към края на 50-те години. Вторият период – от началото на 60-те години и в известно отношение продължаващ и досега, е време на мащабно и системно разгръщане на съпоставителните изследвания във всички главни направления и основни езици. Това е период на натрупване на изобилна информация по голямо разнообразие от теми и проблеми. Същевременно това е и период на избистряне на важни теоретични и методологични постановки с общ характер и на окончателното утвърждаване на съпоставителното езикознание като самостоятелна езиковедска дисциплина.

През третия период, в началния стадий на който все още се намираме, следва да се очаква по-честата поява на обобщени разработки от всякакъв тип – типологичен-методологически (чуждоезиково обучение) и преводачески. Натрупаните отделни изследвания и данни действително вече създават благоприятни предпоставки за по-задълбочено осветляване на цели категории и групи от категории в един или няколко езика, свързани по някакъв важен признак. Същевременно трябва да се подчертае, че съдейки по нашата и международната научноизследователска практика, постигането на обобщаващи разработки се оказва най-трудно.

Между така набелязаните периоди, особено между втория и третия, естествено не съществуват резки граници, а става въпрос по-скоро за подчертаване на доминантни характеристики през даден етап от развитието, при това характеристиките на третия период отчасти се основават на предвиждания. От друга страна обаче, както вече посочихме, наблюденията върху изпълнението на съпоставителните програми в редица страни, при това изпълнявани при по-висока степен на тематична, теоретична и методологична съгласуваност, отколкото у нас, показват, че доста трудно се отива към обобщени разработки и публикации.

Важна задача на бъдещето се очертава изясняването на цялостната типология на българския език от различни гледни точки – като славянски, балкански и като чужд от гледна точка на преподаването му на чужденци. Всички тези задачи са твърде важни и изпълнението им ще изисква още доста усилия. В по-напреднал стадий засега са изследванията, свързани с характерологичната типология на българския език като славянски и балкански, докато универсалното му описание като чужд език все още се намира в начален етап. Такова описание е твърде важно за повишаване на ефективността на обучението по български език на чужденци, но за това е необходимо да се обобщят резултатите от множество съпоставителни изследвания, изхождащи от родните езици на различните национални езици на чуждестранните учащи се, а този вид изследвания започнаха едва през 80-те години.

Остава в сила препоръката (Данчев 1984а:16) да се осъществява попълноценна обмяна на опит и информация между специалистите, работещи в различните направления на съпоставителното езикознание. Както е известно, тъкмо съпоставителното езикознание създава твърде благоприятни условия за преодоляване на теоретичните и езиковите граници на много от досегашните лингвистични търсения, но в тази насока има още неразкрити резерви. Например проучванията на изкуствените[1] езикови контакти при чуждоезиковото обучение доставиха много интересни данни за механизма на възприемането и опростяването на езиците в условията на билингвизъм

[1] Определението на езиковия контакт при чуждоезиковото обучение като „изкуствен" е донякъде условно. Както ни подсеща Ю. А. Жлуктенко (1974), ако преподавателят не владее родния език на учащите се, езиковият контакт е естествен.

(и полилингвизъм). Проблемите на типологията на междинните езици, първоначално разработени в контекста на изследванията с практическа насоченост към проблемите на чуждоезиковото обучение, вече намират приложение към проучването на естествените езикови контакти в историческата лингвистика и в конкретния случай определено могат да подпомогнат ареалните изследвания на балканските езици. От друга страна, традиционните ареални изследвания могат да предоставят макролингвисти от другите направления (вж. Данчев 1985 и гл. VI).

Като важен аспект на по-нататъшното развитие на съпоставителните изследвания в нашата страна се очертава постоянното им методологично и теоретично изясняване и задълбочаване. При всички изследвания е необходимо ясно и обосновано да се определят целите и предназначението им и това трябва да обуславя съответната методология. Желателно е да се избягват аморфните изследвания без ясен и точен адрес, без убедителен приносен момент.

Като важна задача се очертава също и внедряването на теоретичните разработки в практиката, например изработването на научномотивирани съпоставителни фонетики и фонологии, граматики и лексикологии за школско, университетско и други равнища. Необходимо е да се отива към по-нататъшно окрупняване чрез колективни разработки на комплексни теми.

Като главни средища на съпоставителните изследвания в страната се утвърдиха СУ „Св. Климент Охридски", ИЧС и ВТУ „Св. св. Кирил и Методий", а през последните години се очертават и други центрове в Пловдив, Шумен, Благоевград и пр. Въпреки че в много случаи все още преобладава подходът, характерен за съответното национално езикознание, правени са и продължават да се правят усилия за уеднаквяване на методологията на изследователите, работещи по една и съща тема в различни езици, което е и основна предпоставка за постигане на по-задълбочени и съществени теоретични резултати. По инициатива на отделни изследователи и главно на Св. Иванчев през 1974 г. в Софийския университет „Св. Климент Охридски" бе учредена работна група от специалисти по различни езици и се проведоха редица сбирки, на които бе обменена ценна научна информация (за подробности вж. Данчев 1975; Бъчваров 1976; Гочева 1977). Малко по-късно (1977) подобна група бе учредена и в ИЧС, в която първоначално се включиха специалисти по английски, немски и френски език (за подробности вж. Бенатова 1980). През 1981 г. тази група бе разширена чрез включването в нея на специалисти по български език, обучаващи чуждестранни студенти, носители на различни азиатски, африкански и други (новогръцки и испански) езици (Недкова 1983). В продължение на повече от десет години вече се провеждат редовни семинари, сбирки и междууниверситетски срещи и конференции, на които се докладват многобройни разработки. Особеност на голяма част от разработките в ИЧС е използването на разширения модел за съпоставителен анализ, което осигурява по-тясна връзка между лингвистичната теория и преподавателската практика. Най-многобройни в ИЧС засега са българо-английските съпоставителни изследвания.

Извънредно важна роля за стимулиране на съпоставителното езикознание в България и за по-добра обмяна на опит между многобройните автори, работещи в отделните лингвистични школи, изигра създаването през 1976 г. на „Бюлетин за съпоставителното изследване на българския език с други езици", който две години по-късно прерасна в извоюваното си вече международен авторитет (Чвани 1987) списание „Съпоставително езикознание". Търсенето на това списание в чужбина несъмнено ще нараства с постепенното увеличение на материалите, написани на главните международни езици.

В заключение на това обобщение нека да повторим, че съпоставителното езикознание днес е едно от най-динамично развиващите се направления в нашата страна. То позволява пълноценното съчетаване на теорията с практиката и предоставя отлични възможности за по-ефективно обединяване и организиране на специалистите по чужди езици в страната.

Съпоставителното езикознание допринася съществено и за научната популяризация на българския език в чужбина извън славистичните среди (в които е достатъчно известен).

Характерното за нашата страна широко разгръщане на съпоставителното езикознание в количествено и тематично отношение дава основание да се смята, че възходящото му развитие ще продължава и в бъдеще. Същевременно е необходимо да се популяризират още повече в чужбина постиженията на съпоставителното езикознание в България. Един от пътищата за постигане на тази цел е по-активното участие на повече български езиковеди в международния научен живот.

IV. 8. Съвременни тенденции

IV. 8. 1. Обща характеристика

Ако се опитаме да определим съвременните тенденции в развитието на съпоставителните изследвания в чужбина и у нас, лесно ще установим, че в най-общ план те се характеризират с по-лесно увеличаващо се тематично и методологично разнообразие. Съпоставителни изследвания вече се правят на абсолютно всички лингвистични равнища и подравнища и разширяването на обсега се осъществява главно чрез включване в анализа на най-различни типове речева продукция.

Вече стана дума (II.1), че „класическите" (по модела на Пражката школа) съпоставителни изследвания поставят ударението върху съпоставката на системите на съответните езици, без да се интересуват особено много от съответните речеви реализации (важно отклонение от „традиционния" модел се получава при последователите на Женевската школа, които насочват вниманието си върху преводен материал). Контрастивните изследвания в САЩ през 50-те и 60-те години също са изпълнени главно въз основа на този принцип и това важи и за многобройни съпоставителни изследвания

в Европа, Съветския съюз и др. Съвременните приемници на този подход са и авторите, изхождащи от една или друга разновидност на пораждащите граматики, които също се ограничават със съпоставката на структурни отношения (правила за пораждане), а по-малко се интересуват от самата речева продукция („перформация"). Мнозина автори, последователи както на традиционно структурни, така и на по-нови когнивистично насочени пораждащи теории, и днес продължават да настояват, че съпоставката трябва да засяга само структурните особености на съответните езикови системи, без да се интересуват от речевата продукция, чиято реализация се влияе от най-различни фактори, някои от които излизат извън обсега на езикознанието. Същевременно „чисто" системен анализ трудно може да се прокарва съвсем последователно. Когато някои представители на Пражката школа, например Н. С. Трубецкой, говорят за дадени фонемни варианти, те фактически се позовават върху едни или други образци от речева продукция.

По същество нещата опират до две различни схващания за обсега на езикознанието – едното по-тясно, другото по-широко. Според по-тясното схващане, наричано също и микролингвистика, езикознанието се занимава само със структурата на системите на езиците, а не с конкретната им проява в речта. Последователите на това виждане твърдят например, че съпоставителното езикознание трябва да се занимава само със системите на езиците, докато със съпоставката на речеви реализации се занимава теорията на превода (такова твърдение е неточно, понеже не може да се прави съпоставка на текстовете, т. е. на образци от речева реализация, без да се държи сметка и за някои основни системно-структурни отношения в съответните езици). От друга страна обаче, срещат се немалко автори, които привеждат разнообразни аргументи в полза на твърдението, че нито съпоставителното езикознание може да се откъсне от проблемите на речта, нито теорията на превода може да игнорира системните аспекти на преводната съпоставка.

По тези проблеми вече са изписани стотици страници, но независимо от едни или други теоретични съображения реалната изследователска практика показва постоянно нарастване през последните години на броя на съпоставителните изследвания, при които към анализ на съответните езици се подхожда чрез използване на речева реализация от един или друг тип, главно на преводни примери.

При по-широкото тълкуване на понятието езикознание като *макролингвистика* се изхожда от постановката, че оптималното описание на даден език трябва да включва и функционирането му в речта и да взема предвид факторите, които обуславят използването на едни или други форми и техните варианти. При това освен „чистата" лингвистика (или *микролингвистика*) в анализа обикновено се включват социолингвистични и психолингвистични аспекти. В този смисъл действително може да се говори за *макролингвистика* и *микролингвистичен подход*.

Макролингвистичното разширяване на анализа следователно се осъществява главно чрез включване на речева продукция, която може да бъде

както преводна, така и непреводна. Последната се разделя на оригинална (произведена от носителите на даден език като роден) и на неоригинална, т. е. на лица (главно учащи се), които владеят даден чужд език само частично. Тук фактически става въпрос за описанията на междинните езици и анализ на грешките.

Ще се спрем накратко върху главните типове речева продукция, споменати дотук.

IV. 8. 2. Използване на преводни примери

Прегледът на литературата през 70-те и 80-те години показва, че използването на преводни примери се разширява, при което могат да бъдат разграничени следните два основни варианта.

Единият вариант се състои в прагматичното използване на известен брой преводни примери, за които се приема, че предоставят достатъчно надежден критерий за съпоставимост (I.3), без обаче да се поставя въпросът за количествените и качествените параметри на използвания преводен материал. Тази практика е широко разпространена както в чужбина, така и и у нас.

Вторият вариант се състои в по-целенасочени усилия към определяне на качествените и количествените параметри на използвания преводен материал, при което вече се говори за дадени преводни корпуси, а не за отделни преводни примери, избрани специално за случая. Както вече стана дума, един от първите автори, последователно и целенасочено мотивиращи необходимостта от използването на преводни корпуси при съпоставителния анализ, е Р. Филипович, който в редица публикации разглежда различни аспекти на проблема. При това той поставя ударението върху необходимостта от цялостен, неселективен корпус, който може да се използва от всеки изследовател за всякаква тема, вместо от множество отделни корпуси, събрани от отделни изследователи за проучването на дадени категории.

У нас системното използване на преводни примери се среща в редица публикации, посветени на съпоставителното изследване на българския език с руския (Васева 1965, 1966), полския (Иванова 1976; Лингорска 1976, 1977), на няколко славянски езика (Куцаров 1976), немския (Грозева 1982), френския (Михов 1975, Ботева 1984) и с други езици. Особено широко застъпено е използването на преводни корпуси в съпоставителните изследвания на българския и английския език у нас (срвн. Данчев и Алексиева 1974; Алексиева 1982; Тодева 1984; Савова 1986; Бенатова 1987; Георгиева 1989 и др.).

Върху въпросите за характера на корпуса и начина на използването му ще се спрем по-подробно в раздел V.1, включен в общото описание на разширения модел за съпоставителен анализ.

IV. 8. 3. Речева продукция на учащите се. Грешки и междинен език

Няма съмнение, че анализът на речевата продукция на учащите се е твърде сложна дейност, изискваща обединените усилия на специалисти с най-различни профили: фонетика и фонология, морфосинтаксис, лексикология, семантика, прагматика, психолингвистика, социолингвистика и др. Затова извършването на цялостен такъв анализ невинаги е възможно, а и необходимо. Като по-опростена разновидност изпъква анализът на даден тип грешки на учащите се, т. е. на най-очевидните отклонения от онова, което се приема като норма на език-цел (или на компромисния междинен език, който се приема като приемлива цел на обучението).

Както е известно, измежду начините, които се предлагат от различни автори за повишаване на ефективността и прецизността на съпоставителните изследвания с насоченост към проблемите на чуждоезиковото обучение, най-много се откроява анализът на грешките, особено през 70-те години.

Самата идея да се отбелязват, събират и систематизират грешките в речевата дейност далече не е нова. Твърде внушителен корпус от грешки (около 10 000) събират Мерингер и Майер от Виенския университет още в края на миналия век. Познати са „Граматиката на грешките" от А. Фре от 1929 г. и по-късно изследванията на афатичните смущения от Р. Якобсон. От по-ново време са публикациите на В. Фромкин, М. Бирвиш, Р. Лейвър и др. Но в работите на всички гореспоменати автори става въпрос за грешки при родноезикова реч.

Събирането на грешки при усвояването и ползването на чужд език закъснява в сравнение с изучаването на грешките при родния език, въпреки че и тук могат да се посочат някои пионерски трудове. Но с малки изключения ранните публикации в тази насока имат предимно таксономичен характер.

Когато обособяването на анализа на грешките като относително ново направление в приложната лингвистика става до голяма степен под влияние на критиките срещу контрастивната лингвистика (главно в САЩ), анализът на грешките се превръща в средство за усъвършенстване на съпоставителното езикознание.

Съвременният анализ на грешките се опира върху усъвършенствани методи за идентифициране, събиране и интерпретация на грешките. В тълкуването и обяснението на грешките се прилагат постиженията на съвременното езикознание в най-широк смисъл, включително на психолингвистиката и социолингвистиката. С други думи, грешките вече се разглеждат на фона на широк комплекс от фактори, в своята съвкупност свързани с основните структурни особености и функциониране на езика. Обособяването на анализа на грешките се дължи в голяма степен на формулирането на някои нови понятия и разработването на съответната съвременна методология.

Изпъкват различни аспекти на анализа на грешките – синхронен и диахронен, психолингвистичен и лингводидактичен, теоретичен и приложен,

комуникативен и структурен и др., акцентът върху които може да варира в зависимост от характера на съответното изследване.

Както това посочват редица автори, теоретичната стойност на анализа на грешките се състои в откриващата се възможност за евентуално проследяване на етапите на вътрешно пораждане на речта. Това естествено е в пряка връзка с процеса на езикоусвояването, а последният очевидно е от централен интерес за методиката на чуждоезиковото обучение. Тъкмо затова често се подчертава, че грешките представляват ценна информация, чрез която се осъществява обратна връзка при процеса на преподаването.

Ясно е наистина, че ако грешките не се регистрират, интерпретират и използват за изработване на оптимална за дадени конкретни условия методика, едва ли може да се очаква максимална ефективност на чуждоезиковото обучение. Основателно се изтъква, че учебните материали, съобразени с анализ на грешките, имат по-висока ефективност от онези, които не са (Уайт 1988). Действително няма съмнение, че анализът на грешките дава възможност за съставяне на по-добре мотивирани граматически и лексикални прогресии. По тази причина в литературата често се посочва, че докато контрастивната лингвистика съсредоточава вниманието си върху чисто лингвистичната страна на въпроса, при анализа на грешките заниманието се насочва към самия процес на езикоусвояване, върху характера на процесите, извършващи се в езиковото съзнание на изучаващите чужд език. Анализът на грешките е подчертано ориентиран към конкретната обстановка на взаимодействие между различните фактори, обуславящи хода на чуждоезиковото обучение: преподавател, учебни материали, учащ се, предишен опит, езикова среда и пр. Според П. Кордър анализът на грешките дава възможност за разкриване на собствената вътрешна програма, която учащият следва, често пъти несъзнателно, при усвояването на чуждия език.

Както вече видяхме в обзора на колективните съпоставителни програми в редица страни, анализът на грешките присъства като компонент на цялостния съпоставителен анализ, при което се изразяват различни мнения относно съотношението на съпоставителното езикознание и анализа на грешките. Съществуващите становища могат да бъдат разделени главно на следните групи.

1. Анализът на грешките е полезно допълнение към съпоставителното езикознание. Макар и не съвсем изрично, това становище се поддържа например от П. Кордър.

2. Съпоставителното езикознание и анализът на грешките се разглеждат като относително самостоятелни клонове на приложното езикознание. Съпоставителното езикознание се занимава с „априорен" анализ на потенциалната интерференция между две (или повече) езикови системи, а анализът на грешките прави „постериорен" анализ. Измежду застъпниците на това становище може да бъде споменат известният американски лингвист Р. Стокуел. Но такова разграничение трудно се прокарва на практика, а и основен метод при анализа на грешките все пак си остава съпоставката.

3. Някои автори – Т. Кристеа, В. Цюдатис, В. Кюлвайн и др., разглеждат съпоставителното езикознание и анализа на грешките като относително самостоятелни дисциплини, които обаче се допълват взаимно, т. е. намират се в комплементарно съотношение. Този момент действително е твърде основен и безспорен, но такова изравняване на съпоставителното езикознание и анализа на грешките фактически скрива някои реално съществуващи разлики между тях, които все пак изискват различна йерархия на взаимоотношение и класификация.

4. Доста автори – известният шведски англицист Я. Свартвик, френският езиковед Р. Поркие, Ф. Груча в Полша и др., са склонни да приемат анализа на грешките като по-широка дисциплина, включваща съпоставителното езикознание.

Що се отнася до обсега на речевия материал, който става обект на изследване, анализът на грешките безспорно има по-голям периметър, включващ и езиковите факти, които обикновено са обект на съпоставителното езикознание. Но ако приемем за водещ методологичния критерий, веднага ще установим, че докато едно съпоставително изследване все пак може да се проведе, без да се прави анализ на грешките, обратното е невъзможно. Самото установяване на грешка или отклонение очевидно става въз основа на съпоставка с някаква форма, която се приема за правилна, нормативна, статистически по-значима и пр. Въпроса за мястото на анализа на грешките в цялостния аналитичен модел ще разгледаме по-подробно в следващата глава, в която ще дадем и допълнителни подробности относно самия анализ. Сега само ще отбележим, че съвременните тенденции са към по-глобална оценка на грешките като част от универсални тактики на езикоусвояване, които могат да разкрият някои интересни и важни закономерности. Това е довело и до по-цялостно обхващане на речевата продукция на дадени учащи се, а не само на дадена категория или явление. Тази тенденция е намерила отражение и в понятието *междинен език*.

IV. 8. 4. Понятието междинен език

Основната и сравнително все още нова постановка в анализа на речевата продукция и грешките е, че при изучаване на чужд език се изгражда някакъв аналог на въпросния език. Този аналог се образува в съзнанието на учащите се чрез формиране и проверка на хипотези, в повечето случаи стихийни, относно структурата на чуждия език. В тази постановка е заложено схващането за творческия характер на речевата дейност и оттам на процеса на езикоусвояването. Тук ясно прозира разликата между бихейвиористичната идея за изучаване на чужд език или когнитивно начало, което се застъпва и от лингвистите-генеративисти.

Към края на 60-те и началото на 70-те години в Англия и САЩ излизат работите на П. Кордър, У. Немзър, Л. Селинкър и др., в които се прокарва становището, че в съзнанието на учащия се се установява някаква разновидност на чуждия език, която има автономен характер и поради това следва да се разглежда като отделен език. На практика това означава, че към родния и чуждия език се прибавя и трети език, който има специални термини.

Хипотезата за възникване на качествено нови структури при езикови контакти е изказвана от различни автори и по различни поводи още преди години. Например, като коментира процесите, довели до установяване на предимно аналитична структура на английския език, М. Минков (1975:507) отбелязва, че между англо-саксонския и скандинавския език (или диалекти) е настъпило „истинско езиково смешение с резултат нещо ново, не средно между двата езика, а трето качество, несъществуващо преди". Предположението за съществуване на трети език или трета система, както я наричат, но вече в условия на изкуствен езиков контакт, т. е. при чуждоезиково обучение, е изказана и от съветските езиковеди В. Ю. Розенцвейг и Л. М. Уман през 1962 г. Според споменатите двама автори установяването на трета система в съзнанието на учащите се е сложен процес, който се обуславя главно от особеностите на родния и чуждия език, но притежава и собствени характеристики. Розенцвейг и Уман не разработват тази постановка подробно, но по същество тя е почти същата, която няколко години покъсно формулират и развиват редица автори в САЩ, Англия и други страни.

Интерес представлява обстоятелството, че въпросният „трети" език, както го нарекохме условно дотук, е получил различни наименования в литературата. П. Кордър (1967, 1971, 1973) говори за „идиосинкретичен диалект" и „преходна компетенция", У. Немзър (1969/1971) за „приблизителни системи", Л. Селинкър (1972) за „междинен език" (interlanguage), Р. Филипович за „компромисни системи", Дж. Ричардс и Р. Ханзели за „език на учащите се", а някои автори си служат с латинския термин interlingua.

Тези термини обикновено се разглеждат като синоними в литературата, но най-голямо разпространение несъмнено е получил терминът междинен език на Л. Селинкър, както това признава и самият П. Кордър, един от пионерите на този тип изследвания. Все пак трябва да се има предвид, че макар и да са общо взето равностойни, всеки от посочените термини отразява или дава предимство на един или друг аспект на въпросния трети език на учащия се. Терминът идиосинкратичен диалект подчертава обстоятелството, че този трети език има статус на отделен диалект, т. е. език, и че той има силно изразени индивидуални характеристики. Тук впрочем се получава известно противоречие, понеже една от добре известните и основни характеристики на езика (или диалекта) е тази, че като средство за общуване той не може да се сведе само към един-единствен носител (освен като куриозно положение, разбира се). Терминът междинен език отразява междинното положение, което въпросният трети език заема, образувайки котинуум между родния език и езика-цел. При първоначалните стадии на учене на новия език в напреднал етап той вече се приближава максимално до езика-цел, като много рядко се покрива с него напълно (според Л. Селин-

кър това става едва в 5% от случаите). Сравнително по-рядко се използва терминът „език на учащия се", въпреки че също е доста удобен, понеже при него акцентът пада върху активната роля, която самият учащ се изпълнява при изграждане на въпросния език.

Понятието междинен език е по-широко от анализ на грешките, понеже обхваща и правилната речева продукция, но включва грешките (и техния анализ) като характерни особености наред с различни други отклонения, които, без да са явно неправилни, не са типични за изучавания език. Това понятие заема централно място в изследванията на усвояването на чужд език, които се развиват особено интензивно през последните години. За интереса към тази проблематика говорят многобройните конференции и симпозиуми, както и публикуването на най-различни сборници, статии и дори на специални издания.

Този засилен интерес е напълно разбираем. Повсеместният стремеж към по-високо качество и ефективност на чуждоезиковото обучение изисква да се разработят прецизни процедури за установяване на резултатите, постигнати чрез една или друга учебна система. На практика това означава достоверно описание на междинния език. Качествено подобряване на чуждоезиковото обучение, т. е. намаляване на „дефектната продукция", трудно може да се осъществи без задълбочено изясняване на причините за появата ѝ, в това число и на „етиологията" на грешките и отклоненията. Въпреки че подобни мнения са изказвани неведнъж (Леонтиев 1967; Бабов 1974), все още в повечето учебни заведения, в които се преподават чужди езици, не се следи системно за съотношението между преподаването и усвояването на съответния език. Всъщност би трябвало да се уточни, че навсякъде, където се провеждат контролни изпити и тестове със съответни оценки, въз основа на които се предприемат разнообразни коригиращи мерки, фактически се прави някакъв частичен анализ на речевата продукция на учащите се. Въпросът е от емпиризъм и стихийност да се премине към по-целенасочено и научно-обосновано проучване, осмисляне и направляване на тези дейности и процеси. Освен това при изпити и тестове винаги се изхожда от някакви условни критерии (т. е. една и съща грешка, например при диктовка, може да получи различни оценки при начинаещи учащи се и при конкурсни изпити за преподаватели), разликата между междинния език и езика-цел винаги е абсолютна, обективно измерима величина.

Освен практическите нужди голям интерес предизвикват теоретичните аспекти на междинните езици, разкриващи различни механизми и универсалии на езикоусвояване. Например през 80-те години бяха публикувани интересни данни от изследването на немския междинен език на турските работници във ФРГ и по-конкретно на словоредните модели. Тъй като основният словореден модел на немския и турския език съвпада, а именно П (подлог) + Д (допълнение) + Г (глагол), би могло да се очаква положителен пренос, т. е. липса на грешки. Оказва се обаче, че значителен процент от изследваните лица си служат със словоредния модел П + Г + Д (Клазен и

Мюискен 1986). Това дава повод за интересни коментари. Може да си допусне, че този пример подкрепя съществуващото становище, според което вторият модел (П + Г + Д) е по-слабо маркиран от универсална гледна точка (междинните езици обикновено са по-слабо маркирани в сравнение с двата езика, въз основа на които са се развили) и следователно е по-близо до най-естествения модел (за подробности вж. Данчев 1989д). Тези разсъждения се потвърждават от подобни констатации при креолизираните и пиджинизираните езици.

Примери като горния има много и по отношение на теоретичните аспекти на междинните езици днес се извършват интензивни проучвания от различни автори, целящи разкриването на евентуални връзки между усвояването на чужд език и някои универсални закономерности на функционирането на всички езици. Проблемите на описанието на който и да е междинен език могат да се сравнят с проблемите, възникващи при описанието на който и да е език, а дори са и по-сложни поради повишената степен на вариативност, характерна за междинните езици. Проучването на междинните езици действително може да се прецени като перспективно направление на приложното езикознание (Бублик 1979).

Дотук говорихме за синхронните аспекти на проучването на междинните езици, което влиза в обсега на приложната лингвистика. Но понятието „междинен език" намира интересно и важно приложение и в историческата лингвистика (Фишак 1977; Данчев 1983б, 1986а; Хок 1986 и др.) особено когато става въпрос за описание на езикови изменения, свързани с условия на езикови контакти.

В известен смисъл и в редица случаи понятието междинен език може да се приеме като синонимно на понятието речева продукция на учащите се, за което става въпрос в литературата по психолингвистика, езикоусвояване и междуезиково обучение. Но това сходство се простира само дотолкова, доколкото се взема някакъв синхронен срез от усвояването на даден чужд език и се описват параметрите му за дадения етап. Иначе различията се съдържат в самото разграничение, отразено в понятията език и реч. Междинният език фактически е по-широко понятие, което включва описанието на речевата продукция на даден етап и освен това въз основа на данните на речта извлича редица закономерности за подлежащата система, която е породила въпросната продукция. Така че всяко описание на междинния език започва с речевата продукция, но не се изчерпва с него, понеже трябва да включва изграждането на хипотези за съответната езикова система.

В заключение – за съжаление описанието на междинните езици (с известно изключение на „българския английския междинен език") все още изостава у нас.

Глава V

РАЗШИРЕНИЯТ МОДЕЛ ЗА СЪПОСТАВИТЕЛЕН АНАЛИЗ

Обзорът на литературата в предходната глава потвърждава впечатлението, че общата тенденция през 70-те и 80-те години е към разширяване на анализа чрез включване на корпуси от преводи и/или от речева продукция (междинните езици) на учащите се. Това разширяване на анализа се прави при различни степени на теоретична експлицитност. Например много автори използват преводни примери, без да обясняват по-подробно общата си методология и теоретичния модел, който следват. Същото се наблюдава и при редица автори, които по един или друг начин включват анализ на грешките и въобще на междинния език в съпоставителното изследване. Изобщо в научноизследователската практика се срещат най-разнообразни съчетания на различните възможни компоненти на общия аналитичен модел, като в много случаи преобладава епмипириката.

Нека да разгледаме по-обстойно структурата и особеностите на разширения модел за съпоставителен анализ, разработен и приложен в известен брой съпоставителни изследвания у нас (Данчев 1978а, 1983б, 1984б). Да започнем с причините, предизвикали появата на този модел. Казано накратко, те са същите, които са накарали различни езиковеди-съпоставители да потърсят пътища за разширяване на сравнително тесните граници на системния анализ, а именно – нуждите на бързо развиващата се теория на превода и главно чуждоезиково обучение.

V. 1. Съпоставително езикознание и чуждоезиково обучение

За връзката между съпоставителното езикознание и чуждоезиковото обучение е писано много както в чужбина, така и у нас. Но докато важната роля на съпоставителния анализ за изучаване на типологията и превода е твърде очевидна, същото все още не може да се каже така определено и за чуждоезиковото обучение. От друга страна обаче, както вече споменахме, тъкмо стремежът към повишаване на ефективността на чуждоезиковото обучение

е бил и остава основен стимул за извършване на повечето съпоставителни изследвания не само у нас, а и почти навсякъде другаде (например това съображение е залегнало в основните концепции на колективните съпоставителни програми, предприети в редица страни, които бяха вече разгледани накратко). В такъв смисъл се изказват още навремето редица известни езиковеди, пионери на съпоставителното езикознание – В. Матезиус, Л. В. Щерба, Ч. К. Фрийс, Р. Ладо, както и много техни последователи в по-нови времена – Я. Фишак, Р. Филипович, В. Н. Ярцева, Г. Никел, Св. Иванчев, Т. Кшешовски и др. При повече от половинвековното развитие на съпоставителното езикознание възниква напълно законният въпрос: Какъв реален принос е дало то досега към методиката на чуждоезиковото обучение?

Колкото и странно да изглежда, не е много лесно да се даде точен и еднозначен отговор на така поставения въпрос. Преценките продължават да са доста противоречиви и както това отбелязват някои автори, все още сравнително малка част от съпоставителните изследвания имат пряка методическа приложимост. Нерядко се чуват и твърдения, че научният статус на съпоставителното езикознание днес е постигнат до голяма степен за сметка на практическата му насоченост, т. е. че съпоставителното езикознание се е превърнало или е в процес на превръщане в теоретична дисциплина. Действително не са малко съпоставителните изследвания у нас, които по същество са посветени на теоретичното експлициране на преводния корпус и на взаимната типологична характерология на двата (или повече) езика, включени в съпоставката, при което в края на изследването (особено при дисертационни работи) като кръпка понякога се добавя една глава с методически изводи за практиката на чуждоезиковото обучение. Това подхранва скритото или явно убеждение на някои преподаватели практици, че езикознанието всъщност няма пряко отношение към чуждоезиковото обучение и че когато се говори за практическото приложение на научните лингвистични изследвания, това обикновено са само формални пожелания, лишени от реално съдържание.

Би могло да се възрази, че вместо да се говори за съпоставително езикознание въобще, би трябвало да се спазва разграничението между теоретичната и научноприложната му разновидност. Но тъй като разграничението между фундаменталните и приложните научни изследвания невинаги е достатъчно отчетливо, а и поради това, че когато се говори за съпоставителни изследвания, в повечето случаи се имат предвид изследванията с насоченост към чуждоезиковото обучение, гореспоменатото разграничение между теоретична и приложна лингвистика остава донякъде условно (II.3).

Както вече посочихме (IV. 5), редица автори са изтъквали и коментирали обстоятелството, че ранната контрастивна лингвистика в САЩ не е оправдала надеждите, които са ѝ били възлагани. По-конкретно ще напомним известната критика, че не всички затруднения на учащите се могат да се обяснят и избягнат само с помощта на съпоставителен анализ (за повече

подробности вж. Алейтис 1968; Джеймс 1971; Данчев 1980). Естествено съществуват и положителни постижения в тази насока, но задачата за максимално доближаване на съпоставителното езикознание до проблематиката на междуезиковото обучение все още не е намерила достатъчно задоволително решение.

Търсенето на нови и по-ефективни модели за съпоставителен анализ, което доведе до разширяване на емпиричната база на изследванията чрез привличане на данни за речевата продукция, включително грешките на обучаваните лица, премести центъра на тежестта върху конкретната обстановка на обучение и върху процесите на езикоусвояване, извършващи се в езиковото съзнание на учащите се (независимо от желанията и намеренията на преподавателя). Включването на анализ на речева продукция в модела на съпоставителното изследване несъмнено бележи важна крачка към осъществяване на по-тясна обвързаност между теоретичните изследвания и конкретните проблеми, с които се сблъсква преподавателят в класната стая.

В същото време разширяването на съпоставителния анализ чрез включване на преводен материал и на речева продукция създава сериозни проблеми от методологично естество, от успешното решаване на които до голяма степен зависи постигането на тъй желаното от всички ефективно свързване на теорията с практиката. Както е известно, самото включване на допълнителни компоненти в аналитичния теоретичен модел все още не осигурява автоматично осъществяване на такава връзка. Литературата изобилства с примери, показващи как използването на преводи и речева продукция на учащите се не води непременно до съпоставително изследване, което дава осезаем принос към теорията и практиката на чуждоезиковото обучение. Ще се опитаме да покажем, че в това отношение именно разширеният модел за съпоставителен анализ, разработен у нас (по-конкретно в ИЧС, въпреки че наченките му датират от по-рано), дава възможност за максимално обвързване на теоретичните съпоставителни изследвания с практическите резултати, значими и интересни за учебния процес.

V. 2. Компоненти на разширения модел

Най-общо казано, разширеният модел за съпоставителен анализ се състои от три основни компонента:

1) съпоставителен анализ на системно равнище;
2) анализ на преводен корпус;
3) описание и анализ на съответния междинен език.

Тъй като първият компонент по принцип не се различава от обичайния системен анализ, няма да се спираме върху него. Само ще напомним, че към този анализ трябва да се пристъпи от гледна точка на изяснена общотеоретична база – синтетичният лингвистичен модел (I.4). Уточняването на конкретните подсистеми, които ще станат обект на съпоставката, при разширения модел за съпоставителен анализ се прави след пилотен анализ на междинния език на учащите се. Тъй че изборът на тема за изследване и обсегът ѝ в дадената подсистема също имат своята специфика при този подход.

V. 2. 1. Преводен корпус

Що се отнася до обосноваването, съставянето и използването на преводни корпуси, разширеният модел се опира върху установената вече практика на много изследователи в чужбина и у нас, като внася в нея някои важни уточнения.

Първото важно условие е корпусът да бъде достатъчно *представителен*. За него вече е писано (Лингорска 1978 и цитираните в IV. 7. 2 автори) и само ще добавим, че към този проблем може да се подходи от математико-статистическа и от емпирична гледна точка, като двата подхода могат и да се съчетават. Досегашната практика показва, че емпирично събраните корпуси обикновено са по-обширни от онези, размерът на които е определен по математически път. Изглежда, че и в бъдеще ще продължава смесеният подход, при който статистическата процедура ще се прилага за установяване на минимално необходимия размер на корпуса, който по емпиричен път след това може да се разширява в зависимост от изискванията на конкретната тема.

Известна традиция вече има практиката да се използват преводни образци от десетина различни автори, направени от същия брой различни преводачи (по този начин се намалява вероятността от включване в анализа на идиосинкратични отклонения, дължащи се на специфичните стилови и други предпочитания на даден автор и преводач). Дължината на съответните извадки явно ще зависи от типа на изследваната единица. Например при изследването на езикови единици с висока честота на речева реализация като *предлози* или *членове* (*определителни* и *неопределителни*) дължината на текста ще бъде по-малка, докато при явления и структури с по-голяма степен на разсейване в текста, като *възвратните местоимения* в английския език, е необходима по-голяма дължина на текст. Понякога статистическият подход се усложнява от специфичните за дадена тема подробности, не всички от които могат да се предвидят още в началото на изследването. Затова дължините на изследваните текстове ще варират и може да се увеличават през различните етапи на анализа.

Една от най-удобните и сигурни емпирични проверки за представителността на корпуса се постига чрез удвояването му. Ако ветрилото на съответствията е приблизително същото и при двата корпуса, тогава е постигната задоволителна степен на представителност. Ако обаче при удвояването на корпуса се получават значителни отклонения от първоначално установеното ветрило, това е сигнал, че дотук използваният корпус все още не е бил достатъчен.

В горната процедура става въпрос за *контролен корпус*, но във връзка с това понятие е необходимо да се направи известно уточняване. В редица публикации, излезли у нас през 80-те години, в които се използват преводни корпуси, понятието *контролен корпус* се отнася за корпус с обърната посока на превода, чрез което може да се установи, доколко дадени съответствия се потвърждават при двупосочен превод. Такова разбиране на понятието *контролен корпус* естествено е възможно, но то се смесва с гореописаната процедура, когато контролният преводен корпус служи за проверка на представителността на един или друг корпус (независимо от посоката на превода) чрез емпирично удвояване или някоя друга процедура. Що се отнася до посоката на превода, това е извънредно важен въпрос, с който изследователят трябва да бъде наясно още от самото начало. Затова в настоящия труд ще използваме понятието *контролен корпус* именно в горепосоченото значение, т. е. на *втори корпус*, чрез който се проверява представителността и достоверността на *първия корпус*, а не на корпус, при който се обръща посоката. Ще добавим, че при обръщане на посоката пак имаме работа с *основен* (или *първи*) *корпус*, който след това може или дори трябва да се проверява чрез *втори контролен корпус*.

Няколко думи и за характера на използваните оригинални текстове, които са били преведени. Желателно е да бъдат представени обичайните три жанра, обект на преводни дейности: художествен, научно-технически и обществено-политически, приети от повечето автори, занимаващи се с теорията на превода (според някои автори третият жанр съдържа елементи от първите два). Но тъй като най-лесно достъпни и широко разпространени са преводите на художествената литература, те се използват най-често при съставянето на преводни корпуси.

От казаното дотук става ясно, че използването на публикувани преводи предполага неволното участие в анализа на компетентни и в повечето случаи професионални преводачи, на които езиковедът съпоставител може да се довери. Но тъй като при превода често се намесват макролингвистичните фактори, за които вече стана дума (I.3, IV.8.2), естествено за всеки отделен преводен пример трябва да се преценява доколко вярно и уместно доказва дадено съответствие. Ясно е, че нискочестотните и силно идиосинкратичните преводни еквиваленти имат само ограничена доказателствена сила и че по-голямо внимание трябва да се обръща на високочестотните съответствия.

Ако в някои случаи все пак възникнат съмнения относно достоверността на дадени примери в преводния корпус и няма възможност бързо и лесно да се събере нов доказателствен материал от публикувани преводи, или пък ако трябва да се съсредоточи вниманието върху някакъв специфичен аспект на изследваната тема, може да се провеждат многократни текстове с информатори. На последните може да се подават готови примери от публикувани текстове, а може и да се използват примери, съставени специално за целта от съответния изследовател. Такава процедура е приложена целенасочено и успешно за допълнителното изясняване на редица моменти при съпоставката на простото минало време в английския език и преводните му еквиваленти в българския език (Данчев и Алексиева 1974) и се препоръчва като удобно средство за анализ и от известния съветски аспектолог Ю. Маслов (1977). Тази практика действително се използва все по-често напоследък. Броят на информаторите може да варира, като очевидно трябва да се избират лица, притежаващи достатъчно висока степен на двуезична компетентност, каквато би следвало да имат професионалните преподаватели и преводачи, независимо от това, кой е роднят им език. Естествено най-добре е да се използват информатори и с двата родни езика.

Много важен момент, който често не се отчита при използването на преводни корпуси, е влиянието на оригинала. Тук не става въпрос за явно правилни и/или неправилни преводи, а за скритото граматично, лексикално, текстово и друго влияние на оригиналния текст. То се изразява в обстоятелството, че глобалните параметри на преводните текстове обикновено се различават от оригиналните, без да може да се твърди, че има налице неправилен превод. Очевидно става въпрос не за нарушения на системата на езика, на който се превежда, а за отклонения от възприетата употреба, т. е. от нормата (в смисъла, в който това понятие е употребено от Е. Косериу – 1963 и другаде). Това явление се определя и като „скрита интерференция", при която не се използват пълноценно всички структурни възможности на езика-приемник, а се дава предимство на онези изразни средства, които са повече или по-малко изоморфни с формите на езика, от който се превежда особено когато има възможност за избор. Получава се известно опростяване, характерно (както вече видяхме) за междинните езици (IV.8.5) и трябва да се има предвид, че в някои отношения езикът на превода често притежава и черти на съответния междинен език. Степента на това влияние естествено ще зависи и от опитността на преводача, но скритото влияние на оригинала често присъства и в преводи, изпълнени от дългогодишни опитни преводачи.

Влиянието на оригиналния текст обикновено се проявява най-осезателно в синтаксиса. Както е известно, след лексиката синтаксисът е онова равнище на езика, което е най-податливо на чужди влияния. При съпоставката на отделни изречения това може и да не проличи, но при по-дълги текстове се открояват определени разлики между оригиналната и преводната проза, които винаги трябва да се имат предвид. Вече са събрани и обработени много примери, които разкриват скритото синтактично влияние на оригинала, както при отделни словосъчетания, така и при цели изречения. Проблематиката на синтактичните англицизми в българския език е разработена подробно от М. Златева (1986а, 1986б), която привежда многобройни примери от публикувани преводи у нас, показващи определени отклонения от обичайната употреба в оригинална българска реч. Например в сравнение с български оригинални текстове в преводни текстове от английски език са по-чести отглаголните съществителни вместо преводи с *като* и лична глаголна форма:

As a child he had worried about men who had made a career of *kneeling* and *tugging* at other people's feet. → Като дете съчувстваше на хората, които изкарват хляба си с *коленичене* и *човъркане* из чуждите крака (Дж. Ъпдайк, „Ожени се за мен", с. 15).

The Peter prophylactic would prevent millions of people *from reaching* their level of incompetence. → Профилактиката на Питър въобще би запазила милиони от *достигане* на тяхното ниво на некомпетентност (Л. Питър, с. 117).

и др. При проверки с информатори М. Златева (1986б) установява, че те предпочитат преводи с лични глаголни форми, т. е.

(1) Като дете съчувстваше на хората, които изкарват хляба си, *като коленичат* и *човъркат* чуждите крака.

(2) Профилактиката на Питър въобще би попречила на милиони хора *да достигнат* своето ниво на некомпетентност. (В последния пример вместо *като* е използвана *да*-конструкция).

Друг пример на скрита интерференция е завишеният процент от страдателни конструкции в българския текст (както е известно, увеличената употреба на страдателния залог е една от особеностите на съвременния английски език) в случаи, където иначе не би имало такава конструкция в българския език:

The news of the day meanwhile *was being written* in a ribbon of lights on a building to Billy's back. → Междувременно последните новини на деня *бяха съобщавани* върху светлинна лента на сградата зад Били (К. Вонегът, „Кланица пет", с. 144).

Тъй като в българския език непрякото допълнение не става подлог на страдателно изречение, анкетираните от М. Златева информатори предпочитат български превод с възвратна конструкция:

(3) Междувременно последните новини *се записваха* върху светлинна лента на сградата зад Били.

Доста често се наблюдава и заимстване на предложни словосъчетания. Освен от М. Златева това явление е коментирано и от други автори във връзка и с други езици (Георгиева 1982; Данчев 1984, 1988). Тук може да се посочат още примери:

(4) Един мъж *в* палто, шал и ниско прихлупена шапка.
(5)... браковете сега са по-податливи *към* разпад.
(6)... *вътре в* една година компанията му банкрутира.

при които информаторите предпочитат преводи съответно със *с, на* и *за*. Обратното явление, т. е. изпущането на предлог и разширяването на валентността на глагола чрез употребата му с преки допълнения се наблюдава при често използвания напоследък глагол *касая*. Под влияние на преводи от руски език през последните години този глагол започна да се използва у нас не само с предложно допълнение (с предлога *до* или *за*), а и с пряко (Георгиева 1982). Подобни примери на заемане или изпущане на предлози под влияние на езикови контакти (преводът също е вид езиков контакт) има и при много други езици и в някои случаи такива първоначални отклонения (или „грешки") постепенно се превръщат в норма на езика-приемник (Данчев 1984в, 1988а).

Влиянието на английските оригинални текстове нерядко личи и в запазването на словосъчетания, съставени от спрегнат глагол и съществително име, които образуват фразово сказуемо:

She *gave* Billy *a* big *kiss*. → Тя *даде* на Били *една* голяма целувка (К. Вонегът, „Кланица пет", с. 126).

По данни на М. Златева две трети от анкетираните информатори извършват частично или цялостно преобразуване на въпросното изречение чрез компресия или перифрастично разгъване:

(7) Тя *целуна* Били силно.

Освен това тук може да се коментира и запазването на неопределителния член. Както е известно, увеличената употреба през последните десетилетия в българския език на числителното *един* във функцията на неопределителен член се приписва от някои автори на влиянието на преводи от различни чужди езици (за повече подробности вж. Фридман 1979; Стаменов 1985, 1987; Станков 1989).

С особено предпочитание (по данните на М. Златева) сред преводачите се използва английската синтагма all + числително:

Actually *all three* cars had already run out of petrol. → На практика *всичките три* коли бяха привършили горивото (С. Поатие, с. 185).

По-нормален от гледна точка на българския език се оказва преводът

(8) На практика *и трите* коли вече бяха привършили горивото.

Друг пример на поелементно структурно копиране (калкиране) на английско словосъчетание е

This part will show you how *to be successful* in business affairs with other people. → Тази част ще ви покаже как *да бъдете успешен* в деловите връзки с другите хора (Л. Питър, „Принципът на Питър", с. 128).

Повече в съзвучие с българския узус е превод от рода на

(9) Тази част ще ви покаже как *да усвоявате/да имате успех* в деловите връзки с другите хора.

Като става въпрос за структурно калкиране, трябва да поясним, че английският инфинитив се отъждествява с *да*-конструкцията и от страна на българските учащи се.

Без затруднение могат да бъдат приведени още стотици най-разнообразни примери (за повече подробности вж. Златева 1986а, 1986б), илюстриращи различни аспекти на преводната проза, по които тя се различава от оригиналната на езика-приемник. Следователно при използването на преводни примери трябва да се държи сметка за обичайния „индекс на отклонение" от нормалния език. Затова, за да бъде напълно достоверен, преводният корпус трябва да се допълва и сверява и с корпус от оригинална проза със същата жанрова характеристика (по този въпрос са взели отношение Р. Филипович и др.).

Ще напомним, че преводните текстове може да окажат трайно влияние върху синтактичното развитие на даден език. Например различните преводи на библията на различни езици са имали доказано влияние върху последните и по тези въпроси съществува обширна литература (Найда 1969; Фелинг 1982; Журавльов 1982; Бирнбаум 1984).

Една от често срещаните слабости на съпоставителните изследвания, изхождащи от преводни корпуси, е недостатъчно компетентното третиране на самия преведен материал от гледна точка на съвременната теория на превода. Тук възникват въпросите за установяване на преводна еквивалентност и на минималната дължина от текст, необходима за адекватен превод (както е известно, основната единица на анализ в теорията на превода е *текстът*). Твърде често се наблюдават преводни корпуси, свързани само от единични изречения.

Пропускът на някои автори да си служат с понятийния и терминологичния апарат на съвременната теория на превода вероятно се дължи и на обстоятелството, че тя е все още сравнително нова и недостатъчно популярна дисциплина, поради което мнозина езиковеди продължават да гледат на превода като на емпирична дейност. Но използването на преведен корпус несъмнено изисква обработката му да става със съответната съвременна

методология. Във връзка с това трябва да се доуточняват някои от постановките, за които вече стана дума в предходните раздели (I.3, IV.8.2).

В случая нека разрешим формулираното от Ал. Людсканов понятие *функционален еквивалент*, което е в основата на приетата тук концепция за преводна еквивалентност, като въведем и понятията *ветрило на функционалните еквиваленти* и *доминантен функционален еквивалент* (ДФЕ). Както вече е пояснявано по-рано (Данчев 1980), понятието *ветрило* на функционалните еквиваленти е по-широко от понятието *парадигма* на преводните варианти, за което говори Б. Левенстън (1965), понеже първото включва елементи от двата езика, докато второто – само от единия език (т. е. езикът, на който се превежда). Понятието ветрило на функционалните еквиваленти следователно е по-подходящо, понеже по-лесно се вписва в междуезиковата тематика на теорията на превода. Що се отнася до второто понятие *доминантен функционален еквивалент*[1], то има много важна роля при разширения модел за съпоставителен анализ, понеже е особено подходящо за описанието на междинни езици, при което ДФЕ обикновено се свръхгенерализира по схемата 1:1 (Данчев 1980; Андерсън 1984). При близкородствени езици ДФЕ обикновено съвпада със съответния елемент в езика-източник. Например ДФЕ на английския предлог *for* е българският предлог *за* (Бенатова 1987, а също и гл. VI), но вече видяхме, че в редица случаи вместо един ДФЕ може да има два (например при превода на Past Simple Tense на българския език – вж. Данчев и Алексиева 1974). При съпоставката на неродствени езици може да се окаже, че ДФЕ е съвсем различен в структурно отношение от съответната единица в езика, от който се превежда.

V. 3. Анализ на междинния език и грешките

Вече посочихме (IV.8.3), че анализът на речевата продукция изисква обединените усилия на специалисти с най-различни профили, поради което извършването на такъв пълен анализ невинаги е възможно, а и необходимо, и че като по-опростен вариант изпъква анализът на даден тип грешки на учащите се, т. е. най-очевидните отклонения от нормата на езика-цел.

V. 3. 1. Прогноза и диагноза на грешките

Както вече видяхме, за прогнозиране на грешки говорят много автори. Обстоятелството, че лингвистичният анализ на традиционната или „класическата" (както я наричат Я. Свартвик и други автори) контрастивна лин-

[1] В известната си книга „Errors as Indication of the Development of Interlenguage" (1979) Я. Арабски въвежда понятието „основно съответствие" (primary counterpart), което често се цитира в литературата. Този термин обаче е по-малко подходящ от гледна точка на теорията на превода, понеже не подчертава достатъчно междуезиковия аспект на явлението.

гвистика, извършван само на системно равнище, не може да предвиди всички видове грешки, всъщност едва ли трябва да се смята изненадващо. А и както подчертава К. Джеймс, авторите-контрастивисти никога не са си поставяли такива задачи. Изход от това затруднение се търси чрез разработката на комплексни подходи, включващи по-детайлното проучване на разнообразните причини за различните типове грешки, които се допускат при усвояване на чужд език. Затова покрай прогноза на грешки все повече чужди автори (Алейтис 1968; Арабски 1979; Джеймс 1981), а също и някои български (Патев 1974; Данчев 1980, 1985; Бабов 1983) започват да говорят за диагнозата им. Означава ли това, че на прогнозата вече се отрежда по-скромна роля?

Прогнозите очевидно имат различни степени на вероятност в зависимост от областите, към които се отнасят. Знае се, че сравнително лесно например се правят прогнози на фонетико-фонологично равнище. Не е трудно да се предскаже, че учащи се, в родния език на които няма фонологични противопоставяния по квантитет, трудно ще усвоят правилното произношение на кратките и дългите гласни в езици, където съществуват такива опозиции. Може да се направи и прогнозата, че по-силно маркирани (от гледна точка на съвременното по-широко разбиране на понятието „маркираност" – вж. Данчев 1985б, 1986а) отделни единици на даден език, например интерденталната спиранта [θ] в английския език, ще се усвояват сравнително по-трудно от учащите се, в родните езици на които такива единици липсват. Но и тук трудно могат да се предвидят различните съзнателни и несъзнателни тактики на езикоусвояване, до които те прибягват, когато се сблъскат с подобни проблеми. Известно е например, че в старанието си да постигнат нужната дължина на гласните някои българи, изучаващи английски език, особено в по-напреднал етап, изпадат в другата крайност, т. е. допускат неправилно свръхудължаване. Затова дори когато са общо взето верни, прогнозите за грешки често се оказват непълни. А възниква и въпросът, доколко те са реални или все пак почиват върху предишен емпиричен опит, т. е. дали това фактически не са завоалирани диагнози.

Например въз основа на по-високата ѝ универсална типологична маркираност (Лас 1980; Майерталер 1982; Екман и др. 1986) може да се прогнозира, че интерденталната спиранта [θ] няма да се запази при езиков контакт, но трудно е да се предскаже точно как ще се промени, понеже са известни три различни възможности – към [t], например при българската транскрипция на английски имена като *Т*орндайк, към [f] – в руската транскрипция на гръцки имена като *Ф*ома (българските форми и тук имат [t]) и към [s] – в междинните езици на някои германци, изучаващи английски език. От горните примери става ясно, че докато сравнително лесно може да се направи по-обща прогноза, проблемите започват, когато трябва да се уточняват нещата. Оказва се, че тук прогнозата вече трябва да се допълва с диагноза на речеви данни. С други думи, необходим е разширен модел за съпоставителен анализ.

Както вече видяхме, прогнозиращата сила на класическия съпоставителен анализ може да се подсили донякъде чрез предложеното от редица изследователи съобразяване с фактора „маркираност". Освен горния можем да посочим още примери, пак в областта на фонологията. Въз основа на многобройни данни за типологията на езиковите контакти, събрани през последните години, се разкриха някои универсални тенденции. Например опозицията по признака „звучност–беззвучност" на съгласните е по-характерна за началословието, отколкото за краесловието. В такъв случай в редица езици звучните съгласни в края на думите се оказват по-маркирани, отколкото същите съгласни в началото на думите и следователно ще бъдат и по-трудни за усвояване. По такъв начин чрез съпоставителен анализ може да се предскаже, че българите, изучаващи английски език, трудно ще усвояват краесловното озвучаване на съгласните и всеки преподавател знае, че това наистина е така. От друга страна, чрез съпоставка може да се предскаже също, че например англичаните, изучаващи френски език, няма да срещат затруднения при усвояване на съгласната [ž] в началото на думата (във френски думи като je „аз", jaune „жълт" и др.), въпреки че в английския език тази съгласна се среща само в средата и в края на думите. Няма съмнение, че откриващата се по този начин възможност за установяване на съответствие между универсалната типологична маркираност на дадени езикови единици и структури и степените на трудност при усвояването им е твърде важна и интересна. Въпреки наличието на спорове около понятието маркираност и използването му в аналитичния апарат на съпоставителните изследвания едва ли може да се отрече, че така се увеличава вероятността за постигане на верни прогнози.

Но дори и усъвършенстван по гореописания начин, в редица случаи прогнозиращият апарат на традиционното съпоставително езикознание или не обезпечава достатъчно надеждни резултати, или пък чрез често пъти сложен анализ постига верни, но банални прогнози, известни на всеки преподавател практик. Тъкмо поради това у все повече изследователи се утвърждава убеждението, че след като резултатите от процеса на езикоусвояване обикновено са налице, няма смисъл да се влагат усилия в изработването на прогнози, които при това могат да се окажат частично или дори изцяло неверни. Всеки опитен преподавател достатъчно добре познава затрудненията на учащите се и тези познания лесно могат да обогатят и уточнят чрез подходящи картотеки и описания на грешките. А както вече отбелязахме, едва ли може да се говори за прогнози в истинския смисъл на думата, когато едни или други грешки фактически се прогнозират не толкова въз основа на съпоставителен анализ, колкото на предишен емпиричен опит.

Опитите за прогнози биха били оправдани, ако става въпрос за език или езици, които ще се преподават за пръв път и за които още няма натрупан никакъв методически и преподавателски опит. Известно е обаче, че на практика такива ситуации възникват твърде рядко.

Прогнозата, естествено съчетана с диагноза, може да служи за проверка на ефективността на даден изследователски модел. Както е известно, адекватният научен модел има не само описателна, но и прогнозираща функция (Качаунов 1982). Този момент вече беше засегнат във връзка с въвеждане на понятието маркираност в аналитичния апарат на съпоставителното езикознание и по принцип посочените аспекти на прогностика винаги ще предизвикват значителен теоретичен и методологичен интерес (Степанов 1982).

Ако отидем още малко по-нататък, можем да потърсим връзката между прогнозирането на грешки, т. е. речеви изменения, при изкуствени езикови контакти (при чуждоезиково обучение) и прогнозирането на изменения при исторически контакти. Освен споменатите вече междуезикови изменения на съгласната [θ], при която е приложена тактиката на замяна на един различителен признак с друг, може да вземем примери, илюстриращи тактиката на линейно аналитично разлагане. Например лабиализираните предни гласни [ü] и [ö], които често се разлагат на възходящи двугласни [ju] и [jo] както при изкуствени, така и при исторически езикови контакти (за повече подробности вж. Данчев 1985б и гл. VI). Подобни явления предлагат интересни възможности за прогнозиране на езикови изменения, а оттам в някои случаи и за езиковото планиране.

Няма съмнение, че винаги ще има сфери на лингвистично научно дирене, в които прогнозирането ще запазва определено място. Но от гледна точка на конкретните практически нужди – изработване на по-ефективни учебни материали и методики, съобразени с родните езици на учащите се – прогнозата се оказва до голяма степен необоснована.

V. 3. 2. Аспекти на диагнозата

Диагнозата на грешките включва тяхната идентификация и етиология, т. е. изясняване на причините за възникването им. Както идентификацията, така и етиологията имат качествени, количествени и хронологични параметри.

Идентификация. Твърде удобни за тази цел са четирите основни типа трансформации, известни от пораждащата граматика и внедрени в теорията на превода от Ю. Найда, Л. С. Бархударов и други автори. Предимството на тези формулировки – *заместване, разместване, изпущане* и *добавяне*[1] – се състои преди всичко в по-лесното методологично (и терминологично) обвързване на анализа на грешките с общата проблематика на речепораждането, а при родноезиков пренос (в областта на граматиката и лексиката) – с теорията и практиката на превода. Такова обвързване е една от особеностите на разширения модел за съпоставителен анализ.

Свързването на теорията на превода с анализа на междинния език и грешките се опира върху постановката, че в същината си понятията пренос

[1] Й. Пенчев (1984) говори за следните елементарни операции: *движение, отстраняване, въвеждане* и *пролиза* на дадена съставка. Ясно е, че става въпрос за същите трансформации.

и превод се оказват твърде сходни. В съвременната приложна лингвистика, която се занимава с редица важни въпроси както на превода, така и на чуждоезиковото обучение, понятията и съответните термини превод и пренос се срещат извънредно често, особено второто. Но въпреки, че доста много е писано вече за превод и пренос, взети поотделно, сравнително малко внимание е обърнато на тяхното взаимоотношение. При това прави впечатление тяхната често пъти застъпваща се, че дори и фактически синонимна употреба от страна на някои автори (Данчев 1982б). В известно отношение това явление вероятно може да се изведе и от общия произход на тези термини в някои езици. Известно е например, че в английския език термините translation „превод“ transfer „пренос“ произхождат от различни форми на един и същ латински глагол (trans-fero „пренасям“) и че дори в съвременния език глаголът translate и съответното съществително могат да означават „пренасяне“ и в буквалния, физическия смисъл. Интересно е да се отбележи, че и на български език могат да се открият редица съвпадения между тези две понятия, например в счетоводното и банковото дело „преводът“ на пари фактически означава „пренос“, а в съобщителната техника „транслация“ (ратрансланция“ и пр.) също означава „пренос“ и „пренасяне“. Ще напомним и често използваното напоследък словосъчетание „трансфер на технологии“, където „трансфер“ също означава „пренос“. В тълковните речници на различни езици думите „превод“ и „пренос“ често се обясняват едната чрез другата. Но нека да оставим етимологичните екскурси и да се опитаме да разкрием реалната употреба на тези термини в съвременната езиковедска практика.

Както вече споменахме, често пъти идентични по тип речеви примери се обясняват ту като резултат от „превод“, ту като резултат от „пренос“, сякаш главно в зависимост от специфичната квалификация и профил на съответния специалист. Ако даден автор е специалист по превод, историческата лингвистика и изобщо по въпросите на езиковите контакти, той ще говори главно за „превод“, а ако е специалист по чуждоезиково обучение и езикоусвояване, той ще говори за родноезиков „пренос“ – отрицателен или положителен. Следователно тук възниква съмнението, че успоредната употреба на тези два термина може би се дължи на недостатъчно добре осъществени междупредметни връзки и че ако последните се установят, вероятно ще възникне възможност за глобално третиране на редица сходни по същество явления. Но за да станат нещата малко по-ясни, ще приведем примери, подбрани от обширния вече корпус от подобни данни (Данчев 1982а, 1982б, 1984в).

Например вмъкването на предлог в израз като attendre *sur* qulqu'un в швейцарския френски език се дава от Ж. Марузо (1951) като пример за калкиране, т. е. превод от немския израз auf jemanden warten, докато подобното отклонение (подобно по отношение на неправилната употреба на предлог) au-delà de notre contrôle в канадската разновидност на френски език се обяснява от Ж. Дарбелне (1980) като дължащ се на интерференция, т. е. на

отрицателен пренос, от английския език. По същия начин предложното словосъчетание in anderen Worten в немския език, което по наблюдения на Бр. Карстенсен (1979) се дължи на *пренос* от английски език. Докато, от една страна, примери като „посочвам *на* него“ и „метод *на* адресиране“ се обясняват съответно от Ст. Брезински (1974:154) и Ел. Георгиева (1985:129) като дължащи се на буквален *превод* (курсивът тук и по-горе мой – б. а.) от руски, английски и други езици, същият тип примери в речта на чуждестранните студенти в ИЧС, изучаващи български език, се обясняват от преподавателите им като дължащи се на отрицателен *пренос*. И по единия, и по другия начин може да се обясни синтактичният неологизъм *„това не ме касае“*, за който вече стана дума. Освен в синтаксиса, който обикновено се смята за особено податлив на чуждо влияние, примери от подобен тип са характерни и за фразеологията (Солодухо 1982; Данчев 1984в). Данните показват, че към едно и също явление може да се пристъпи от различни гледни точки, при което сякаш се създават несъществуващи в действителност разлики. Съпоставката на данните в различни корпуси от илюстративен материал сочи съвсем нагледно, как едни и същи по тип изменения се наблюдават както при исторически езикови контакти (включително „културните“ контакти, към които може да се причисли и преводът), така и при чуждоезиковото обучение.

Тъй като това вече е направено другаде (Данчев 1982б), тук няма да се впускаме в съпоставителен преглед на различните съществуващи дефиниции на понятията превод и пренос, но ще се спрем накратко върху някои привидни различия, които могат да бъдат извлечени от публикациите по въпроса.

1) Едно от споменатите различия се свежда до противопоставянето на превода и преноса като съзнателна спрямо несъзнателна речева дейност. Но достатъчно е да си припомним наличието на т. нар. несъзнателен превод, от различни автори описван като скрит, неволен, вътрешен, спонтанен и пр. (за подробности вж. Данчев 1982в), който може да се вмести в по-широкото тълкуване на понятието превод. От друга страна, известно е, че междуезиковият пренос може да се извършва съзнателно. Свидетелство за това е адаптираната „реч на чужденеца“, описана от Ч. Фъргюсън (1975), също и нерядко говорът на преподавателя по чужд език, стремящ се да се съобразява с ограничените комуникативни възможности на своите адресати. Следователно и преводът, и преносът могат да бъдат както съзнателни, така и несъзнателни.

2) Друго разграничение, което някои автори се опитват да прокарат, е това между превода като „изкуствен“ и преноса като „естествен“ процес. Това различие е донякъде свързано с предишното, но ще го разгледаме отделно, тъй като неведнъж е ставало обект на внимание от специалистите. Например според А. Нойберт (1981:142) преводът е неестествена дейност, понеже не е част от „естествената“ речева продукция, а подобни мисли изказва и П. Нюмарк (1981:97) – преводът е „сложен, изкуствен и неестествен процес“, и в литературата могат да се намерят и други твърдения в този дух. От друга страна обаче, както вече стана дума, наяве излизат все повече данни, според които в ситуации на двуезичие (и многоезичие) преводът е спонтанна дейност, той е постоянна комуникативна тактика на билингвални лица независимо от степента на владеенето им на даден език или езици (по тези въпроси се изказва още навремето Л. В. Щерба). Тази тема се засяга периодически и в по-нови публикации – на Б. Харис и Б. Щъруд (1977), според които преводът може да се разглежда като „вродена естествена способност на двуезични лица“. Тези твърде противоречащи си една на друга преценки се дължат отчасти и на различни разбирания на понятието превод. Авторите, които твърдят, че преводът е трудна и неестествена дейност, несъмнено имат предвид професионалния превод на трудни жанрове, например художествения, докато при широкото разбиране на понятието превод става дума за абсолютно всякакъв вид преводи, включително калкирането.

3) Третото разграничение може да се направи евентуално по отношение на обсега на двете дейности. Някои дефиниции на превода (на Ю. Найда) включват преноса, което би означавало, че преводът е по-широко понятие. От друга страна обаче, тъй като преводът винаги е свързан с предаването на някакво съобщение, фонетико-фонологичният пренос трудно ще се вмести в горната дефиниция на превода. Известно е наистина, че Дж. Катфорд говори за фонологичен превод, но тъй като в случая, който той има предвид, явно не става въпрос за предаване на информация, може по-скоро да се приеме, че Катфорд (1965) употребява термина превод като синоним на пренос поне в конкретния случай. Ако се остави настрана фонетико-фонологичното равнище на езика, на останалите – граматичното, лексикалното и текстовото – е трудно да се прокара ясно разграничение между обсега на превода и на преноса.

4) Някои лингвисти се опитват да направят и четвъртото разграничение, според което преводът е предимно писмена дейност, а преносът – устна. Не са необходими много доказателства и големи интелектуални усилия, за да стане ясно, че и едната, и другата дейност могат да имат както писмена, така и устна изява. По отношение на устната дейност достатъчно е да си спомним за синхронния превод, а за писмена изява могат да се вземат писмените форми на чуждоезиковото обучение. Авторите, които се опитват да правят такава разлика, имат предвид главно исторически културни контакти, без да отчитат реално съществуващата по-широка картина на съвременно синхронно равнище.

5) Пето различие би могло да се допусне по отношение на двете дейности. Действително трябва да се признае, че когато се говори за пренос, и то най-често за отрицателен пренос, се има предвид влиянието на родния език върху усвояването и ползването на чуждия език, следователно преносът се очертава като предимно еднопосочно явление поне на пръв поглед. Но и при тази преценка не е взет предвид по-широкият контекст на взаимодейс-

твие между езиците. Както вече видяхме (V.1), пренос може да има и от чуждия към родния език и това личи особено добре в преводната проза. Така че преносът също се оказва двупосочна дейност. Що се отнася до превода, това е ясно поначало.

6) Накрая ще се върнем на основното различие, което може да се извлече от научната практика на специалистите. След като за „превод" говорят теоретиците на превода и изобщо лингвистите-контактолози, а за „пренос" – предимно специалистите по езикоусвояване и чуждоезиково обучение, би могло да се смята, че докато преводът се отнася до речевата практика, която е правилна от гледна точка на нормата на езика, преносът, по-точно отрицателният пренос, води до неправилна реч. Всъщност стигаме до добре познатия проблем за съотношението между синхрония и диахрония във функционирането и описанието на езиците и на често срещаните трудности около разграничението между грешка, стилистично отклонение и норма. Добре известно е, че днешната грешка може да бъде утрешна норма и фактът, че дадена синтактична конструкция, дължаща се на отрицателния пренос, е погрешна и се среща само в отделни идиолекти и междинни езици на учащите се, не я прави качествено различна от измененията, които вече са добили гражданственост. Едва ли е необходимо да се напомня, че всяка езикова норма е относителна и исторически обусловена категория. В последна сметка нещата се свеждат до статистически различия, а не до качествено нови моменти. Всичко това ни дава основания да говорим за „глобални модели" на междуезикови влияния (Данчев 1989д).

В заключение – ако разглеждаме превода като набор от междуезикови трансформации, отрицателният пренос може да се представи като изоморфен превод, при който някои от задължителните трансформации не са били извършени. С други думи, това, което често се нарича пренос, е само частичен превод, но все пак е превод. И докато случаите на отрицателен пренос все пак могат да бъдат различавани от случаите на превод, случаите на положителен пренос на практика са неразличими от обикновения превод.

В крайна сметка между понятията превод и пренос, взети в по-широкото им значение, няма принципна разлика. Доколкото има разлики, те се дължат по-скоро на спецификата на областите, в които тези два термина са приложени. Такова изравняване може да се приложи само ако се приеме т. нар. разширена теория на превода (Данчев 1983, 1984в), която включва и несъзнателния превод, често пъти неправилен от гледна точка на нормата на езика-цел.

Използването на понятието превод вместо пренос предлага известни предимства. Първото и най-важното е, че по този начин много от явленията, протичащи при пренос, могат да бъдат вместени в по-широките рамки на съвременната теория на превода, която разполага с вече доста добре разработен понятиен и терминологичен апарат, обясняващ процесите на междуезикова комуникация. Освен това като допълнително съображение в полза на термина превод изпъква и обстоятелството, че в съзнанието на

мнозина специалисти терминът пренос се свързва с разкритикуваната още преди години бехейвиористична психология и свързаната с нея структурна методика на чуждоезиково обучение. Затова напоследък се забелязва известен стремеж при някои автори към заместване на термина пренос с други термини или определения (Селинкър и Гас 1984). Понятието превод очевидно е свободно от такива асоциации. Възприемането на понятието превод в широкия му смисъл, включващ калкирането и изобщо спонтанния скрит превод, съпътстващ почти всяко състояние на билингвизъм, дава възможност за разработване на по-мощен аналитичен апарат. Разглеждането на родноезиковия пренос като един или друг тип погрешни междуезикови трансформации създава удобни предпоставки за пълноценното използване като еталон за верификация на правилните преводи, извършени от професионални преводачи или от компетентни двуезични информатори.

Етиология. Докато при идентификацията се установяват резултатите, етиологията се занимава с възникване на грешките. Причините естествено могат да бъдат различни, а често пъти и комбинирани. По въпроса има различни подходи, но важно място в литературата все още заема известната класификация на Л. Селинкър (1972), известна и у нас, различаваща пет основни причини: родноезиков пренос, свръхгенерализация, комуникативна тактика[1], тактика на езикоусвояване и предишен учебен опит, неправилно обучение.

Горепосочените причини могат да бъдат илюстрирани с примери, взети от описанието на т. нар. български английски междинен език (БАМЕ), т. е. обобщеното описание на речевата продукция на българите, изучаващи английски език (Данчев 1988д). Разбира се, трябва да уточним, че сборното понятие БАМЕ е само една удобна абстракция, която не държи сметка за голямото разнообразие от отделни типове и подтипове, всеки със своите собствени особености. И все пак има характеристики, които се срещат при всякакви обстановки на българо-английски езикови контакти. Ще коментираме накратко някои от тях. По този начин ще добием нагледна представа за особеностите и проблемите при описанието на междинните езици. За структуриране на изложението ще използваме класификацията на Селинкър, спомената по-горе. Въпреки че вече съществуват и много други класификации, неговата все още остава най-добре позната и популярна.

Родноезиков пренос. Примерите за родноезиков пренос изобилстват на всички равнища – фонетико-фонологично, граматично, лексикално и текстово.

Случаите на родноезиков пренос в областта на фонетиката и фонологията са очевидни, например качествените промени на редица фонеми поради частичната или цялостната им идентификация с фонеми в родния език. Тук

[1] Терминът strategy, който се среща в англоезичната литература, нерядко се превежда „стратегия" у нас. Всъщност става дума за „тактика". Подвеждането по формалното сходство тук е пример за още един „лъжлив приятел" на преводача.

може да се спомене „екавият“ изговор [е] вм. [æ] (почти повсеместно явление – вж. Данчев 1988г и гл. VI), неутрализацията на опозициите по квантитет и свеждането на всички гласни към някаква средна дължина, липсата на аспированост при беззвучните преградни съгласни, краесловното обезвучаване на звучните съгласни др. (Деспотова 1979; Данчев 1980/1984, 1988г). Почти всички тези особености се срещат в английските междинни езици на учащи се с най-различни родни езици.

Още по-подчертано и специфично е влиянието на родния език в областта на суперсегментните характеристики – ударение, интонация и ритмика (Йорданова 1985, 1987). Родноезиковият отпечатък тук е толкова специфичен, че всеки опитен фонетик и преподавател по него може да разпознае националността на различните учащи се (когато учебните групи са многонационални). Както е известно, това обстоятелство често се използва и за експресивни цели в театъра, киното и другаде.

На граматично равнище данните са дори още по-изобилни и проблемът се състои по-скоро в подбора, отколкото в намирането на примери за различните граматични категории и явления. Многобройните и разнообразни данни все пак могат да се подредят в няколко основни групи като членуване, предлози, глаголни времена и словоред.

Явно на родноезиков пренос се дължи изпущането на неопределителния член, например

* I am	Ø	engineer.	вм. I am *an* engineer.
Аз съм	Ø	инженер.	

добавянето на определителен член вместо нулев:

	The	life was difficult...	вм. Life was difficult last year.
Живот	*ът*	беше труден миналата година	

и мн. други (за повече примери и подробности вж. Тончева 1986).

Подобни примери при предлозите са:

неправилна замяна:

* I went	*in*	Varna.	вм. I went *to* Varna.
Ходих	*във*	Варна.	

* We spoke	*for*	a book.	вм. We spoke *about* a book.
Говорехме	*за*	една книга.	

неправилно изпущане:

She's waiting	Ø	the bus.	вм. She's waiting *for* the bus.
Тя чака	Ø	автобуса.	

и др. (за повече примери вж. Бенатова 1983). Докато грешки като горните се срещат главно в междинните езици на начинаещи и средно напреднали учащи се, някои случаи като *typical *for* вм. typical *of* често застиват (фосилизират – по термина на Селинкър) в междинните езици и на лица с висока (професионална) степен на българо-английско двуезичие.

При глаголните времена примерите също са доста разнообразни. Например употребата на минало продължително време за описания несъмнено отразява тази функция на минало несвършено време в българския език, с което българските учащи се често отъждествяват миналото продължително време (Past Continuous) в английския език:

* High mountains	*were rising*	before us.	вм. High mountains *rose* be-
Високи планини	*се издигаха*	пред нас.	fore us.

Почти изключителната употреба на обикновеното бъдеще време с will (и shall само при подбудителни въпроси) за сметка на конструкцията going to + инфинитив (високочестотна в разговорния английски език – вж. Данчев и др. 1965) също може да се обясни чрез по-лесната му идентификация с родноезичната форма *ще + глагол* (въпреки че тук може да се потърсят и други фактори, например опростяване като тактика на езикоусвояване въобще). Наблюденията показват, че начинаещи и средно напреднали учащи се много рядко интериоризират перифрастичната конструкция с going to + инфинитив.

Вероятно с родноезиков пренос (а в отделни случаи и с пренос от други, по-рано изучавани езици като немски и френски) може да се обясни употребата на сегашно перфектно време с темпорални маркери за минало време, например

* *I have seen*	this film last year.	вм. I *saw* this film last year.
Гледал съм	този филм миналата година.	

Неправилното отъждествяване тук почива по-скоро върху сходната функция на двата спомагателни глагола *have* и *съм*, отколкото върху значението им като отделни лексеми. Разбира се, трябва да се държи сметка и за тенденцията към смесване на have и be, установена в различни междинни езици (Лайтбаун 1985:269).

Проучването на глаголните времена в междинните езици на българите, изучаващи английския език, все още е в сравнително начална фаза.

Вече стана дума за известното обстоятелство, че синтаксисът е особено податлив на междуезиково влияние. Това личи съвсем ясно и в структурата на БАМЕ – например в словореда. Тази тема все още не е проучена, но е известно, че грешките там са разнообразни и многобройни, засягащи всички основни позиции на частите на изречението. През напредналите етапи грешките остават главно в разполагането на различните обстоятелствени пояснения.

Родноезиковият пренос естествено се проявява и на лексикално равнище, например

* *I dropped* *Изпуснах*	the train. влака.	вм. I *missed* the train.
* *I remained* *Оставих*	the book on the table. книгата на масата.	вм. *left*

В горните и други подобни случаи (вж. Бояджиева–Миленова 1985, 1988) носителите на БАМЕ са възприели контекстуално неправилни еднозначни съответствия, дължащи се на неправилен пренос на глаголни валенции и компоненти.

Особено чести са подобни случаи на неправилно отъждествяване при интернационалната лексика – т. нар. „лъжливи приятели" на преводача (а и на преподавателя, бихме добавили). Например в БАМЕ нерядко се срещат употреби като

* a theatrical театрална	*scene* *сцена*	вм. *stage*

и мн. други (Московска 1986). Както е известно, частичното, а понякога и пълното графемно и/или фонемно сходство на такива думи в различните езици може както да подпомага, така и да затруднява междуезиковата комуникация.

Литературните и други данни показват, че многобройни примери на родноезиков пренос се срещат и на трите основни езикови равнища. Нямаше да изтъкваме това добре познато положение, ако през последните години не се бяха появили публикации главно в англоезичната литература (Дюлей и Бърт 1971, Ричардс 1974), които поставят под съмнение приоритетната роля на родноезиковата интерференция при формиране на междинните езици. Това се дължи на различни причини, една от които е стремежът да се избегне абсолютизирането на родноезиковия пренос като едва ли не единствена причина за грешки и отклонения в междинните езици на учащите се, вместо да се потърсят и други фактори, на първо място – свръхгенерализацията. Сама по себе си продуктивна, тази тенденция доведе до някои крайности и съмнителни обяснения на редица явления в различни междинни езици. В горепосочените примери на граматично равнище по графичен начин подчертахме пълния или частичен изоморфизъм на съответните елементи в родния и чуждия език. Както е известно, спазването на структурно тъждество е характерно за процеса на неволно калкиране, т. е. при превод. Разбира се, могат да се потърсят и други причини, но тогава съвпадението на формите в междинния и родния език ще е случайно, а това едва ли изглежда правдоподобно.

Свръхгенерализация (overgeneralization). Известна е и като „вътрешноезикова интерференция" или „аналогия". Позната е също отдавна, но започна да привлича повече внимание едва през последните години. Тук също може да бъдат посочени примери на всички езикови равнища и подравнища.

На фонетично и фонологично равнище – появата на двугласни с несвойствени позиции в думи като n*a*tional по аналогия с n*a*tion (понякога това явление се експлоатира съзнателно за експресивни цели, особено в имена: например Спейс и Майра вм. Спас и Мира – за подробности вж. Данчев 1988в); свръхудължаването на дългите гласни; озвучаването в края на думите, завършващи на s, като clo*s*e (прилагателно), ho*s*e и в имена като Cha*s*e, Franci*s*; преместването на ударението върху първата сричка в control, hotel, police, report и др. Посоченият свръхгенерализиран акцентен модел нерядко се пренася и върху български имена, например в изрази като I am from Bourgas (['burgas] вм. [bur'gas]).

Ако съпоставим фонетико-фонологичните данни за вътрешноезиков и родноезиков пренос, лесно ще установим, че последните са далеч по-многобройни и разнообразни. По всеобщо признание тъкмо в произношението е най-осезателно влиянието на родния език.

Много примери се срещат и на граматично равнище. Един от най-типичните случаи, често сочен и коментиран и въз основа на данни от други междинни езици (Душкова 1969; Ричардс 1974), е изпускането на окончанието -s в 3 л. ед. число на глагола, подмяната на неправилните форми за минало време на глагола и за мн. число на съществителните имена с правилни (учащите се „коригират" асиметричните особености на изучавания език, като създават и използват форми като *knowed и *foots вместо knew и feet). Същите грешки се правят и от деца, усвояващи английския език като роден. Освен в детската реч, подобни отклонения се срещат и в различни социални, регионални и креолизирани разновидности на английския език. Всички тези данни често се използват за изясняване на т. нар. „най-естествена" вътрешна програма на езикоусвояване, но на тази проблематика, много интересна и важна, няма да се спираме подробно.

Свръхгенерализацията обикновено води до опростяване на отделни подсистеми в структурата на междинния език. Що се отнася до опростяването на глаголни форми, в литературата засега е установена следната закономерна прогресия: първо се усвояват глаголните форми без окончания, след това идват формите, съдържащи -ing, и едва тогава започва усвояването на формите, завършващи на -s (за повече подробности вж. Лайтбаун 1985).

Обект на внимание в синтаксиса често стават предлозите в различни езици. На вътрешноезикова интерференция според П. Бенатова се дължат примери като *go *into* bed вм. go *to* bed и *He made Ø his mind вместо He made *up* his mind. Редица грешки при предлозите, като *go *in* вместо go to и *play *on* the piano вместо play Ø piano, които Дж. Ричардс (1971) обяснява като свръхгенерализация, в БАМЕ, а и в други междинни езици, например

полския английски (Арабски 1979) вероятно се дължат на родноезиков пренос/превод. При това изпъква изоморфната структура на тези синтагми в двата езика. Изоморфизмът нямаше да бъде толкова чест и системен, ако тези съвпадения се дължаха на други причини (Данчев 1988в).

И все пак в някои случаи могат да възникнат колебания. Един от типичните спорни примери, често обсъждани в различни публикации, е неправилното добавяне на to след модални глаголи, например в *He can *to* sing вм. He can sing. Докато според Ричардс тук има вътрешнотекстов пренос по аналогия с други глаголни синтагми (например He wants *to* sing), може и да се приеме, че има пренос/превод от родноезиковата да-конструкция (Ненкова 1983). Тъй като подобни грешки се правят и от учащи се с родни езици, в които няма изоморфни синтагми, това би могло да подкрепи първата хипотеза – свръхгенерализацията. Но при положение че *to* е доминантният функционален еквивалент на *да*, този пример попада в голямата група примери, в които вероятността за родноезиков пренос е висока. Разбира се, една и съща грешка не само в различни междинни езици (при различни езици), а дори и в същия междинен език може да се дължи на различни причини.

Както може да се очаква, особено много са случаите на свръхегенарализация при словообразуването. Проучването и описанието на словообразователните процеси в БАМЕ започна едва напоследък (Парушева 1987), но всеки преподавател лесно ще си спомни характерни грешки като **un*attentive, **un*possible, *cook**er* вместо inattentive, impossible, cook. Грешки от този вид (например *indispens*i*ble вм. indispens*a*ble) понякога остават трайни в междинните езици на лица с висока степен на българско-английско двуезичие.

Примери на свръхегенерализация има и на лексикално равнище – смесването на make и do в примери като *I'll *make* my homework вместо *do* (Джейн 1974), употребата на прилагателни като beautiful в неподходящи съчетания и пр. Съмнение поражда интерпретацията на Селинкър и други автори на примери като *to *drive* a bicycle като случаи на свръхгенерализация. В БАМЕ те вероятно възникват по-скоро под влияние на съчетания, като *карам колело* и пр.

Прегледът на литературни данни поддържа впечатлението, че родноезиковият пренос/превод е много по-застъпен в БАМЕ, отколкото свръхгенерализацията, макар че редица случаи изискват по-задълбочено проучване. Но родноезиковият пренос се очертава като най-важен фактор за пораждането на грешки. Процентите, посочени от различни изследователи, варират в твърде широки граници – от 5 (Дюлей и Бърт 1974) до 90 (различни изследователи, посочени в Дехерт и др. 1984). Силно занижените данни на Х. Дюлей и М. Бърт са трудни за възприемане дори ако се има предвид обстоятелството, че специалистите, които преподават родния си език, без да знаят родния език на обучаемите, обикновено подценяват ролята на родноезиковия пренос за разлика от специалистите, които имат същия роден език като учащите се[1]. Най-общо казано обаче в литературата преобладава становището, че на родноезиков пренос (и превод, ще добавим ние) се дължат средно около половината грешки в различните междинни езици.

Начин на обучение[2]. Въпреки че все още не е достатъчно проучено, влиянието на един или друг начин на обучение върху възникването на дадени грешки и отклонения е много важен фактор, който живо интересува всички автори на учебни материали, преподаватели, учители и учащи се.

По отношение на фонетиката и фонологията е забелязано, че курсовете, които започват с устен уводен етап без системно и съзнателно изучаване на фонетичните особености на чуждия език (в съпоставка с родния език), често водят до повече трайни произносителни грешки в сравнение с курсовете, при които на фонетиката се обръща специално внимание. Освен това едни или други фонетични грешки на учащите се могат да се дължат на самия преподавател.

На граматично равнище може да се посочат доста много примери като абсолютизиране на сегашното продължително време за всякакви действия в настоящето. При справка обикновено се оказва, че с оглед усвояването на по-разговорни образци на речево общуване в някои учебници сегашното продължително време (т. е. маркираната форма) се въвежда доста преди простото сегашно време, което обаче противоречи на естествените тактики на езикоусвояване. Друг източник на свръхгенерализация може да се окаже интензивното упражняване на структурни модели, характерно за някои системи на обучение.

Някои типични грешки са обяснявани с недостатъчната представеност на съответните единици и структури в дадени учебни системи. Например, като споменават смесването на третоличните местоимения за мъжки и женски род he и she в междинния език на сърбохърватски учащи се, някои автори (Селинкър 1972) го обясняват с недостатъчната застъпеност на she в съответните учебни материали. Такова смесване обаче се получава и в други междинни езици, включително и в БАМЕ, дори и когато авторите на учебните материали са положили специални усилия за правилната интериоризация на въпросните местоимения. Други възможни обяснения са недостатъчната ситуативност на учебния процес (въпросните местоимения не се свързват достатъчно ярко с конкретния процес), принизеното внимание към служебни думи и частици, характерно за междинни езици и ситуации на езикови контакти (Фъргюнсън 1975), както и обстоятелството, че в езици като българския честотата на такива местоимения е по-ниска в сравнение с езици като английския. На усвояването на местоименията все още не се обръща достатъчно внимание (Феликс и Хан 1985) и това важи и за БАМЕ.

---

[1] В споровете за приоритетната роля на родноезиковия пренос или на свръхгенерализацията могат да се намесят и административни, финансови и други причини, понеже съобразяването с родните езици на учащите се обикновено създава допълнителни организационни проблеми.

[2] Селинкър говори за „пренос на обучение". В случая обаче „начин на обучение" се очертава като по-подходящо българско съответствие.

Влиянието на този фактор е особено очевидно в лексикалната структура на БАМЕ, която естествено зависи пряко от подбора на думите в учебните материали, честотата им в текстовете и упражненията, както и от начина на поднасянето им.

Въпреки че доста от разгледаните грешки се дължат на родноезиков пренос или свръхгенерализация, избягването или затвърдяването им несъмнено до голяма степен зависи от начина на обучение. Едва ли е необходимо да се подчертава, че в овладяването на този фактор се крият значителни резерви за подобряване качеството на чуждоезиковото обучение.

Специфични тактики за изучаване на чужд език. На първо място обикновено се говори за опростяване на структурите на междинния език, което най-често се извършва по пътя на свръхгенерализацията, редуцирането на езика и установяването на еднозначни съответствия по схемата 1:1, за което вече стана дума.

На фонетико-фонологично равнище опростяване се получава както при родноезиковия пренос, така и при свръхгенерализацията. Тази тенденция се проявява в редуцирането на по-силно маркираните звукове като [æ], [θ], [ŋ], различните двугласни и др. към по-слабо маркираните звукове, в случая респ. към [e], [t], [n], монофтонги и пр. Опростяването се проявява и в намален брой интонационни контури.

Измежду разнообразните примери в областта на граматиката е изпускането на служебни думи, членове, частици и други „леки" думи, което също вече споменахме.

Примери на опростяване по схемата 1:1 са еднозначното отъждествяване на българското сегашно време само с простото сегашно време в английския език, абсолютизирането на бъдещето време с will за сметка на going to + инфинитив, генерализирането на *must* като универсален модален глагол (Ненкова 1983) и др. При това положение дадени елементи в структурата на междинния език се натоварват с повече функции. Установено е например, че броят на предлозите в БАМЕ е по-ограничен в сравнение с езика-цел (Бенатова 1986).

Подобни процеси протичат и на лексикално равнище (Данчев 1988в).

Преди да приключим с беглото разглеждане на този материал, трябва да напомним, че опростяването е свойствено главно за първоначалните етапи на езиков контакт и езикоусвояване. По-нататък, а понякога и успоредно, започва усложняване, което се изразява по най-различни начини. Носителите на междинния език сякаш осъзнават, че съотнасянето по моноваленттата формула 1:1 често води до комуникативни несполуки, поради което от изоморфни съответствия започват да се преориентират към аломорфни. Например голяма част от компетентните българско-английски билингви често избягват интернационалната лексика дори и тогава, когато употребата ѝ е напълно уместна. Такива носители на междинния език също проявяват склонност към прекалено идиоматичен език, докато в първоначалните етапи БАМЕ е недостатъчно идиоматичен. Във всички подобни случаи може да се говори и за „тактика на презастраховане", останала от началото на курса, когато положителният пренос се оказвал погрешен. Засега все още няма системни проучвания на целия този кръг от проблеми.

Специфични комуникативни тактики. Разработени са все още по-слабо и недостатъчно изяснени остават някои разлики между тактиките за усвояване на езика и комуникативните тактики на чуждия език. Тук попадат редица явления, свързани с отбягването на трудни елементи и структури и нагаждане или промяна на съобщението.

Съзнателното и/или несъзнателното отбягване на непривични и трудни елементи и структури е установено на всички лингвистични равнища. На фонетико-фонологично равнище това се изразява в отбягването на думи, съдържащи усложнени звукосъчетания. В областта на граматиката обект на отбягване (разбира се, при положение че са преподавани) са перфектните продължителни времена, специфичните форми на повторителност, страдателният залог, някои условни конструкции и др. Добре познат похват на лексикално равнище е използването на суперординат вместо хипоним, например *woman вм. wife и *plants вм. flowers (за повече примери вж. Бояджиева–Миленова 1985).

Носителите на междинни езици често съобразяват комуникативните си изяви с изразните си възможности. Това е особено характерно за курсисти, обучавани чрез наизустяване на структурни модели. В такива случаи учащите се редуцират или дори направо променят съдържанието на първоначалното си комуникативно намерение, което съответната комуникативна ситуация изисква. Тогава в повърхнинната структура на изказването може да няма никаква грешка и разминаването с реалната комуникативна ситуация може да се установи само чрез специална проверка.

Независимо дали преводът е съзнателен или неволен, той също може да се третира като комуникативна тактика (както е известно, според някои определения – например в Комисаров 1974 – преводът е двуезичен комуникативен акт).

* * *

В заключение – описанието на БАМЕ все още остава доста неравномерно. Докато някои категории и подсистеми, например предлозите (П. Бенатова, Ив. Балтова), членуването (Е. Тончева), инфинитивните конструкции (Е. Тодева), модалните глаголи (М. Георгиева), отрицанието (Л. Грозданова, Е. Тодева), сравнението (Л. Грозданова, Н. Михайлова), съгласуването на времената и непряка реч (Т. Кметова), страдателният залог (Ир. Узунова), сегментна фонология (В. Деспотова, А. Данчев), ритмитиката и неударените гласни (И. Йорданова), интонацията (Т. Сеизова), междусловна фонетика (Р. Андреева), различни форми на глагола (Св. Ташевска, Е. Тодева), лексиката (М. Бояджиева–Миленова), интернационалната лексика (М. Московска), роднинските термини (Л. Караманова), фразеологията и

др., вече са разработени в някаква степен, има други, които изобщо още не са засегнати.

Недостатъчно са изследвани и степените на вариативност на междинните езици в сравнение с естествените вариативни параметри на родния и чуждия език. А както вече стана дума малко по-горе, все още са много редки глобалните изследвания, включващи не само грешките, но и правилната речева продукция на учащите се.

Въпреки че редица водещи изследователи (Ц. Кордър) неведнъж са изтъквали нуждата от проучването на хронологичните (лонгитудиални) параметри, този тип проучвания засега са останали на сравнително по-заден план, понеже са по-трудни. А твърде интересно би било изследването например на млади учащи се, които в продължение на десет и повече години са били подложени на интензивно и полуинтензивно обучение в езиковите гимназии и след това във филологическите факултети на СУ „Св. Климент Охридски", ВТУ „Св. св. Кирил и Методи" и други висши учебни заведения у нас. Засега все още не се знае със сигурност на кой етап настъпва окончателното затвърдяване (застиване/фосилизация) на характерните за даден междинен език елементи и структури. Хронологията на различните етапи на затвърдяване на междинния език продължава да привлича вниманието на изследователите в чужбина (Елис 1985), а напоследък и у нас, но отделни хронологични аспекти са проследени и от някои от горепосочените автори).

Почти нищо не казахме дотук за *количествените* параметри на анализа на грешките, но дотолкова, доколкото даден изследовател оперира с понятието „основни" типове грешки, имплицитното използване на количествени оценки несъмнено присъства и в проучването му на качествените параметри на различните видове грешки.

Същинското експлицитно количествено изследване очевидно се свежда до по-точното изясняване на съотношението на различните типове грешки. Резултатите от такова изследване са твърде важни както от теоретична, така и от практическа гледна точка.

От извода, че повечето грешки се дължат например на родноезиков или вътрешноезиков пренос или на друга причина, може да зависи цялата постановка на обучение. Ако се окаже, че повечето грешки са последица от родноезиков пренос, тогава очевидно трябва да се използват учебни материали, които са съобразени с родните езици на учащите се. Ако в някои случаи се окаже обаче, че на преден план излизат фактори като свръхгенерализацията, тогава могат да се използват учебници и методики от поуниверсален тип. Налице са вече данни и наблюдения за различни езици, но по редица възлови въпроси изводите все още са доста противоречиви. Един от най-очебийните примери засяга преценките за ролята на родноезиковия пренос, които, както вече видяхме, варират в твърде широки граници. Най-последователно проведеното досега количествено изследване у нас е на някои категории на глагола.

* * *

Съотношението между прогностиката и диагностиката на грешките очевидно е свързано със спорния въпрос за съотношението между съпоставителното езикознание и анализа на грешките.

Тъй като освен системите на езиците разширеният модел включва и значителна част от речевата реализация, комбинацията на съпоставка на системно равнище с анализ на грешките (междинния език) фактически се свежда до съпоставителен анализ на три различни езикови системи или подсистеми (вместо на две, както е при традиционните съпоставителни изследвания), т. е. *родния, чуждия* и *междинния* език.

При такова разглеждане анализът на грешките, чрез който се установяват най-съществените особености на междинния език, се оказва част от съпоставителното езикознание. Включването му тук може да се разглежда като сравнително нов етап в развитието на съпоставителното езикознание с насоченост към чуждоезиковото обучение, при който се обхващат поголямо количество и разнообразие от езикови и речеви явления.

И така разширеният модел за съпоставителен анализ *не* предвижда прогноза на грешки. С това този модел се приближава до известния „слаб" вариант на съпоставителен анализ, формулиран от Уордхо (1970) и някои други автори. Но покрай приликите с въпросния слаб в разширения модел изпъкват и някои важни разлики.

Глава VI

РАЗШИРЕНИЯТ МОДЕЛ ЗА СЪПОСТАВИТЕЛЕН АНАЛИЗ НА СЕГМЕНТНО ФОНОЛОГИЧНО ПОДРАВНИЩЕ

В тази глава ще започнем разглеждането на някои положения от по-общо естество, след което ще очертаем етапите и особеностите на разширения модел за съпоставителен анализ на сегментно фонологично подравнище – първо въз основа на съпоставката на част от ударените кратки гласни в английския и българския език, а по-нататък базата ще се разшири, като бъдат включени някои гласни и двугласни от други езици. Част от анализа ще включва и повърхнинното фонетично равнище.

Прегледът на литературата разкрива голямо многообразие от съпоставителни изследвания в областта на фонетиката и фонологията. Представени са както характерологично-типологичните изследвания с теоретична насоченост (като една от най-ярките публикации тук остава капиталният труд на Н. С. Трубецкой от 1939 г.), така и изследванията с насоченост към проблемите на чуждоезиковото обучение, като последните имат най-голямо разпространение. Всъщност представени са всички основни типове изследвания, разграничени в II.3, при което като фонологична разновидност на съпоставителните изследвания с насоченост към теорията на превода тук се очертават съпоставителните фонологични анализи с насоченост към проблемите на междуезиковата транскрипция, особено при езици с различни азбуки, на собствени имена и термини (известно е например значението на теорията и практиката на транскрипцията на имена от чужди езици на български език).

Тук също възниква въпросът за критериите на съпоставимост и за избор на подходяща общолингвистична теория, за което вече стана дума в началото на книгата (I.3). Решаването на тези проблеми се усложнява от голямото разнообразие на фонологични теории през последните две-три десетилетия. В общи линии може да се установи, че положението във фонологията отговаря на това в граматиката, т. е. че днес в световната практика съществуват два главни подхода. Единият е продължение на класическата фонология, развита от различни представители на Пражката школа и в по-широк план на различните разновидности на структурализма в Европа и САЩ. Този тип изследвания все още преобладават в повечето източноевропейски страни, включително и у нас (Николов 1971; Кънчев 1983; Деспотова 1979; Симеонова 1987). Другото главно направление води началото си от генеративната фонология на Н. Чомски и М. Хале (1968), от която се обособиха различни разклонения, развивани и застъпени от много фонолози в различни страни. Но докато едноезичните изследвания в областта на генеративната фонология непрекъснато се увеличават и заемат значителен дял от общата съвременна езиковедска продукция, съпоставителните изследвания, изпълнени чрез методологията на генеративната фонология, все още са по-малобройни от изследванията, придържащи се към класическите структурни схеми. У нас все още липсват съпоставителни изследвания, изцяло използващи генеративна методология. Подробното разглеждане на плюсовете и минусите на главните фонологични теории и на съответните методологии би отнело много място, но в края на тази глава ще очертаем контурите на възприетия теоретичен модел, във връзка с което ще стане дума и за някои основни постановки на едни или други направления. Ще се стремим към теоретичното обосноваване и практическото усвояване на синтетичен фонологичен модел, отговарящ на основните постановки, изложени в общотеоретичната част на тази книга (I.4).

VI. 1. Критерии за съпоставимост

Критериите за съпоставимост на фонетично равнище са известни – сходство в аудирането, артикулацията и акустичните параметри. Първите два критерия в голяма степен зависят от субективните преценки на съответния изследовател, въпреки че тук също отдавна се използват и най-различни апаратури. Що се отнася до акустичните параметри, след период на голямо доверие в този вид анализ настъпи известна преоценка. Оказва се например, че формантните стойности за едни и същи гласни, приведени от различни изследователи, често се различават (вж. табл. 1–3 в VI.4)[1]. Но използването на акустични данни въпреки това не бива да се подценява, понеже все пак остава един от основните критерии за фонетична съпоставка и проверка.

По-сложно е установяването на фонологична еквивалентност и този остава един от основните проблеми на съпоставителната фонология. Това се

[1] Известният американски фонетик П. Ладефогет отбелязва, че разчитането на една сонаграма често може да се сравни с творчески акт, понеже за това се изисква въображение и субективна интерпретация.

отчита и обсъжда от мнозина автори, независимо от теоретичната им ориентация. Дори търсенето на приемлив терциум компарационис тук се оказва в известен смисъл по-трудно, отколкото в съпоставителната граматика и лексикология. Това е разбираемо, като се има предвид сравнително ограниченият брой от различни признаци, които могат да бъдат използвани във фонологията в сравнение с практически неограничения брой семантични признаци (релационни, референциални и др.), които могат да бъдат постулирани както изобщо, така и за даден случай.

Освен това „грубостта" на международната система за фонетична и фонологична транскрипция за транскрипцията на различни групи от различителни признаци, за която ще стане въпрос и по-нататък, е критикувана многократно (Колер 1971, Груча 1976; Лехтонен 1977; Соуми 1983).

От четирите критерия за установяване на съпоставимост, обсъждани в литературата и обобщени от Я. Лехтонен (1977), а именно: 1) сходство на фонемнографемни отношения; 2) сходство на фонетични описания и на възприети системи за транскрипция; 3) използване на фонологични критерии; 4) перцептивно сходство – подходът, възприет тук, изхожда от съчетанието на последните три. Ще започнем с критерий 2.

VI. 2. Използване на уеднаквена система за транскрипция

Тъй като еднотипното описание е важно условие за успешното изпълнение на всякакви съпоставителни изследвания, това условие очевидно трябва да се спази и на фонетичното и фонологичното равнище на съпоставителния анализ.

Докато уеднаквеното описание на граматично и лексикално равнище се постига чрез използване на една и съща методология и терминология, на фонетично и фонологично равнище това се постига по различни начини. На фонетично равнище това са различните аудитивни, артикулационни и акустични параметри, за които вече стана дума в предходния раздел, а на фонологичното равнище, където проблемите са по-сложни, това в известна степен може да се постигне чрез използване на уеднаквена система от различни признаци, образуващи чрез съчетанието си отделни сегментни фонеми. Няма да се занимаваме със споровете относно универсалността, характера и броя на възможните различни признаци, които от години се водят в литературата по въпроса (освен цитираните преди малко автори, вж. също Чомски и Хале 1968; Съмъртсайн 1975; Лас 1984). Само ще отбележим, че въпреки съществуващите противоречия има и автори, според които все пак съществува възможност за свеждане на фонетичното и фонологичното многообразие на всички естествени човешки езици към краен брой признаци (Фишак 1975, 1976; Виноградов 1976).

Въпросът за необходимостта от теоретически мотивирана и практически удобна уеднаквена система за фонологична транскрипция при съпоставителни изследвания е поставян още преди години (от Н. С. Трубецкой през 1931 г.) и продължава да се разисква и днес.

Един от основните проблеми, възникващи при съпоставителното изследване на езици, които имат различна писменост, като например английския и българския, е каква да бъде обединяващата система за транскрипция. Преобладаващата досегашна практика у нас е за чуждите езици, с които са правени съпоставителни фонетико-фонологични изследвания, да се използват транскрипциите, установени в съответното национално езикознание. Тази практика има плюсове и минуси и е трудно да се каже (поне на пръв поглед) кои натежават повече.

Използването на кирилицата за звуковете на българския език предлага предимството, че се маркира спецификата на българските фонеми спрямо фонемите на съответния чужд език, с изключение на *е*, *а* и *о* при гласните и редица знаци при съгласните, където буквените знаци от латиницата и кирилицата съвпадат. Частично съвпадане на буквени знаци от двете азбуки, а също и различното звучене на едни и същи знаци (например *р* в латиницата и кирилицата) създава условия за объркване и грешки. Но най-важният аргумент против използването на кирилицата в такива съпоставителни изследвания е този, че тя няма статус на международно възприета и разпространена система за фонетична и фонологична транскрипция, поради което употребата ѝ е ограничена в сравнително малкия брой страни, където кирилицата е официална азбука. Ако трябва да се постига уеднаквяване, няма съмнение, че повече основания и възможности за това има въз основа на системите, които имат по-голямо международно разпространение, например транскрипцията на Международната фонетична асоциация.

Но възприемането на гореспоменатата система също създава редица проблеми. Например що се отнася до английския език, в редица пунктове практиката в Англия и САЩ не е единна. При обикновените гласни разликите не са особено големи, но значителни разлики има при представянето на двугласните и някои съгласни. Дума като *fine* „хубаво", „чудесно" се транскрибира [fain] в британска и [fayn] в американска транскрипция, въпреки че в случая произношението ѝ в двете гореспоменати основни разновидности на английския език е практически идентично. По силата на съображение – главното е постигането на изоморфно описание там, където това е възможно, в английския и българския език – които са изложени по-подробно другаде (Данчев 1989б), в случаи като горния се използва транскрипцията с [aj].

Известни разлики има и при съгласните (въпреки че в тази глава се разглежда съпоставителният анализ на гласните, изясняването на проблемите на транскрипцията изисква разглеждане и на съгласните), където например за африкати в думи като church „черква" американската практика се оказва по-целесъобразна, понеже използва само един знак – [čd:č], докато британската практика, основана върху системата на Международната фонетична асоциация, изисква два знака – [tʃdː tʃ]. Тук естествено трябва да

поясним, че американската практика е приета като допустима разновидност на системата на МФА. Освен това едносимволното (и следователно по-икономично) маркиране има по-голямо разпространение в международната практика. Тъкмо ja и č са символите, възприети у нас за латинската транслитерация на българските звукове, примерно в име като *Янчев* – Jančev (Андрейчин 1956, Данчев и др. 1989б). При вътрешноезиковата транскрипция на английския език възникват и други проблеми, на които няма да се спираме тук (за подробности вж. Данчев 1978б).

В конкретния случай е възприета следната система за междуезикова транскрипция:

А. Гласни

a – немски M*a*nn, бълг. кр*а*к
e – англ. g*a*t
i – англ. sh*i*p, бълг. ш*и*п
o – немски L*o*ch, бълг. к*о*н
o – англ. h*o*t, J*o*hn
u – англ. l*oo*k, бълг. л*у*к
ʌ – брит. англ. l*u*ck
ə – амер. англ. l*u*ck, бълг. л*ъ*к
æ – англ. c*a*t, bl*a*ck

Горната схема предлага както плюсове, така и минуси. Очевидното предимство е това, че се постига уеднаквено описание. Също така очевидният недостатък се състои в заличаване на явни разлики между гласните в двата езика, например по-краткото времетраене и по-отпуснатата артикулация на английските гласни. Както вече стана дума, при онези гласни, където кирилицата си служи с друг знак (например *и* и *у*), разликата между съответните двойки от гласни може да се маркира, но там, където кирилицата и латиницата съвпадат (например *е*), въпросното разграничение ще остане немаркирано.

Що се отнася до дългите гласни, за които не сме дали отделна схема на съответствия, при тях е възприето следното решение. Маркирана е дължината, а не разликата в качеството (както е например в някои съвременни речници на английския език). Причините за такъв подход са обяснени в други публикации (Данчев 1978б, 1989а). При това положение двуеточието като знак за дължина трябва да се възприема и като маркер на различно качество (в повечето случаи на по-висока степен на напрегнатост).

Б. Двугласни

[aj] – англ. m*y*, бълг. м*айка*
[ej] – англ. l*a*ke, бълг. л*ейка*
[oj] – англ. b*oy*, бълг. б*ой*
[au] – англ. *ou*t, бълг. *ау*т
[ja] – англ. *ya*rd, бълг. *я*ре
[ju] – англ. *you*, бълг. *Ю*лия
[jo] – англ. *Yo*rk, бълг. г*ьо*л

Горната схема дава повод за приблизително същите коментари, както и

схемата на монофтонгите. Дължината на гласните в някои от английските примери не е маркирана.

В. Полугласни

[j] – англ. *Yo*rk, бълг. *Й*онка
[w] – англ. *w*e, бълг. само в някои диалекти

Г. Съгласни

[b] – англ. *b*oy, бълг. *б*ой
[č] – англ. *ch*in, бълг. *ч*ин
[c] – бълг. *ц*яр
[d] – англ. *d*ay, бълг. *д*ен
[f] – англ. *f*ine, бълг. *ф*ар
[g] – англ. *g*o, бълг. *г*ол
[h] – англ. *h*ill
[x] – шотл. англ. lo*ch*, бълг. *х*ижа
[k] – англ. *c*ool, бълг. *к*ука
[l] – англ. *l*ook, бълг. *л*ук
[m] – англ. *m*y, бълг. *м*ой
[n] – англ. *n*ose, бълг. *н*ос
[ŋ] – англ. si*ng*, като алофон на [n] в бълг. а*нг*ел, ба*нк*а
[p] – англ. *sp*ot, бълг. *п*оп
[r] – шотл. англ. *r*ock, бълг. *р*ека
[s] – англ. *s*in, бълг. *с*ин
[š] – англ. *sh*ip, бълг. *ш*ип
[t] – англ. *st*one, бълг. *ст*он
[z] – англ. *z*oo, бълг. *з*ора
[ž] – англ. mea*s*ure, бълг. *ж*аба

Както при гласните, горната схема също предлага плюсове и минуси. Заличават се някои явни разлики между съгласните в двата езика, въпреки че се постига уеднаквено описание. Както при гласните, в онези случаи, при които кирилицата и латиницата използват различни буквени знаци за приблизително сходни съгласни в двата езика (например бълг. *ч, ц, с, т* и др.), качествените разлики между съответните съгласни лесно могат да се маркират. Но подобно маркиране не може да се прокара последователно, понеже тук също някои от знаците в двете азбуки съвпадат по форма, а означават съвсем различни звукове (*р* в англ. и бълг. език). В редица случаи, например при [m], [n], [b], [d], [g], [s], [z], [š], [ž], може да се приеме, че съответните звукове в двата езика са достатъчно близки, за да оправдаят представянето им с едни и същи знаци. Доколкото при някои от горепосочените съгласни има известни разлики, те не са по-големи от разликите в учленяването на тези звукове между носителите само на единия или другия език.

По-големи обаче са разликите при някои други съгласни като [p], [t], [k], които в английския език са аспирирани (освен след [s]). Също така съгласната [k] има ясно разграничени алофони в английския език в зависимост от следващата гласна и подобно е положението при [l] (само че тук в зависимост главно на предхождащата гласна). Налице са и някои други разлики, но ясно е, че уеднаквяването има условен характер и че степента му варира при различните съгласни. Възприемането на уеднаквена транскрипция е

приемливо, ако съответните знаци на транскрипцията се разглеждат по-скоро като определени прототипове (или звукотипове), отколкото като реални звукове. Ако се разглеждат като реални звукове, лесно може да се приведат много примери в различни езици, илюстриращи „грубостта“ и недостатъците (Бучър 1982) на различните системи за транскрипция (Колер 1984 – за различните степени на озвучаване в немския и френския език, които не могат да бъдат уловени със знака b).

VI. 3. Проблеми на сегментацията. Палатализираността в българския език

Измежду различните проблеми, които възникват при фонологичната транскрипция на редица езици, изпъква и този за фонологичната сегментация. Един от най-очебийните примери тук засяга отразяването на палатализираността[1] в славянските езици, включително българския.

Постановката за неединствеността на фонологичните решения дава възможност за подбиране на описания, подходящи за една или друга конкретна цел. В подкрепа на такъв подход е и познатото положение, че един и същ признак няма защо винаги да се свързва само с един-единствен фонологичен сегмент. Обстоятелството, че даден признак често пронизва два или дори повече фонологични сегменти, по един или друг начин е коментирано от О. Брох (постановката за „силабичен синхармонизъм“), Л. В. Щерба, Е. Д. Поливанов, Р. И. Аванесов, Дж. Фърт, З. Харис и др. (за по-пълен обзор по въпроса вж. Журавльов 1966, както и Данчев 1975, 1978, 1988б). Отнасянето на даден различителен признак към един или друг сегмент често зависи от конкретния случай или от една или друга научна традиция (Кочев 1986).

По отношение на конкретния проблем – дали думата *бял* да се транскрибира [bjal] или [b'al], многократно е посочвано, че признакът палатализираност може да се припише било на предшестващата съгласна, било да се обособи като глайд, образуващ възходящ дифтонг със следващата гласна. Както подчертава Х. Андерсен (1974:35), този е един от постоянните проблеми на фонологичния анализ.

Застъпниците на сегментирането по формулата [C] + [jV] (Мерлинген 1957; Ван Кампен и Орнстайн 1959; Пашов 1964; Николов 1970; Данчев 1978, 1989а; Савицка и Бояджиев 1988) обикновено се позовават на обстоятелството, че палатализираните съгласни в българския език имат ограничена дистрибуция. В думи, които не са заемки от сравнително по-ново време, палатализираните и веларните преградни съгласни се намират в допълнителна дистрибуция, като първите се срещат само пред предни гласни, а вторите – в останалите позиции. Така наречените „меки“ съгласни не се срещат в краесловието и пред други съгласни. Като се имат предвид тези ограничения в дистрибуцията, фонологичният им статус остава доста неопределен – отделни фонеми или алофони на една и съща фонема. В най-добрия случай такива съгласни биха могли да бъдат определени като „квазифонеми“ (терминът се използва от Дреслер (1989) и други автори; вж. също библиографските препратки в Данчев 1975 : 69–74), т. е. сегмент, който в някои позиции изпъква повече като алофон, а в други – като фонема.

Един от основните доводи против приемането на транскрипцията с апостроф (b' или б' и пр.), което сякаш е пренебрегвано досега, е, че по този начин се получава прекомерно голяма разлика между основните два диалекта на българския език – източния и западния. С други думи, ако признакът „палатализираност“ се припише само на предходната съгласна, стига се до положение, при което в източните диалекти броят на съгласните се оказва почти два пъти по-голям, отколкото в западните. Едва ли е необходимо да се разсъждава по-нататък, че тази теза не е в съзвучие с представата ни за единството на българския език като цяло. При това поради постоянното проникване на западни диалектни елементи в книжовния език, което се коментира от редица автори (Виденов 1982 и цитираните там данни за интердиалекта на гр. София), днес става все по-трудно да се прокара единен за цялата страна изговор на думи като *бял*.

Следва да уточним, че замъгляването на въпросните разлики важи за произношението на всички съгласни пред [j], не само на лабиали. Що се отнася до акустичните и перцептивните данни, проучени от Д. Тилков (1978), те потвърждават наблюденията на по-ранни автори, че признакът палатализираност се сигнализира повече от йот-подобните глайдове, отколкото от самите съгласни (донякъде с изключение на веларните съгласни [k], [g], [x] и ликвидната [l] – за подробности вж. Тилков 1987б).

В обзора си на доводите в полза на транскрипцията [C'] + [a] Тилков изтъква, че макар и да се доближава до [j], палаталният глайд все пак не е истински йот, тъй като му липсват съответните характеристики на формант 1. Но силата на този довод избледнява, като се напомни, че коартикулацията на всеки звук обикновено се различава от независимата му артикулация.

Различни автори се позовават върху фонологичния аргумент, че в заемки от други езици палатализираната съгласна може да се случи и пред [a], [o], [u] и по такъв начин да се получат опозиции, които доказват съществуването на независими палатализирани консонантни фонеми в българския език. Макар че фонологията на заемките естествено може да предостави някои интересни наблюдения и констатации[1], тя едва ли може да се разг-

[1] Както отбелязват редица автори, необходимо е да се разграничава между *палаталии* съгласни, например [s], [č], [ž], и *палатализирани* съгласни, които в традиционната славистична литература обикновено се означават с апостроф – b', p', k' g' и пр.; за тях става въпрос в този раздел.

[1] Например редица чужди заемки в българския език като *аут, байц, скаут, шейк, сейф, гейм* и др. (Данчев 1988б) съдържат двугласни звукосъчетания в затворена сричка, което не е характерно за българския език. В случая евентуално може да се говори за маргинална фонологична иновация, но не можем да говорим за българския език въобще.

лежда като *основен* критерий за определяне на фонемния инвентар на даден език. По-различно е положението например в руския език, където фонологичното противопоставяне по признака [± „палатализираност“] се среща и в крайна позиция в руски думи. Създава се впечатлението, че към българския език е приложен модел на фонологично описание, който приляга за други славянски езици, най-вече руския, но който не намира особена аргументация в българския език. Следователно тук може да се говори за пренасяне на модели за лингвистично описание от един език към друг, което се случва доста често в историята на езикознанието, особено когато езиковедската наука в страната на езика-източник има по-големи традиции. Въпросната традиция в славянското и оттам в българското езикознание има силни позиции и обикновено се приема безкритично.

Като допълнителен довод в полза на фонологичното решение [C] + [ja] могат да се споменат успоредните промени към [ü] и [jo] на лабиализираните предни гласни от френски, германски и тюркски произход в редица заемки (собствени и нарицателни имена в различни езици, които могат да се случат в първоначална позиция), където няма предходна съгласна, например в *Ю*чбунар, *ю*бер (в българската транскрипция на „Дойчланд *ю*бер алес“), Йожени (Гранде) и др. (за повече примери вж. Данчев 1985а и VI.6). Оказва се (вж. и анализа в следващите раздели), че вместо традиционната транскрипция [C'] + [a] по-удобна за съпоставителен анализ е формулата [C] + [ja], която сме възприели в тази разработка.

Всъщност може да се твърди, че и двата типа транскрипция фактически се свеждат до едно и също явление, което по различно време и от различни автори е наричано „дълъг компонент“ (Харис 1944), „прозодия“ (във фонологичното направление, което води началото си от Дж. Фърт), „групофонема“ (Журавльов 1966), „неоднозначно звукосъчетание“ (ambiguous sequence – Андерсен 1974:35), „симултанен континуум“ (Бхат 1974) и пр. В последно време проникването на даден различителен признак през два (или повече) сегмента се засяга и от „автосегментната фонология“. Ако се изхожда от такава по-обща позиция, и в двата символа – йотът и апострофът, могат да се разглеждат като приблизително еквивалентни, с тази разлика, че йотът е типографски по-забележим, което в редица случаи предлага определени предимства. Във фонологично отношение трактовката естествено се оказва твърде различна при едното или другото маркиране на палатализоваността.

Този е един от примерите, при които съпоставителният анализ дава предимство на даден тип лингвистично описание, който може да се отклонява от обичайното за даденото национално езикознание традиционно описание на дадена езикова подсистема или на отделни нейни елементи. В хода на по-нататъшния анализ ще стане още по-ясно защо даваме предимство на възприетата тук транскрипционна система за съпоставителния анализ на избраните фонологични елементи.

VI. 4. Ударените гласни [e], [æ], [ʌ] в английския език и съответствията им в българския. Синхронни аспекти на анализа

В този раздел са разгледани само онези гласни (за останалите гласни вж. Данчев 1989), които може да послужат като първа стъпка към многостранната съпоставка на лабилизованите предни гласни и техните съответствия в няколко езика. Разглеждането на всички тези гласни ще илюстрира приложението на разширения модел за съпоставителен анализ на сегментно фонологично подравнище, както в синхронен, така и в диахронен аспект. Но въпреки че в конкретния случай анализът на горепосочените английски гласни и на българските им съответствия по-нататък е обвързан със съпоставителния анализ на допълнителна група гласни в няколко езика, изборът на тези структурни елементи като тема за съпоставително изследване се обуславя главно от практически проблеми, възникващи при чуждоезиково обучение и междуезикова транскрипция. Става въпрос главно за оптималните български съответствия.

Както е обичайно при разширения модел, съпоставителният анализ започва от чуждия език, при което започваме с фонетични критерии – аудитивни, артикулационни и акустични. Ще проследим отделните етапи, през които минава съпоставителният анализ, и моментите, където се налага разширяване на обсега му.

По отношение на първата от въпросните английски гласни – [e] – аудитивните (и оттам перцептивните) данни сочат, че в българския език й съответства гласната [e]. Перцептивните данни сочат същото съответствие, т. е. в междинните езици на българите, изучаващи английски език, английската гласна [e] неизменно се възприема като аналог на българската гласна [e]. Същото се забелязва при разнообразните английско-български езикови контакти, отразени в българската транскрипция на многобройни собствени имена, термини и обикновени нарицателни имена, например *Е*лис, Р*е*дфорд, *Е*лвис, Х*е*нри, д*е*н, бестс*е*лър, т*е*ст, т*е*нис и др. (за повече примери вж. Данчев 1981, 1982а, 1986б). Но докато при посока на анализа от английския към българския език междуезиковата идентификация е практически напълно еднозначна, при обръщане на посоката на анализа се оказва, че някои носители на българския език идентифицират българската гласна [e] и с английската гласна [æ] (това може да се провери, като се накарат български информатори, които нямат специална филологическа или лингвистична подготовка, да изведат обратно на английски език имена, изписани с *е* в ударената сричка, например Р*е*дфорд). Изобщо когато „чуват“ гласната [e], например при диктовки, особено при непознати думи, някои учащи се нерядко я идентифицират с [æ] в английския език, което личи в правописните грешки, които правят – h*a*lp, h*a*sitate, fr*a*nd и др. (за повече примери вж. Московска 1983; Данчев 1988г). Следователно перцептивните данни

сочат еднозначно съответствие при посока на анализа от английския към българския и двузначно съответствие при посока на анализа от българския към английския език.

Артикулационните показатели на двете гласни са твърде сходни независимо от това, дали ще възприемат четири „етажа“ по отношение на височина – „висока“, „затворена средна“, „отворена средна“ и „ниска“, или само три – „висока“, „средна“ и „ниска“. Както в английския, така и в българския език се срещат различни по височина на езика варианти на тази гласна, всички от които могат да се подведат под общата „прототипна“ гласна [e]. Що се отнася до другия параметър – мястото на артикулацията – и в двата езика тази гласна е „предна“. Така че и в английския, и в българския език основната матрица на различителните признаци ще съвпада по отношение на „средната“ и „предната“ артикулация и може да се представи по следния начин:

А[e]	Б[e]
средна	средна
предна	предна
кратка	кратка

Отново ще подчертаем, че сходството на признаците е относително и в случая това важи особено за третия, който отразява времетраенето на двете гласни. Ако изобщо маркираме този признак в матрицата на българската гласна, това се оправдава с обстоятелството, че в случая гореизползваните признаци се третират като фонетични, а не като фонологични. По тази причина те не са представени и като бинарни (Фишак 1976).

Усреднените акустични данни[1] (за отделните измервания вж. табл. 3) са както следва:

	Първи формант	Втори формант
А[e]	498	2002
Б[e]	428	1742

Горните стойности дават основание да се приеме, че А[e] и Б[e] са гласни от един и същ звукотип, което обосновава установеното сходство при съпоставителния анализ[2].

По същия начин пристъпваме и към гласната [æ]. Основанията за включването ѝ в анализа са двояки. От една страна, видяхме, че при обръщане на анализа от българския към английския език част от информаторите посочиха А [æ] като съответствие на Б [e], а от друга страна, известно е, че въпросната английска гласна създава затруднения при чуждоезиково обучение и транскрипция. Споровете около оптималното българско съответствие на тази гласна продължават и сега.

Аудитивните данни не са еднозначни. Повечето информатори възприемат тази гласна като [e], а някои и като [ja] или [a]. Причините за такова разсейване са изяснени (Данчев 1975, 1988г и др.), затова само ще напомним, че възприемането на А [æ] като [e] е характерно не само за носителите на българския език като роден, а и за носителите на много други езици. Това личи в правописа и изговора на многобройни английски заемки в различни езици и също в съответните междинни езици (Данчев 1988б, 1989а). В българския език предпочитанието към [e] личи в заемки като бек, снекбар, бренди, скенер (но сканирам) и в транскрипцията с *е* в имена като Джек, Стенли, Ендру (вм. Джак, Станли, Андру). Освен това ще напомним, че трябва да се имат предвид и вариантите на тази гласна в различните разновидности на английския език. Те се простират в доста широк диапазон, полюсите на който се маркират от основните гласни [e] и [a]. В действителност като по-адекватна се очертава транскрипция например като [a], [æ], [e] (ако желаем да бъдем още по-точни, би следвало да отразим също удълженията и дифтонгови алофони на горните варианти), при която [æ] фактически само отразява представителния алофон на тази комплексна фонема, докато [e] и [a] са представители на различни регионални варианти.

Нещата тук се усложняват и от обстоятелството, че в англоезичния свят не съществува общопризната и общоприета книжовна норма в смисъла, в който това понятие се разбира в българския и редица други европейски езици. Именно поради това не може да се елиминират регионалните варианти, някои от които имат определен социолингвистичен статус. Така че при съпоставителния анализ по неволя ще си служим с идеален тип английски език, което е неизбежно. Всичко това ни напомня, че съпоставителният анализ почти винаги има и някакви социолингвистични измерения, които е желателно да се изясняват и уточняват предварително.

Артикулационните данни също не са еднозначни. Ако сравним описанията за артикулацията на А[æ], Б[e] и [a], ще установим както сходства, така и различия, които не позволяват да се установи съпоставимост по достатъчно убедителен начин.

Усреднените акустични параметри са както следва:

	Формант 1	Формант 2
А[æ]	739	1687
Б[e]	428	1742
Б[a]	565	1309

[1] Изчисляването на усреднени акустични данни въз основа на различни изследвания не е обичайно. Обикновено се използват данните от ограничен брой информатори, т. е. анализът остава на речево равнище. За да се мине на системно равнище, би следвало да се обобщят данните от максимален брой отделни изследвания. Тогава вече могат да се правят и изводи с типологична значимост.

[2] За компетентна консултация по акустичните параметри съм задължен на ст. н. с. д-р А. Мишева.

Акустичните параметри донякъде обясняват предпочитанието на мнозинството информатори към адаптация чрез [e] вм. с [a]. Това обяснение е в сила само ако се приеме становището на онези автори (Линднер 1969), които смятат, че втори формант е по-релевантен за разпознаване на предни гласни. Както това личи в горната таблица, стойностите за втори формант на А[æ] и Б[e] са доста близки.

И така установяваме, че нито аудитивните, нито артикулационните или акустичните параметри не могат да ни ориентират достатъчно категорично към еднозначно съответствие с дадена гласна в българския език. Фактически се получава раздвояване на съотношението. Аломорфността на езиците особено когато не са близкородствени, какъвто е случаят с английския и българския език, естествено ограничава броя на изоморфните съответствия. Подобни съответствия при съпоставката на два езика се получават доста често (например при съпоставката на глаголните времена в английския и българския език – вж. Данчев и Алексиева 1974) и това е напълно приемливо. Анализът би могъл да спре тук, ако в някои случаи, които вече споменахме, не възникне практическа необходимост от установяване на еднозначни съотношения. Докато за целите на чуждоезиковото обучение може да се приеме, че дадена гласна или съгласна няма пряко съответствие в родния език, поради което към нея трябва да се подходи с особено внимание с оглед на имитативното ѝ възпроизвеждане, нуждите на междуезиковата транскрипция на собствени имена и термини изискват еднозначни съответствия.

След като на фонетично равнище не можахме да намерим достатъчно критерии за установяване на съпоставимост, ще ги потърсим на фонологичното равнище. Тук обаче трябва да доуточним някои постановки на съпоставителния фонологичен анализ. От една страна, въпреки че класическото понятие за фонемата (характеризирана чрез опозиции) се отхвърля от съвременната генеративна фонология, то безсъмнено продължава да играе съществена роля като важна единица на фонологичен анализ. От друга страна обаче, тъй като по самата си същност всяка фонема трябва да се смята за специфична и уникална в даден език, при класическото си определение (или по-точно – определения) тя не изпъква като особено подходяща единица за междуезикови съпоставки. И все пак съпоставки на фонологични системи се провеждат не само в теорията, където са налице крупни приноси (разбира се, преди всичко Трубецкой 1939), но и в практиката, например в приложни области като чуждоезиково обучение и междуезикова транскрипция. Изобщо често възникват ситуации, когато е необходимо да се съпоставят парадигматичните и синтагматичните характеристики на дадени фонемни сегменти в два или повече езика. Тук очевидно става дума за установяване на различни степени на фонологична еквивалентност, която може да се базира върху сходните места на две или повече фонеми във фонологичните системи на съответните езици и на реализацията им чрез фонетично подобни алофони (Копчински 1973). На практика това се получава твърде често, когато с един и същ транскрипционен знак (буква от латиницата или условен знак) се означават сходни фонеми, принадлежащи на различни езикови системи. В такива случаи Е. Хауген (1957) говори за „билингвални" фонеми и за „диафони".

Преди всичко трябва да уточним, че все още става въпрос за фонологични критерии в духа на пражкия структурализъм. Въпреки че фонологична еквивалентност в буквалния смисъл се постига извънредно трудно, фонологичният анализ от този тип фактически се свежда до изясняване на относителните съответствия на фонологичните опозиции.

Фонологичният критерий ясно показва, че за да се запази опозицията между английските гласни [æ] и [e] и в българския език, първата трябва да се предаде с [a], а втората ще остане с [e]. Необходимостта от запазване на фонологични опозиции очевидно възниква при междуезиковата транскрипция, така че да се разграничават и в езика-приемник собствени имена като Стратфорд (Stratford) – Стретфорд (Stretford), Камбъл (Campbell) – Кембъл (Kemble), Радфорд (Radford) – Редфорд (Redford) и мн. др. (Данчев 1982а, 1989а). Докато при нарицателни имена (включително термини) контекстът обикновено снема неяснотата, която би се получила, ако се изговарят и пишат еднакво думи, които в английския език се разграничават чрез противопоставяне на [æ] и [e], при собствени имена, които често се цитират извънконтекстуално, запазването на смисло-различните опозиции обикновено остава като единствено средство за правилната идентификация на даденото име (например ако трябва да се изведе обратно името от български и английски език, което нерядко се налага при различни административни, библиографски и други справки).

Следователно фонетичният и фонологичният критерий могат да водят до различни решения и в случая възниква въпросът, кой от двата критерия трябва да бъде приет като меродавен. Отговорът на този въпрос изглежда доста ясен. При положение че фонологичното равнище е по-тясно свързано с цялостната структура на езика и отразява функционалната страна на фонетичната субстанция, няма съмнение, че то е по-меродавно от комуникативна гледна точка. С други думи, оказва се, че фонологичният критерий може да коригира фонетичния.

Нека сега да разгледаме английската гласна [ʌ] и съответната ѝ в българския език. Основанията за включване на тази гласна в анализа на А[e] и А[æ] отново са двояки. От една страна, при обръщане посоката на анализ от българския към английския език установяваме, че редица информатори отъждествяват българската гласна [a] с [ʌ] в английския език, което вече обвързва анализа на [ʌ] с анализа на [æ] (при положение че приемаме Е [a] като основно фонологично съответствие на А[æ]. От друга страна, тук също възникват практически проблеми, както при чуждоезиково обучение, така и при междуезикова транскрипция. Отново възниква въпросът за оптималното българско съответствие на дадена английска гласна, в случай на [ʌ].

Следвайки същата процедура, както при предишните две гласни, започваме с фонетичните критерии.

Аудитивните данни отново не са еднозначни. В зависимост от различните алофони, чрез които английската фонема [ʌ] се реализира, тя наистина може да се чуе като [ə] или [a] от страна на български информатори. Това двойнствено аудиране е отразено в много английски имена и заемки, транскрибирани на български език, например блъф, ръгби, тъч (във футбола), Бъкстон, Хъдсън, Хънтър и пикап, акваланг (при последните два примера е възможно и руско посредничество), Батлър, Сан и др. (примерите с *а* са по-малобройни – за подробности и повече примери вж. Данчев 1986б). От друга страна обаче, мнозина преподаватели по английски език препоръчват произношение, по-близко до Б[a], отколкото до [ə] (за някои възможни обяснения на тази препоръка вж. Данчев 1988г).

За разлика от примера с българската адаптация на английската [æ] в случая е трудно да се каже, коя е „по-естествената" адаптация на английската гласна [ʌ] в българския език – с [a] или с [ə]. Както вече посочихме, емпиричните данни показват, че [ə] е предпочитаната форма, но пълна увереност дотук все още нямаме. Освен това усложнения имаме и от разликите между британската и американската разновидност на английския език. Освен от идиолектни вариации, за каквито вече стана дума по-горе, в редица случаи изборът между [a] или [ə] като българско съответствие може да е зависел от това, на коя разновидност на английския език съответният български реципиент и/или информатор е бил изложен.

Артикулационните данни също не предлагат ключ към еднозначно съответствие, понеже на схемата на основните гласни [ʌ] обикновено се разполага между [ə] и [a].

Акустичните параметри са както следва:

	Първи формант	Втори формант
А[ʌ]	655	1212
Б[ə]	403	1362
Б[a]	595	1309

Според преценките на специалистите по акустична фонетика горните данни също не дават основание за установяване на еднозначно съответствие между А[ʌ] и Б[a] или Б[ə].

След като фонетичните критерии и в този случай не дават ясно решение, продължаваме също с фонологичните критерии. За тази цел обръщаме посоката на анализ и търсим английските съответствия на въпросните две български фонеми. Веднага установяваме, че българската фонема [a] вече е „заета" като съответствие на английската фонема [æ] и не остава нищо друго, освен да се приеме съответствието [ə], което предлага значително удобство, че не изисква диференцирано съответствие на британските и американските форми в българския език.

В резултат на всички тези съображения вече имаме възможност да очертаем минималната подсистема, необходима за провеждане на съпоставителния анализ с българското ѝ съответствие на която и да е от трите английски гласни [e], [æ] и [ʌ]. Ще напомним накратко последователните стъпки, които ни доведоха до този извод. Започнахме с фонетико-фонологичния анализ на А[e] и лесно установихме, че българското ѝ съответствие е [e]. Но при обръщане на посоката на анализ се оказа, че при аудиране Б[e] може да се отнесе и с А[æ], което наложи включването на последната гласна. При ново обръщане на посоката на анализ стана ясно, че А[æ] има две главни съответствия в българския език – [e] и [a]. Отново обърнахме посоката на анализ и установихме, че Б[a] може да съответства и на А[d5], което от своя страна наложи включването в минималната парадигма и на последната гласна. При по-нататъшни обръщания из посоката на анализ не се включват нови гласни, поради което можем да спрем тук и с пълно основание да решим, че трите английски гласни [e], [æ] и [ʌ] образуват относително автономна подсистема от гледна точка на съпоставката им с българския език. По този начин се избягва нерядко срещаната и критикуваната автономност на съпоставителния анализ, при което единични елементи в единия език се съпоставят със съответните елементи в другия език, без преди това да са установени структурните връзки на въпросния елемент със съседните елементи на дадената езикова подсистема. Минималният брой гласни в българския език, необходими за осъществяване на съпоставителния анализ с английските гласни, е три – [e], [a] и [ʌ].

Съответствията могат да бъдат представени по следния начин:

АЕ		БЕ
[e]	⇄	[e], Редфорд
[æ]	⇄	[a], Радфорд
[ʌ]	⇄	[ə], Рьдфорд

Горната схема показва съвсем ясно, че така очертаният подход позволява да се запазят важни опозиции, илюстрирани чрез многобройни примери.

Друг важен момент, който трябва да се отбележи във връзка с досегашния анализ, засяга съпоставката на фонеми (в класическия смисъл), т. е. на елементи от повърхнинната структура. Анализът ясно показва, че съществуват положения, когато именно този тип анализ предоставя оптималното решение на даден проблем. Тук може да се присъединим към преценката на Браун (1985), според който въпреки значителния принос на редица езиковеди към реабилитацията на класическата фонема, този аспект на фонологичния анализ все още не е застъпен в достатъчна степен. На тези въпроси ще се върнем отново при по-нататъшното обсъждане на разширения модел за съпоставителен анализ на други езикови равнища.

Във връзка с останалите гласни в английския и българския език също възникват някои проблеми, но те са от по-различен тип и няма да бъдат разгледани, понеже не са в пряка връзка с особеностите на разширения модел за съпоставителен анализ. В следващия раздел ще продължим с други (главно диахронни) аспекти на разширения съпоставителен анализ.

Но първо ще разгледаме накратко някои перцептивни данни за адаптацията на една от въпросните три английски гласни – [æ], които ще послужат като връзка с разгледаните по-нататък в следващите раздели модели на диахронни и междуезикови изменения.

Дотук анализът бе проведен предимно на системно езиково равнище, въпреки че на места бяха приведени и перцептивни данни от речевата продукция на учащи се. Тъй като една от особеностите на разширения модел е привличане на речеви данни, в случая ще погледнем отново наличните примери за адаптацията на гласната [æ] в българския английски междинен език в условия на езиков контакт от какъвто и да е тип. Във фонетиката и фонологията този тип данни донякъде заместват преводния корпус, който се използва за съпоставителни изследвания на граматично и лексикално равнище[1].

Адаптацията на английската гласна [æ] от страна на българи вече е описана доста подробно (Данчев 1975, 1982а, 1988г), поради което тук само ще представим резюме. Получава се следното разпределение:

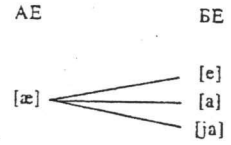
[е]: например в заемки като бек (във футбола), бренди, снек-бар, стенд, в имена като Джек, Ендрю, Ентъни, Стенли и др. Полезно е да се знае, че адаптацията с [е] преобладава и в други езици, в които има английски заемки или за които разполагаме със сведения за речевата продукция на учащи се (Филипович 1982; Фийрек и Балд 1986 за заемки и Воде 1982; Браун 1986 за междинни езици), поради което при спонтанни контакти този вид адаптация е най-естествена. Както вече видяхме, това обстоятелство може да се обясни донякъде с някои особености на акустичните параметри.

[а]: например в заемки като мач, дансинг, трамвай, джаз, в имена като Алабама, Манчестър, Тачър, Франк и др. В някои случаи тук може да се допусне и влияние на писмената форма, т. е. транслация, характерна за по-старата практика при предаването на чужди имена (срвн. форми като *Тимес* и *Нев Йорк* в по-стари източници вм. днешните *Таймс* и *Ню Йорк*). В някои случаи може да се допусне, както вече посочихме, и пряко фонетично влияние от страна на носители на английския език, в диалекта на които (например в Средна и Северна Англия и Шотландия) доминират задните алофони ([ɑ]) на въпросната фонема [æ].

[ja]: съществуват и известен брой примери, разкриващи дифтонгова адаптация с [ja], като кятгут (в хирургията), слянг и в имена като Блякпул и Саутхямптън, които все още често се пишат така у нас. Историческият преглед показва, че в миналото този тип адаптация е бил много по-разпространен у нас. Например в Енциклопедическия речник на Л. Касъров (1899–1907) се дават форми като Брядфорд, Кявендиш, Хязлит, Хямилтън и др. Българите, изучаващи английски език, които живеят или са родени в източна България, често изговарят думи като can и flat [kjan] и [fljat] вм. [kæn] и [flæt]. Това обстоятелство дава повод за редица интересни разсъждения, върху които ще се спрем по-нататък. На този етап е важно да се подчертае, че това дифтонгово съответствие нямаше да се разкрие, ако анализът беше останал на стриктно системно равнище: само включването на речеви данни показа и това съответствие. А голямото теоретично значение на този акт ще стане ясно в следващите раздели.

[1] Редица автори – Р. Якобсон и след него Дж. Катфорд, Я. Фишак и др., говорят за „фонологичен превод" (за подробности вж. Данчев 1989а), така че все пак може да се говори за известен изоморфизъм на методологичния апарат.

Емпиричните данни от речевата продукция на учащи се, а също така и данните от езикови контакти (термини и имена) разкриват следното ветрило на съответствията:

Ветрило 1

Най-естествена и нормална (от фонетична гледна точка) е адаптацията с [е], след което по честотни критерии се подреждат останалите две съответствия. Тук трябва да се направи обаче известно разграничение между нарицателни (включително термини) и собствени имена. Тъй като транскрипцията на чужди термини и имена все по-често вече се регламентира от съответни инструкции и справочници, които в случая предписват [а] (решението, което видяхме, че е правилно от фонологична гледна точка), може да се създаде погрешното впечатление, че този тип транскрипция е по-честотен по естествени критерии. Всъщност тук става въпрос за спонтанната, ненаправлявана адаптация, при която формите с *е* имат несъмнен превес.

VI. 5. Диахронни аспекти на разширения анализ

Дотук разгледахме приложението на разширения модел за съпоставителен фонетико-фонологичен анализ на стриктно синхронно равнище. Но някои от досега разкритите моменти подсказват възможност за по-нататъшно разширяване на анализа и в диахронен план.

Като отправна точка за диахронно разширяване на съпоставителния анализ може да послужи дифтонговият елемент, разкрит като възможно съответствие на английската гласна [æ] в българския език, подсказващ възможности за някои интересни паралели.

Нека първо да насочим вниманието си към историческото развитие на гласната [æ] в английския език. Известно е, че тази гласна произхожда от [а] в древногермански, в староанглийския период тя се изменя в [æ] (ста-

Приложение

АКУСТИЧНИ ПАРАМЕТРИ НА ИЗСЛЕДВАНИТЕ ГЛАСНИ

Английски език

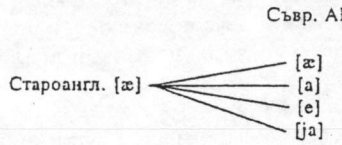
Гласни	Формант	Уелс 1962	Делатър 1964	Хентън 1982
[e]	1	569	400	525
	2	1965	2100	1943
[æ]	1	748	750	713
	2	1746	1700	1615
[ʌ]	1	722	600	645
	2	1236	1200	1200

Български език

Гласни	Формант	Тилков 1968	Лехисте и Попов 1970	Симеонова 1975
[e]	1	411	500	373
	2	1665	1910	1751
[a]	1	513	770	412
	2	1083	1455	1390
[ə]	1	350	495	365
	2	1132	1515	1440

рата гласна остава като алофон [a] само в някои определени позиции), през средноанглийския период тя се разцепва, като в едни диалекти се връща към изходния си гласеж [a], а в други продължава движението си напред и нагоре и стига до [e] (в някои диалекти това изменение настъпва още през староанглийския период). През новоанглийския период се получават някои нови моменти. От една страна, в някои диалекти се запазват средноанглийските варианти с [a] и [e], а от друга – отново се развиват по-палатални варианти с по-предна артикулация [æ], които постепенно се превръщат в стандартни, т. е. започват да характеризират един от най-престижните диалекти, който в известен смисъл започва да изпълнява книжовна роля (става въпрос за произношението на образованите хора в Южна Англия и Лондон). Интересното развитие, което привлича вниманието тук, е към дифтонгов изговор [ja] през ранноновоанглийския период. В ранния етап на новоанглийския период са регистрирани изговорни варианти като cyan [kjan] вм. [kæn] – мога и gyaret ['gjaret] вм. ['gæret] – таванско помещение и др. По-нататък тези палатализовани форми придобиват социолингвистична маркираност, която се е експлоатирала за експресивни цели (например в театъра). Докато този дифтонгов изговор изчезва в съвременния британски английски език, той се запазва в някои разновидности на английския език като цяло, например в някои южни диалекти в САЩ, в Ямайка и на други места (повече подробности по дотук споменатите положения за развитието на въпросната гласна в английския език могат да се намерят във всяка по-изчерпателна историческа фонетика на английския език, а също и в Данчев 1988б). В редица случаи, разбира се, не е съвсем ясно, дали става въпрос за запазване на стари форми или за поява на нови, но изясняването на този въпрос не е съществено от гледна точка на настоящото разглеждане.

След направения исторически екскурс нека да съставим ветрилото на съвременните рефлекси на староанглийската гласна [æ].

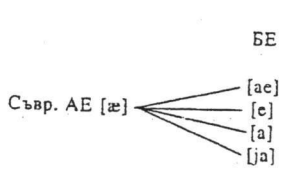

Ветрило 2

Като основен рефлекс на староанглийската гласна [æ] в съвременния английски език се очертава [æ] (както видяхме по-горе, в случая няма пряко запазване на староанглийския гласеж, а връщане към него в по-ново време). На второ място в британския английски език поставяме гласната [a], която има значително регионално разпространение и освен това се смята за по-характерна за по-младите поколения (за подробности вж. Данчев 1982а). На трето място идва гласната [e]: това произношение е разпространено в

югоизточна Англия, лондонското просторечие, Южна Африка, Австралия и Нова Зеландия. Най-ограниченото разпространение има дифтонговия рефлекс. Ветрилото отразява положението в английския език като цяло.

Ако сравним сега ветрило 2 с ветрило 1, лесно ще установим известни съвпадения. Последните стават още по-очебийни, ако разширим ветрило 1, така че да включи и правилния вариант [ae] в междинните езици на някои напреднали учащи се. Модифицираният вариант на ветрило 1 би изглеждал така:

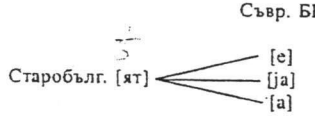

Ветрило 1а

Като сравним ветрила 1 и 2, установяваме, че ако изключим различното подреждане на [e] и [a], двете ветрила съвпадат. Възниква въпросът какви изводи могат да се направят от това обстоятелство и дали те имат някаква теоретична значимост.

Първия извод или коментар от по-общ характер, който може да направим засега, е, че двете ветрила разкриват естествената тенденция на сравнително по-маркирана в типологично отношение гласна като [æ] към преминаване в гласни, които са по-слабо маркирани. Причините за редукция на универсалната типологична маркираност могат да бъдат различни (за някои подробности по тези въпроси вж. Данчев 1986а, 1988а), но една от най-честите причини е в специфичните тактики на комуникация в условия на езикови контакти. В случая този фактор е налице, макар че естествено става въпрос за езикови контакти от различен тип. От една страна, известно е, че през късноанглийския и средноанглийския период английският език става обект на различни по интензивност и времетраене влияния от страна на скандинавските диалекти на заселниците викинги в обширни територии на страната, а също и на френския език след военната победа на Вилхелм Завоевателя през 1066 г. Що се отнася до ветрило 1а, то отразява резултатите от разнообразните контакти между английския и българския език. Макар и двата типа контакти, отразени в двете ветрила, да са от доста различен тип, напоследък се налага становището, че при всичкото си многообразие езиковите контакти притежават и някои твърде общи характеристики, които дават повод да се говори за универсалии на езиковите контакти (Моравчик 1978; Данчев 1988а) или за глобални модели на междуезикови влияния (Данчев 1989г, 1989д). Общото, което обединява двете ситуации, описани тук, е, че една и съща гласна претърпява едни и същи промени по посока на редуциране на типологичната ѝ маркираност в условията на езикови контакти. Възможността за извеждането на едни и същи причинно-следствени връзки при звукови изменения винаги представлява несъмнен теоретичен интерес. Но преди да правим по-големи обобщения, нека да разгледаме и някои моменти в развитието на българския език.

Повод да се обърнем към българския език ни дават данните, отразени във ветрило 1, при коментара на което беше споменато, че перцепцията на английската гласна [æ] на българи, изучаващи английски език, има известна връзка с диалектните характеристики на съответните учащи се. Ставаше въпрос за обстоятелството, че докато при учащи се, българският говор на които в една или друга степен е повлиян от западните диалекти, английската гласна [æ] обикновено се възпроизвежда като [e], в междинните езици на учащи се от Източна България тази гласна обикновено се възпроизвежда като [ja]. Тук има явна връзка с основното диалектно разделение на българския език, т. е. с ятовата граница. Връзката между диалектни разлики в родния език и фонетичното усвояване на даден чужд език е познато явление и неведнъж е коментирано в литературата (Фийрек 1983), но в случая то привлича внимание и по допълнителни съображения. Известно е, че старобългарската ятова гласна има следните основни рефлекси в съвременните български диалекти:

Ветрило 3

Тъй като всички съвременни рефлекси са вече добре познати и описани в литературата (за подробности вж. цитираните в Данчев 1988б автори), ще спомена само някои, свързани с подреждане на съвременните съответствия на старобългарската ятова гласна в горното ветрило. Поставянето на първо място на [e] се обуславя от широкото разпространение на този рефлекс не само в западните, но и в източните говори в определени позиции. Третото място на [a]-рефлекса се обуславя от значително по-слабото му количествено разпространение в примери като сакам, цаня и др. (за повече примери вж. Младенов 1929/1979, Цонев 1940/1984). Известен коментар изисква и обстоятелството, че гласната [e], поставена на първо място във ветрило 3, представлява нещо като обобщен звукотип, който фактически включва както по-отворени варианти, доближаващи се до [æ] в някои диалекти (Чомонев 1986), така и по-стеснени (например в някои родопски диалекти). Няма съмнение, че както всяко ветрило на съответствия, горното също може да се детайлизира още повече, но за целите на настоящия анализ триделното представяне, възприето тук, може да се смята за достатъчно.

Първото нещо, което не можем да не видим при сравнение на трите ветрила, е тяхната голяма прилика. Доколкото има някои разлики, те се отнасят до количествените параметри на отделните съответствия, отразени в подреждането им в общата парадигма на функционалните еквиваленти. Това ни навежда на мисълта, че след като дясностоящите членове на трите ветрила са практически идентични, може да се постави въпросът, дали лявостоящият източник на тези различни звукове е идентичен в трите ветрила.

Що се отнася до входния звук на промените, отразени във ветрилата 1 и 2, съществуват достатъчно данни, позволяващи да се заключи, че в общи линии той е идентичен и в двата случая. Но ако дотук нещата са приблизително ясни, следващият интересен въпрос засяга звуковата стойност на старобългарската ятова гласна.

Както е известно, въпросът за звуковата стойност на старобългарската ятова гласна все още не може да се смята за напълно решен. Повечето автори смятат, че тази гласна е била широко отворен монофтонг [æ]. Р. Златанова (1986:69) изрично заявява, че става въпрос за транскрипционния знак [æ] на Международната фонетична асоциация, а Ф. Региер (1977:XV) дори я сравнява с английската гласна [æ] в думи като bed „лош". Съществуват обаче и мнения, че ятовата гласна е била дифтонг [ja] или [ea], а някои автори сякаш приемат и двете възможности (за обзор на литературата вж. също Самилов 1964; Айтцетмюлер 1978; Гълъбов 1980; Велчева 1980; Добрев 1982). И така, може ли да се смята, че дотук разгледаните данни дават превес на някои от трите съществуващи хипотези за фонетичната стойност на старобългарската ятова гласна? Ако изхождаме от разглеждането на трите ветрила, направено дотук, отговорът изглежда доста еднозначен, а именно, че старобълг. [ят] = [æ]. Разбира се, идентичният резултат от звукови промени, които имат твърде различни диахронни и диатопични характеристики, все още не означава, че първоначалният звук непременно е идентичен и в трите ситуации. В случая става въпрос за вероятностни решения от типологично естество в духа на общите съображения на Р. Якобсон, изказвани още преди години. В конкретния случай явно става въпрос за споменатата вече типология на звукови промени при известни ситуации на общо изменение на езика. Положението естествено не е така просто, както може да изглежда по начина, по който е представено дотук. Например трябва да се изясни защо в думи и имена от гръцки произход, заети от византийския гръцки език и отразени в текстовете, ятовата гласна е транскрибирана с [ja] – astr*ja*nixa, gas*ja*nica, kol*ja*nica, а не по друг начин. От една страна, може да се приеме, че транскрипцията е вярна, в смисъл че въпросните думи са се произнасяли с двугласна [ja] и в старобългарския, и в ранносреднобългарския език. Може обаче и да се допусне, че гласната в езика-източник е била монофтонг [æ], който поради типологичната си сложност и трудност (за връзката между трудност при усвояване и маркираност вече обърнахме внимание върху Екман 1973 и др.) в процеса на езиковия контакт е бил разложен аналитично на типологично по-елементарни компоненти, както това често се случва при езикови контакти от един или друг тип. За такива явления съществуват много примери на всички езикови равнища, включително фонологичното. Въпросът за тълкуването на тази гласна не само в гръцки, а също и в албански и румънски източници и типоними остава открит.

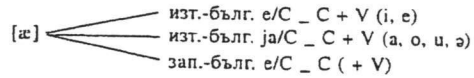
Един от пътищата, по който може да се излезе от затруднението, е да се приеме съществуването на вариативност, т. е. успоредното наличие както на монофтонгови, така и на дифтонгови форми, като между тях е съществувала някаква социолингвистична или стилистична диференциация (корелация между явления като палатализация и стилистична маркираност са отбелязани от различни автори – Бхат 1974; Рубах 1978). Тук вече навлизаме в сферата на предположенията, а и целта на това разглеждане не е да даде окончателно решение за звуковата стойност на ятовата гласна в старобългарския език. Целта тук е само да се посочат допълнителните възможности на диахронния съпоставителен анализ. По този начин се разширява общият контекст на анализа и се предоставят типологични данни от сферата на звуковите изменения, които биха могли да наклонят везните в полза на една или друга хипотеза. Освен това при такъв подход проблемът вече се извежда от областта на славистиката и се разглежда в по-общата рамка на диахронни универсалии.

Един от интересните моменти, открояващи се при така очертания подход, е, че в определени случаи двустранният диахронен съпоставителен анализ на неродствени (или далечно родствени) езици може да играе известна евристична роля. Такива изследвания могат да се правят успоредно с изследванията, насочени към улесняване на преподаването и усвояването на даден чужд език, който студентите филолози изучават, могат да обхванат определени категории, а също и цялото развитите или поне по-важните моменти в изменението на дадените два (а понякога и повече) езика. Това засега се практикува донякъде при родствен (славянски, германски, романски) езици, но би могло да се приложи и към далечно родствени или изобщо неродствени езици. Такъв подход става особено интересен, когато въпреки само далечното им родство въпросните два езика имат редица сходни моменти в развитието си, какъвто е случаят с английския и българския език (Минков 1957; Данчев 1988а).

Друг интересен аспект е връзката на синхронните езикови контакти с диахронитята. Въпреки че проблемът за съотношението на синхрония и диахрония вече се смята за тривиален от страна на редица съвременни автори (Дреслер 1982:93), разглежданите тук данни ни изкушават да подчертаем още веднъж обстоятелството, че от по-обща методологична гледна точка съвпадението на исторически с междуезикови изменения, наблюдавани в нашето съвремие, подкрепя поддържаното от много езиковеди убеждение, че стриктното разделение на синхрония и диахрония е в голяма степен непродуктивно (Данчев 1974, 1984в). Твърде често се изисква ком-

биниран синхронен и диахронен подход, особено при историческите контакти и в историческата диалектология. В този и в редица други случаи данните от езиковия контакт предлагат възможен аналог на по-старите исторически изменения.

Следващото теоретично положение, което също може да бъде обсъдено в комплексния подход, очертан тук, се отнася до адекватността на едни или други лингвистични модели за описание на разглежданите в тази глава процеси и явления. Освен вариативния подход, който вече беше споменат, необходимостта от интегриран синхронно-диахронен модел очевидно предполага панхронен генеративен модел (или поне описание – вж. Дреслер 1982:98). Но това води до твърде трудния въпрос за т. нар. подлежаща фонологична репрезентация (някои български автори предлагат тук и термина подповърхнинна структура). Например наличните данни са подтикнали някои автори да приемат, че подлежащата фонема на редуването [e] ~ [ja] в съвременния български език е [æ] (Скатън 1975). При това положение връзката между [e] и [ja], която при синхронен съпоставителен анализ в духа на класическия структурализъм трудно може да се представи по експлицитен начин, лесно се представя чрез най-обикновено правило за пораждане:

Горният модел има аналози и в други езици. Например според Л. Хайман (1975) носителите на езика *нупе* (Западна Африка) възприемат звуковете на думите, заети от езика *йоруба* като еквивалент на подлежащите фонемни репрезентации в собствения си език, към които прилагат и съответните пораждащи правила. Аналогията с пораждащия модел на Ъ. Скатън (1975) за българския език (представен горе в леко модифициран вид) е близка. Но както може да се очаква, постановката на Хайман е подлагана на критики (Кодърс 1973), които по същество биха могли да бъдат отправени и срещу подхода на Ъ. Скатън.

Въвеждането на подлежащ сегмент, който няма фонетична реализация в съвременния език (освен ако не вземем предвид съществуването на монофтонг [æ] в някои крайни югоизточни български диалекти – вж. Чомонев 1986), очевидно предполага абстрактно решение или това, което различни автори наричат „абсолютна неутрализация" (Кипарски 1986), „въображаем сегмент" (Кродърс 1973) и пр. Този подход несъмнено предлага удобно дескриптивно средство, което позволява уеднаквено и икономично описание на процеси, които иначе изглеждат съвсем несвързани. От друга страна обаче, този подход е уязвим на всички критики, които са били отправяни срещу допускането на абстрактни фонемни репрезентации във фонологията (Фишер-Йоргенсен 1979).

Без да влизаме в повече подробности, ще се спрем само на няколко съществени положения. Например изказано е становището, че като се позовават върху простотата на описанието, някои автори отбягват въпроса доколко въображаемите репрезентации сами по себе си са прости или сложни решения и дали фактически тук нямаме работа с „фалшиви опростявания" (Кродърс 1973:3). Действително съществен аргумент против възприемането на [æ] като подлежаща фонема в дълбочинната структура на редуването [e] ~ [ja] е по-силната типологична маркираност на гласната [æ] (по силата на критериите, възприети от редица съвременни автори, срвн. Лас 1980; Майерталер 1982; Екман и др. 1967) в сравнение с повърхнинните звукове [e] и [ja] (ако се третира като еднофонемен дифтонг, този звук би бил по-маркиран от всеки монофтонг – срвн. Динсберг 1987 – но в случая ще го третираме като дифтонгово съчетание). Известно е, че процесът на езикоусвояване обикновено протича от по-слабо маркирани („лесни") към по-маркирани („трудни") елементи и структури.

За да приемат дадена подлежаща фонемна репрезентация, някои автори изискват емпирични потвърждения (Сена 1978). Въпреки че данните в тази глава не са извлечени чрез целенасочен експеримент от типа, описан от Р. М. Сена (1978), емпиричните данни, приведени тук, подсказват, че при [e] ~ [ja] редуването в българския език все още е продуктивно и следователно отразява психологически реално обобщение, което носителите на българския език като роден пренасят върху перцепцията си на английската гласна [ae]. Всичко това естествено все още не дава категорично убедителен отговор защо [æ] трябва да се приеме като подлежаща фонемна репрезентация освен като удобен общ знаменател, от който сравнително лесно могат да се изведат варианти като [e], [a] и [ja] (например в компютърна програма). И все пак както диахронните, така и контактните данни дават известни основания за разсъждения върху възможната частична или цялостна психологична реалност на такъв модел, колкото и дискусионен да е този проблем.

Докато, от една страна, оптималното описание на аналитичната процедура и на съответните исторически и междуезикови процеси като че ли се постига най-добре чрез описателния апарат на генеративната фонология, преди това видяхме, че някои аспекти на английско-българските контакти очевидно изискват описание на повърхнинно равнище с опозиции на фонеми от класическия или традиционен тип. Според преценката на Е. Фишер–Йоргенсен (1979:246) повърхнинната структура има решаващо значение при третирането на заемки. Казаното дотук потвърждава постановката, че съпоставителните изследвания се обслужват най-добре от синтетичен модел, при който структурализмът се схваща като по-широко направление, състоящо се от две различни главни разклонения – таксономично и генеративно, като двете по-скоро се допълват взаимно, отколкото да се изключват (Бугарски 1982:57).

В заключение – дори и да не е постигната пълна яснота по отношение на фонетичната стойност на ятовата гласна в старобългарския език, това

обсъждане все пак предлага някои допълнителни аргументи към вероятността на едни или други хипотези.

В общ методологичен план може да се твърди, че съдържанието на този раздел отново илюстрира полезното взаимодействие, при което под единен подход се интегрират различни дисциплини, като историческата диалектология, вътрешното историческо развитие, езиковите контакти и усвояването на чужд език. Използването на такъв комплексен подход може да се окаже продуктивно и при други теми и езици, чрез което могат да се постигнат нови приноси към установяването на обща типология на звуковите изменения.

VI. 6. По-нататъшно разширяване на съпоставителния анализ. Към типологията на някои звукови изменения

Освен за съпоставки между диахронното развитие на гласната [æ] в английския и българския език и за междуезиковите изменения на тази гласна при английско-български езикови контакти наличието на дифтонгови съответствия [ja] дава възможност и за интересно допълнително разширяване на анализа.

Отправна точка за такова разширяване е сходството на промяната [æ]→ [ja], независимо от това, дали е в диахронен вътрешноезиков или в синхронно междуезичен план, с някои други подобни процеси, например промените на предните лабиализовани гласни [y], [Y], [oe], [Ø] в двугласни [ju] и [jo].

За да проличат по-отчетливо някои общи характеристики на въпросните промени, вместо установената транскрипция на съответните звукове, с която те са дадени по-горе, ще използваме „умлаутната" транскрипция – [ü] за [y] и [Y] и [ö] за [œ] и [ó], а също и [ä] вместо [æ], която често се използва в литературата (особено от някои съветски автори). И за да не усложняваме изложението, няма да маркираме квантитета на съответните гласни в езиците, в които този признак има фонологична стойност.

Преди да пристъпим към конкретните примери, ще напомним някои постановки от общ характер, които бяха засегнати бегло в предходните раздели. Например известни са много случаи на междуезикови промени, илюстриращи изместената перцепция на едни или други звукове. Както това навремето изтъква Е. Поливанов (1931), възприемането на чуждия език е неточно, понеже то неизбежно се влияе от установените навици при възприемането на родния език. В по-ново време тези положения бяха доразвити, като освен влиянието на родния език (срвн. Вайнрайх 1953) бяха взети предвид и други фактори, обуславящи възникването и формирането на споменатите вече междинни езици.

Нека разгледаме известен брой фонетико-фонологични изменения, които от гледна точка на исторически езикови контакти са само „промени", а

от гледна точка на чуждоезиковото обучение са „грешки". Следователно тук ще оперираме с разширено понятие за грешка в общолингвистичен план. Освен посочването и тълкуването на конкретни факти ще допълним спомената в предходния раздел връзка на приложната с диахронната лингвистика. Връзката между грешките при усвояването на роден и чужд език се установява сравнително често, но връзката между грешките в синхронен и промените в диахронен план все още се прави твърде рядко. А както е известно, днешната „грешка" може да се окаже утрешна норма. Следователно продължаваме темата за интердисциплинарния характер на разширения модел за съпоставителен анализ.

Да погледнем сега самите данни. В случая ще обърнем внимание върху обстоятелството, че в обстановка на езикови контакти умлаутните гласни [ü], [ö] и [ä] често се разпадат на съчетание от йот и задна гласна, т. е. преминават в дифтонгови звукосъчетания[1]. (Няма да обсъждаме възможните разнообразни монофтонгови адаптации – [i], [u] при [ü] и [e], [o] и др. при [ö]. За различните възможни междуезикови адаптации на [ä] вече стана дума в предходните раздели.)

При *естествени* езикови контакти промените са зафиксирани в много заемки (собствени и нарицателни имена) в различни езици.

Адаптацията на старофренската гласна [ü] в староанглийски и новоанглийски е проучена от К. Луик и А. Решкевич (1971). За адаптация на същата гласна във френски заемки в българския език повече примери дава П. Патев (1967).

Интерес представлява самото възникване на гласната [ü] в старофренския език. Както е известно, въпросът остава спорен. Някои автори (В. фон Вартбург и А. Мартине) смятат, че появата на тази гласна в старофренския език се дължи на субстратно влияние (т. е. на езиков контакт), докато други оспорват тази хипотеза и търсят аргументи в полза на обяснение чрез вътрешно развитие (Бичакян 1974). В подобни ситуации естествено е трудно да се вземе категорично решение.

Но ако се приеме контактната хипотеза, това би било контрапример на изложения дотук модел за междуезикови промени, според който при езиков контакт по-силно маркираните форми обикновено се опростяват по един или друг начини – било чрез зачеркване на някои от признаците, било чрез аналитичното им преразлагане. Но тук е важно да се поясни, че такъв е лингвистичният (или психологическият) механизъм на езиковия контакт.

Важно е да се има предвид, че в някои случаи могат да надделеят социолингвистичните фактори като социален (или друг) престиж, интензитет, времетраене и други особености на контакта. При наличие на силни фактори от такова естество е възможно да се запазят и усвоят в езика-приемник и по-силно маркирани елементи. Макар и сравнително далеч по-редки

[1] В случая приемаме преобладаващото в нашата българистика становище, че в българския език не съществуват истински фонемни дифтонги, но съществуват дифтонгови звукосъчетания или „дифтонгоиди", както ги наричат някои автори.

Таблица 1. [ü] → [ju]

Езици-източници	Езици-приемници		
френски	*български*	*руски*	*английски*
bureau [ü]	бюро [bju'ro]	бюро [bju'ro]	bureau ['bjurou]
revue [re'vü]	ревю [re'vju]	ревю [re'vju]	review [ri'vju:]
tulle [tül]	тюл [tjul]	тюль [tjul]	tulle [tju:l]
Hugo [ü'go]	(X)юго [(x)ju'go]	Гюго [gju'go]	Hugh [xju:]
немски			
Düse ['dü:ze]	дюза ['djuza]	дюза ['djuza]	
Bürger [ü]	бюргер ['bjurger]	бюргер ['bjurger]	
Führer [ü]	фюрер ['fjurer]	фюрер ['fjurer]	Fuehrer ['fju:]
Nürnberg [ü]	Нюрнберг [ju]	Нюрнебрг [ju]	
München [ü]	Мюнхен ['mjun-]	Мюнхен ['mjunxen]	Munich ['mju'-]
тюркски езици[1]			
düz	дюс		
güvec	гювеч [gju'več]	гювеч [gju'več]	
Gülistan	Гюлистан [gjul-]	Гюлистан [gjul-]	
tütün	тютюн	тютюн	
üc	Ючбунар ['juč]		
шведски			
Nybro [ü]	Нюбро ['nju-]	Нюбро ['nju-]	
Rürik [ü]	Рюрик ['rjurik]	Рюрик ['rjurik]	
финландски			
Jyväskylä	Юваскюла [ju]	[ju]	
Hyrylä	Хюрюля [Ju-ju]	Хюрюля [ju-ju]	

[1] В случая имаме предвид всички тюркски езици, с които българският и руският език са имали контакти. Освен това трябва да се има предвид, че значителна част от примерите всъщност са от арабски, персийски и друг произход, но носят отпечатъка на звуковата хармония, характерна за тюркските езици.

в сравнение с обратната тенденция (към редуциране на маркираността) не липсват и други подобни примери. Например смята се, че промяната на [u:] към [ü:] в някои холандски диалекти (в думи като [mü:s] – мишка и huis – къща) се дължи на социолингвистични (престижни) фактори, а тъй като промяната се разпространява от юг на север (Белгия и Финландия към Холандия през XVI и XVII в. – за подробности вж. Блумфийлд 1933:329–331), възможно е и престижното влияние на френския език. Други подобни примери са преносът на [ü] от узбекски и киргизки към южно-казахски (Гаджиева 1976:83) и на [ö] и [ä] от естонски към един руски диалект в Естония (Хейтер 1976:284). Някои от силно маркираните елементи в такива контактни ситуации добиват функцията на маркери за социолингвистична кохезия (Хъдсън 1980). Подобни явления се наблюдават и при усвояване на чужд език при обучение.

От това, дали надделяват лингвистичните, психолингвистичните или социолингвистичните фактори, може да се съди за степента на влияние на

един език върху друг. Например обстоятелството, че тюркските заемки в българския език са асимилирани във фонологично отношение, т. е. няма принос на силно маркирани елементи като лабиализираните предни гласни, показва ограничено влияние на фонетико-фонологичното равнище. Аналог на този извод намираме при чуждоезиковото обучение; както е известно, правилното възпроизвеждане на предните лабиализирани гласни във френския и немския език, а също и на [æ] в английския език се усвояват само след продължително упражняване, т. е. по-висока интензивност на езиковия контакт в условията на класната стая. Както ще видим по-нататък, спонтанната перцепция и продукция на горните гласни от страна на български учащи се е чрез деформацията им по посока на дифтонгов или друг изговор.

Таблица 2. [ö] → [jo]

Езици-източници	Езици-приемници	
френски	*български*	*руски*
friseur [fri'zör]	фризьор [fri'zjor]	
graveur [gra'vör]	гравьор [gra'vjor]	гравёр [gra'vjor]
liqueur [li'kör]	ликьор [li'kjor]	ликёр [li'kjor]
chef-d'oevre [ö]	шедьовър [se'djovr]	шедёвр [se'djovr]
Pasteur [pas'tör]	Пастьор [pas'tjor]	Пастёр [pas'tjor]
немски		
Föhn [fö:n]	фьон [fjon]	фён [fjon]
Löss [lös]	льос [ljos]	лёсс [ljos]
Goethe ['gö:te]	Гьоте ['gjote]	Гёте ['gjote]
Köln [köln]	Кьолн [kjoln]	Кёльн [kjoln]
Hölderlin	Хьолдерлин ['hjolderlin]	Хёлдерлин [jo]
тюркски езици		*английски*
dönme [dön'me]	дьонме [djon'me]	
göl [göl]	гьол [gjol]	
gön [gön]	гьон [gjon]	
kör [kör]	кьорав ['kjoraf]	
kösk [kösk]	кьошк [kjošk]	kiosk [kjosk][1]
унгарски		*руски*
Benkö ['benkö]	Бенкьо ['benkjo]	Петефи [pe'tjofi]
Petöfi ['petöfi]	Петьофи [pe'tjofi]	
шведски		
Göteborg ['jöteborx]	Гьотеборг ['gjotebork]	Гетеборг ['gjote-]
Malmö ['malmö]	Малмьо ['malmjo]	Мальме [malmjo]

[1] Тази дума има и други изговорни варианти в английския език.

Таблица 3. [æ] → [ja]

Езици-източници	Езици-приемници	
английски	*български*	*руски*
slang [slæŋ]	слянг[1] [sljank]	слянг [sljank]
slabbing ['slæbiŋ]	слябинг ['sljabink]	слябинг ['sljab-]
catgut [kætgət]	кятгут ['kjatgut]	
Blackpool ['blækpul]	Бляк пул ['bljakpul]	
Southampton [ä]	Саутхямптън [ja]	
	дакпи (Индия)[2]	
cap [käp]	кяп [kjap]	
cash [käš]	кяш [kjaš]	
cavalry ['kävəlri]	кявалри ['kjavalri]	
garrison ['gärisən]	гярисан ['gjarisan]	
тюркски		*руски*[3]
biläzik		блязик ['bljazik]
dävä		девяуш [devja'nus]
копанак		кобеняк [kobe'njak]
міпнат		минят [mi'njat]
сурака		сюряка [sjurjaka]
фински	*български*	
Hämenlinna ['xämen-]	Хяменлина [ja]	Хяменлинна [ja]
Rihimäki ['riximäki]	Рихимяки [rixi'mjaki]	Рихимяки [rixi'mjaki]

[1] В българския език се срещат и вариативните слянг и сленг. Вариантни форми на тази дума има и в руския език.

[2] Данни за адаптацията на английски заемки в този език привежда Х. Щухарт (1891/1980).

[3] Повечето думи в руския език са диалекти, заети от различни тюркски езици (за подробности вж. Шипова 1976).

Да видим сега как стоят нещата при *изкуствени* езикови контакти, т. е. при чуждоезиково обучение.

Корпусът от данни се състои главно от произносителните грешки на български учащи се, изучаващи френски, немски и английски език.

Що се отнася до адаптацията на [ü] и [ö] в междинните езици на българите, изучаващи френски и немски език, всеки преподавател по тези езици, който е работил с българи, е добре запознат с дифтонговите адаптации на горните гласни (Н. С. Трубецкой също забелязва особеност на българските учащи се – Трубецкой 1939/1969:54). По-подробно тази адаптация е описана от Й. Крумова (1983) и Е. Първева (1983) и по-късно в дисертационния труд на К. Димитрова (1987) за немския език. Подобни явления са наблюдавани и в междинните езици на руски учащи се. (Вайнрайх 1961), румънски (устна справка от Т. Кристеа) и др. По същия начин според Н. А. Спешнев (1980) руски учащи се усвояват гласната [ü] в китайския език. Не липсват сведения и за подобни дифтонгови адаптации в други междинни езици (Данчев 1985а:38).

Що се отнася до дифтонговата адаптация [ja] на [ä] от страна на български учащи се, тя беше разгледана доста подробно в предходния раздел.

Съвпадението на данните от естествени и изкуствени езикови контакти подсказва наличието на универсални модели на междуезикови промени.

* * *

Както вече обърнахме внимание, чрез транскрипция проличават по-релефно общите черти на изследваните промени, които сега можем да представим по следния обобщен начин:

[ü] → [j] + [u] = [ju]
[ö] → [j] + [o] = [jo]
[ä] → [j] + [a] = [ja]

Обобщаващата формула е V(ü, ö, ä) → [j] + V(u, o, a) (V – гласна). Като общ знаменател изпъква палаталният елемент, изведен в антиципаторната позиция като самостоятелен глайд.

Обстоятелството, че в условия на езикови контакти едновременно артикулирани съчетания от различителни признаци в езика-източник могат да бъдат преразпределени линейно в езика-приемник вече е отбелязано (макар и на базата на други примери) от редица автори (Вайнрайх 1957; Трубецкой 1939/1969; Фишак 1968; Хаусхолдър 1971; Шулц 1973; Тернес 1976), но все още не разполагаме нито с по-цялостно описание на явлението, нито с по-задълбочена теоретична интерпретация. Освен това досега не е установявана горепосочената връзка между [ü] и [ö], от една страна, и [ä] – от друга. Това показва, че от перцептивна гледна точка в някои езици признакът палатализираност се оказва по-релевантен, отколкото признак лабиализираност.

Тези и други подобни примери на последователно разполагане, т. е. на аналитично реинтерпретиране, може да се разглеждат като прояви на универсални тактики на езикоусвояване. Всъщност тук може да се установи пряка връзка с редица явления, които Х. Воде (1981) разглежда като случаи на разлагане (decomposition) на трудни елементи в структурата на езикацел. Х. Воде например обръща внимание върху факта, че преди да усвоят синтетичните съкратени форми на отрицание, въпроси и бъдеще време в английския език, учащите се научават пълните аналитични форми.

На подобни явления в малко по-друг контекст обръща внимание и Найда (1969), който изтъква, че при превод може да се получи аналитично преразпределение на компонентите на даден елемент, например при лексикални единици. Обединяващият момент е този, че тенденцията към аналитизъм отново се проявява в условията на езиков контакт.

От казаното дотук проличават някои общи положения на междуезиковите изменения на естествени и изкуствени езикови контакти. Такива пара-

лели помагат да преценяваме грешките на учащите се на по-широк фон от разнообразни фактори и дават възможност да разграничим грешките, които могат да се третират като закономерни и естествени, от грешките, които са случайни и несистемни.

В по-широк план може да се направи паралел с тенденцията към аналитична езикова структура, която очевидно се ускорява в обстановка на езикови контакти. Макар и по различни начини (но срвн. сходния аналитизъм на именната фраза в двата езика) това явление се проявява в ускореното развитите към аналитизъм на езици като английския и българския в сравнение с другите езици от съответните езикови групи. Тенденцията към фонологичен аналитизъм, проявяващ се в разгледаните тук примери, е част от общата тенденция към цялостен аналитизъм, характерна за междинните езици, възникващи в едни или други ситуации на езиков контакт (Данчев 1985а, 1988а). В още по-общ план това е проява на тенденцията към опростяване, също характерна за междинните езици (Уидоусън 1975).

* * *

Обратимост на описаните промени. Данните сочат, че в редица езици се наблюдава и обратното явление – синтез на йот със задни гласни, при което се получават предни лабиализовани гласни от същия тип, описани в първата част на този раздел.

На такава схема например отговоря добре известният преглас който протича през ранното средновековие във всеки един от тогавашните германски езици и диалекти. Въпреки че въпросната промяна протича независимо във всеки диалект и език, промените са общо взето еднотипни.

От възможните многобройни примери ще посочим следните:

[u] + [j]	→	[ü]	напр. староанглийски	**sunnja* *synn*
[o] + [j]	→	[ö]	напр. староисландски	**domjan* *döma*
[a] + [j]	→	[ä]	напр. старовисоконемски	**zaljan* *zählen*[1]

Подобни явления се наблюдават и в други езици (Антила 1972), включително в някои български диалекти (например форми като *чеши*, *жеби*, *овчери* вм. *чаши*, *жаби*, *овчари*). Следователно подобни синтетични промени не са по-малко естествени от противоположните аналитични промени. А връзката между двата типа явления е твърде очевидна, понеже се проявява в тяхната взаимообратимост. По-нататък ще опишем експеримент, в който подобен синтез е моделиран по изкуствен начин в лабораторни условия.

И така установяваме наличие на еднотипни изменения с обратен знак. При това възниква въпросът дали посоката на тези структурно сходни промени е случайна, или се обуславя от някаква обща закономерност.

[1] Първоначалният изговор на ударената гласна в тази дума е била [ä].

Въпреки че вече навлизаме в областта на хипотезите, очевидният системен характер на тези изменения ни подтиква към търсене на някаква обединяваща причина, свързваща тези на пръв поглед твърде разнородни и разнопосочни фонологични процеси.

Въпреки че фонетичният механизъм на прегласа в германските (и други) езици е ясен – частична палатална асимилация (Гълъбов 1955, а също и авторите, цитирани в Данчев 1958а), все още не съществува достатъчно убедително обяснение за осъществяване на тази асимилация тъкмо в даден исторически период, а не например по-рано или по-късно. Както е известно, същите трудности възникват и при опитите за обяснение на многобройни други изменения.

Една от причините за досегашните неуспехи при обяснение на такива явления несъмнено се дължи и на недостатъчно интегралното ни разглеждане – на практика все още преобладава атомарният подход в различни свои разновидности. Анализът на грешките в съвременен план подсказва възможни решения, които са приложими и към обяснението на някои исторически феномени.

След като аналитичният процес доказано настъпва в условия на езиков контакт, може да се предположи, че обратният процес – синтезът на същите различителни признаци и компоненти, ще настъпва при отсъствие на фактора „езиков контакт" (с изключение на случаите, примери от които вече посочихме, когато надделяват някои социолингвистични фактори). Ако се обърнем сега към екстралингвистичните обстоятелства, доколкото това е възможно, ще установим наистина, че прегласът в средновековните германски езици и диалекти настъпва *след* периода на масовите миграции на германските племена, т. е. през периода, когато те се установяват на сравнително постоянни местожителства и интензивността на евентуалните междуезикови контакти трябва да е била по-слаба.

Гореизложените съображения навеждат към предположението, че развитието към синтетизъм вероятно е свързано по някакъв начин с предимно изолираното развитие на даден език, при което могат да се създадат благоприятни условия за появата на ускорена реч и изобщо на експресивни елементи и структури, докато развитието към аналитизъм съвсем очевидно е свързано с обстановка на увеличени езикови контакти. Не бива да се правят прибързани и опростенчески изводи, но нищо не пречи да се очертаят максимално релефно общите моменти (а такива очевидно има) в разглежданите явления. Възможността да се обясни възникването на предните лабиализовани гласни като вътрешноезиково и сравнително изолирано развитие предлага някои интересни аспекти. Ще напомним например, че в сравнение с другите гласни предните лабиализовани гласни имат по-ограничено разпространение. По литературни данни (Седлак 1969; Мадисън 1984) тези гласни се срещат само в около 15% от езиците в света – в германските, някои романски, тюркските, фино-угърските, урало-алтайските и сино-тибетските езици. Следователно тези гласни са маркирани в типо-

логично отношение и твърдението на Н. Чомски и М. Хале (1968), че типологично маркираните звукове са по-сложни и следователно по-неустойчиви, което бе подложено на сериозна критика от Р. Лас (1980), не е лишено от основания, въпреки че те не привеждат убедителни примери.

Езиковият контакт действително може да се сравни с филтър (или „сито", за което говори Н. С. Трубецкой) за типологична сложност – „лесните" елементи се пропускат (не създават проблем, както например адаптацията на основните гласни [a], [e] и др.), докато „трудните" се преработват в езиковото съзнание чрез аналитично разлагане или по някакъв друг начин. Тук стигаме до една от допирните точки между анализа на междинния език и типологията – чрез първата дисциплина могат да се добият допълнителни идеи и сведения за автора. Например от грешките на учащите се при усвояване на даден чужд език може да се направят известни характерологични типологични изводи относно него.

Този е един от начините, чрез който следва да се изясняват характеристиките на даден език като „чужд", уточняването на което е извънредно важно за оптимизиране на чуждоезиковото обучение.

И така елементите, които са по-неустойчиви при езиков контакт, могат да се смятат за типологично маркирани. При езиковия контакт отпадат идиосинкратичните елементи на всеки език, като междинният език се изгражда въз основа на типологично по-елементарните структури и елементи.

При такъв подход към изследваните явления могат да се разгледат в нова светлина някои стародавни проблеми на историческата лингвистика – причинността на редица езикови изменения. Както е известно, по тези въпроси вече е натрупана огромна литература, но въпреки това проблемът за причинността остава до голяма степен открит и нерешен. През 80-те години дори зачестяват нотките на скептицизъм по отношение възможностите за намиране на обяснения (Лас 1980).

Към формулираната тук хипотеза за взаимовръзката между анализ и синтез в зависимост от наличието или липсата на езиков контакт може да се добави още един компонент. Става дума за отчитане на промените в темпото на речта. Тя е както диатопично, така и диахронно обусловена категория, т. е. тя варира от един език в друг (което често създава проблеми при телевизионния и филмовия превод, който е свързан с темпорални параметри) и от едно състояние до друго на един и същ език (Кулиш 1982). А както е добре известно, промените в скоростта на артикулацията в речевия поток неизменно се съпътстват от фонетични промени (например присъствие или отсъствие на палатализация – вж. Рубах 1973). Известно е също, че при езиков контакт и развитие на междинен език темпото на речта винаги спада – това лесно може да се установи при чуждоезиково обучение. По твърде очевидни причини чуждият (или наскоро усвоеният) език се изговаря по-бавно в сравнение с родния или с езика-цел в изговора на лицата, за които е роден, поради което, за да бъде пълна, всяка фонологична характеристика на даден междинен език трябва да съдържа сведения и за темпото на изговора му (Данчев 1980).

От гледна точка на темпото на речта е лесно да се схване логиката на тенденцията към аналитизъм, присъща на междинните езици. В същия ред на мисли стигаме до предположението, че възникването на синтетични елементи и структури при продължително развитите без езиков контакт се обуславя и от ускореното темпо на речта. Това предположение се свързва с наблюденията на редица автори (за подробности вж. Данчев 1988б), че ускореното темпо благоприятства протичането на различни по тип асимилации, в някои случаи водещи до възникване на по-синтетични елементи. Тези положения дават основание да се смята, че възникването на умлаутните гласни в много случаи се дължи на по-силното сцепление на структурните компоненти на думата в резултат на асимилация, предизвикани от ускорено темпо на изговаряне.

За да проверим това предположение, бе проведен следният експеримент[1]. Известен брой думи, като *бюлетин, люто, кюп, пюре, гювеч*, съдържащи двугласната [ju], която, както видяхме, често е резултат от аналитичното разлагане на предната лабиална гласна [ü] при езикови контакти, бяха прочетени първо с нормално и после с ускорено темпо. Ако горното предположение, т. е. че ускореното темпо на речта е един от факторите, допринасящи към образуване на синтетични форми, е вярно, тогава ускореното изчитане на думи с тази двугласна би следвало да доведе до образуване на монофтонг от типа [ü].

Засега разполагаме с резултатите от първата част на експеримента, която обхвана само известен брой примери с двугласната [ju], изпълнени с помощта на един информатор (Р. С.), носител на българския език като роден, но владеещ и немски език. Владеенето на немския език беше необходимо за изговарянето на известен брой контролни примери на този език, съдържащи гласната [ü], необходими за съпоставка с българските примери.

При ускореното темпо на изговаряне се оказа, че в повечето случаи (доколкото има някои вариации, те се дължат на разлики в обкръжението) действително се получава монофтонг [ü] вместо дифтонг [ju], т. е. глайдовата част на двугласната се загубва, а останалата част добива по-предно качество явно под влиянието на изчезналия палатален глайд. Полученият монофтонг следователно синтезира някои от признаците на двата елемента на входния дифтонг.

В заключение – описанието на междинния език и на грешките е една от дисциплините, които хвърлят мост между теоретичната и приложната лингвистика, като обогатява и двете. На теоретичната лингвистика тя дава възможност за по-гъвкава и реалистична интерпретация на някои отдавна известни факти и положения. А връзката между теоретичната и приложната лингвистика дава възможност на последната за по-комплексно теоретично обхващане на изследваните явления.

---

[1]Експериментът бе планиран и проведен в Лабораторията по експериментална фонетика към БАН и СУ „Св. Климент Охридски" с компетентната помощ на ст. н. с. д-р А. Мишева, за което й изказвам колегиална благодарност. За полезни съвети и съдействие съм задължен и на проф. Р. Симеонова.

Всички тези наблюдения и изводи щяха да бъдат неосъществени, ако анализът се ограничаваше на системно равнище, т. е. с директната съпоставка на съответните подсистеми в дадените езици. Само чрез приложението на разширения модел за съпоставителен анализ, включващ данни за речева продукция от най-различно естество (включително междинните езици на учащи се), станаха възможни теоретичните изводи и обобщения, направени в този раздел.

Глава VII

РАЗШИРЕНИЯТ МОДЕЛ ЗА СЪПОСТАВИТЕЛЕН АНАЛИЗ НА ГРАМАТИЧНО РАВНИЩЕ

Разработките, свързани с разширения модел за съпоставителен анализ, са най-многобройни в областта на граматиката, например различни страни на детерминацията в българския език в съпоставка с немския (Грозева 1982), френския (Атанасова 1988), английския (Тончева 1986) и португалския език (Венкова 1989), английският инфинитив и функционалните му еквиваленти в българския език (Тодева 1984), предлозите в английския и българския език (Бенатова 1986), модалността в английския и българския език (Георгиева 1989) и др.

Ще илюстрираме накратко приложението на разширения модел за съпоставителен анализ чрез две различни категории – някои предложни словосъчетания в английския и българския език и някои моменти от съпоставителната аспектология на английския и българския език. Емпиричните данни за илюстрация на първата тема са взети от гореспоменатата разработка на П. Бенатова, а за втората тема са от собствени разработки. Чрез първата тема ще доизясним проблема за посоките на изследването и за последователността на аналитичните процедури, а чрез втората ще доразвием някои от основните теоретични и методологични постановки, очертани в I и II глава. И двете теми не са представени изчерпателно, а само дотолкова, доколкото е необходимо за илюстрация на набелязаните проблеми. Както вече посочихме, по-подробни разработки, използващи разширения модел, вече съществуват, поради което не е нужно съвсем обстоятелствено изложение.

VII. 1. Някои предложни словосъчетания в английския и българския език

Анализът отново (както на фонетико-фонологично равнище) започва с предварително оглеждане на затрудненията, които учащите се срещат. По този начин се стига до тема, която е действително значима от практическа гледна точка. Разбира се, практическата мотивировка на темата трябва да се съпътства и от теоретична мотивировка, т. е. от обзор на литературата, за да се установи, че: 1) дадената тема не е разработена досега и 2) че тя представлява интерес и в теоретично отношение. Всъщност оказва се, че всяка тема, която се подсказва от практиката, обикновено представлява интерес и от теоретична гледна точка, стига да се подхване по достатъчно компетентен начин.

Но въпреки че цялостният анализ започва с поглед върху междинния език, този оглед продължава само дотогава, докато бъде избрана темата за изследователската работа. Този предварителен етап може да се избегне, ако изследователят разполага със списък от теми, които още не са разработвани и които са важни от практическа гледна точка. Този вариант дори е за предпочитане, понеже спестява време и дава възможност за по-добро съгласуване на изследователската работа на даден научен колектив.

След като изследователската задача е уточнена, се пристъпва към установяване на основните съответствия на изследваните подсистеми или елементи в двата езика. Това е необходимо, за да може изследователят да разполага с надежден еталон за вярност, спрямо който ще сверява едни или други структури в междинния език. Докато някои грешки са твърде очевидни за всекиго, в редица случаи не е така лесно да се реши веднага, дали дадено отклонение от структурната норма е неправилно или е донякъде приемливо. Именно поради това за изследователя е важно и необходимо да разполага с подробна парадигма на всички възможни съответствия на дадена единица от единия език в другия, като тези съответствия са подкрепени и от количествени характеристики.

И така съпоставителните изследвания, ориентирани към чуждоезиково обучение, които са обект в този раздел, имат подчертано еднопосочен облик, въпреки че посоката на анализ естествено може (и трябва) да се променя в хода на анализа.

Тъй като ефективността на който и да е аналитичен модел зависи в голяма степен от това, доколко той възпроизвежда естественото протичане на изследваните процеси, при определяне на първоначалната посока на анализ трябва да се изхожда от реалната ситуация на първоначалния езиков контакт. А няма съмнение, че първият контакт е перцептивен, тъй като преди да започне да произвежда чуждоезикова реч, учащият се първо трябва да я чуе (или прочете). За характера на първоначалната перцепция може да се съди косвено по речевата продукция на учащите се, а преки наблюдения могат да се получат чрез превод от чуждия на родния език, при който

ще проличи по какъв начин се осмислят структурите и елементите на чуждия език. Тъй като такъв превод неизбежно се извършва в съзнанието на учащите се, видяхме (IV.8.2), че този скрит превод слага силен отпечатък върху първоначалната структура на междинния език на учащите се.

При положение че значителна част от граматическите и лексикалните грешки и отклонения се дължат на родноезиков превод/пренос, на този етап работата може да се разглежда донякъде като анализ на корпус от предимно неправилни преводи, а като еталон за верификация тук се използва корпус от правилни преводи, направени между два преводни корпуса – едните преводи са направени от некомпетентни преводачи (учащи се), а другите – от компетентни (професионалисти).

По твърде очевидни причини тогава на този етап посоката на изследването е от чуждия към родния език. Тук обаче възниква твърде съществен въпрос докога трябва да продължава анализът в същата посока. Изясняването на този момент е много важно, тъй като наблюденията показват, че някои автори, увлечени от първоначалния импулс на своя анализ, неволно поставят основния акцент в работата си върху съпоставката от чуждия към родния език. Такъв подход би бил оправдан, ако съпоставителното изследване е насочено към подпомагане на такова чуждоезиково обучение, което цели усвояване на пасивни знания и умения, ако за учащите се е достатъчно само да разпознават и възприемат правилно устната и писмената реч, без те самите да я пораждат активно. Такива ситуации естествено могат да съществуват, какъвто е например случаят при изучаване на древните езици. Именно такава е и компетенцията на много опитни и добри преводачи от чужд на роден език. Но при положение че огромното мнозинство учащи се днес се стреми към активното владеене на съвременни чужди езици, обучението обикновено е насочено към създаването на умения и навици за правилното *провеждане* на устна реч, а не само към правилното ѝ *възприемане*. А тъй като във всички етапи на развитието си структурата на междинния език в една или друга степен се обуславя от родноезиковия превод/пренос, основната посока на анализ несъмнено трябва да бъде от родния към чуждия език.

Първоначалната посока на анализ от чуждия към родния език се запазва дотогава, докато се установят всички по-важни родноезикови функционални еквиваленти на избраната езикова единица или единици в чуждия език. За тази цел се използва ветрилото на функционалните еквиваленти и както вече посочихме (V. 1), важен момент тук е уточняването на доминантния функционален еквивалент.

На практика се доказва, че при своя стихиен съпоставителен анализ учащите се почти винаги идентифицират вярно доминантния функционален еквивалент, разбира се, свръхгенерализирайки го по посока на споменатата вече схема едно към едно. Като се остави настрана въпросното опростяване, характерно за междинните езици, до този момент езиковедът-съпоставител не е открил нищо повече от това, до което по интуитивен път

стигат и самите учащи се. При това трябва да се отбележи, че учащите се вярно разпознават доминантния функционален еквивалент дори и тогава, когато той се застъпва в по-малко от половината съответки, какъвто е например случаят с българското съответствие *за* на английския предлог for. По данните на П. Бенатова (1983) българският предлог *за* отговаря на for само в около една трета от случаите, но въпреки това се схваща правилно от учащите се като доминантен функционален еквивалент на for в българския език. Още по-интересно е обстоятелството, че обучаваните се ориентират правилно относно доминантния функционален еквивалент дори когато дадена категория от чуждия език липсва или е застъпена слабо в родния им език, какъвто е случаят с английския инфинитив и функционалните му еквиваленти в българския език (Тодева 1984).

На този етап лингвистичният анализ следователно експлицира и обяснява съпоставки, които се правят и от учащи се, и са известни на всеки опитен изследовател. Приносът на съпоставителния анализ тук се състои в уточняване на парадигмата на съответствията.

Този етап придобива особено значение тогава, когато няма ясно изразен доминантен функционален еквивалент както например при българските съответствия на простото минало време в английския език, които се разпределят приблизително равномерно между аориста и имперфекта в българския език. В междинния език на учащите се тук обикновено се получава еднозначна идентификация на английското просто минало време с българския аорист.

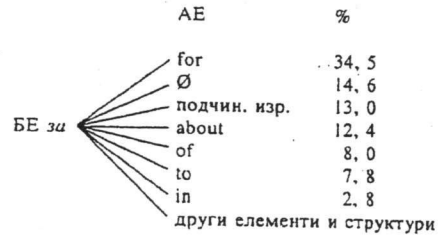
В основа на обширен корпус П. Бенатова извежда следното ветрило на съответствията:

Ветрило 4

Като доминантен функционален еквивалент, макар и с не много голям числен превес, се очертава българският предлог *за*, който фактически представлява първото речниково съответствие. Освен това след третия функционален еквивалент има рязък спад в честотата, което илюстрира обстоятелството, че освен доминантния функционален еквивалент обикновено могат да се разграничават допълнителни *основни* и *периферни* функционални еквиваленти. Вниманието на изследователя естествено ще се насочва преди всичко към доминантния и основните функционални еквиваленти.

Етапът, накратко описан дотук, може да се разглежда като въвеждащ и, както вече споменахме, не бива да се спира дотук. Основната цел е да се възпроизведе, доколкото това е възможно, естествената тактика на речепораждане от страна на учащите се. При такава постановка посоката на анализ естествено трябва да се обърне от родния към чуждия език. По този начин ще се сдобием с еталон, спрямо който можем да сверяваме данните от междинния език. Така се определят и основните опозиции, които първоначално избраната чуждоезикова единица образува със съседните елементи от същата подсистема. По такъв начин се избягва реалната опасност от атомарност на изследването – една от периодично повтарящите критики по адрес на съпоставителните изследвания, за които вече стана въпрос в предходната глава. Някои автори действително се увличат в съпоставка на дадена единица от единия език със съответните единици в другия език, без да обръщат достатъчно внимание на съотношението на въпросната единица с другите елементи от същата подсистема в същия език. Затова е желателно да се правят съпоставки на дадени подсистеми. И както вече пояснихме, уточняването на въпросните подсистеми става чрез включването в анализа на функционалните еквиваленти, които се оказват непосредствено съседни на доминантния функционален еквивалент. Но за тази цел е необходимо да обърнем посоката на анализ, при което се получава ветрило 5.

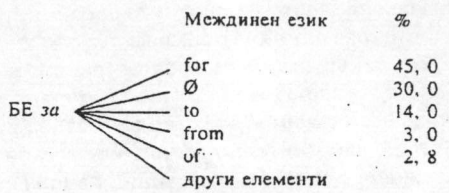

Ветрило 5

Минималната парадигма на for в английския език естествено може да се определи и в рамките само на английския език с помощта на граматики, речници и друга справочна литература. Интересно е да се отбележи, че могат да възникнат случаи, в които подсистемата, избрана въз основа на разширения модел за съпоставителен анализ, ще се различава от подсистемата, посочена от изследвачи само на езика-цел. Например приложението на психолингвистични критерии (асоциативни тестови) подсказва, че най-близките парадигматични съседи на for са with, against, of, during, after, from (по данни, цитирани от П. Бенатова). От друга страна обаче, ветрило 5 показва, че е необходимо да се включат и предлозите about вероятно и to. Минималната парадигма на for, необходима за български-английския съпоставителен анализ, следователно ще бъде for, to, about, of (Бенатова 1986).

При необходимост посоката на анализ може да се смени отново, като отправната точка вече ще бъде предлогът, който е най-близо до for. По този начин може да се установят нови ветрила, при което ще се получи постепенно разширяване на обсега на анализа.

Следващата стъпка се състои в съпоставка на ветрило 5 с ветрило 6 на съответствията в междинния език.

Ветрило 6

Сравнението между тези ветрила дава повод за някои интересни наблюдения. Първото е, че установяваме съвпадение на доминантните функционални еквиваленти в двете ветрила (което вече споменахме), но с доста различни количествени характеристики. Обяснението за това е ясно. От една страна, учащите се обикновено лесно и бързо идентифицират вярно доминантния функционален еквивалент (разбира се, когато има налице някаква степен на структурна конгруентност – вж. V.2.1), като обаче разширяват неправилно употребата му. Тактиката на опростяване може да има различни прояви: в предходната глава тя се изразяваше в аналитичното синтагматично разлагане на типологично по-силно маркирани елементи на по-елементарни компоненти, докато тук се свежда до неправилна генерализация на даден елемент.

Друг момент е отсъствието в междинния език (през ранния стадий на обучение) на редовния във ветрило 5 функционален еквивалент about и това обстоятелство фактически отразява една от типичните чести грешки на българите, изучаващи английски език, т. е. погрешно заместване на about с for.

Сега стигаме до контрастираната неправилна междуезикова трансформация, която е последният и най-важен етап на анализа на грешките в междинния език. Обяснението на дадени грешки може да се смята за постигане на основната цел на съпоставителните изследвания с насоченост към чуждоезиковото обучение.

Нека да видим какъв тип обяснения могат да се предложат и приемат в конкретния случай. Още на пръв поглед могат да се предложат две хипотези. Според едната тук имаме свръхгенерализация като отражение на общата за междинните езици тактика на опростяване. Другата възможност е да приемем влияние на родния език, т. е. отрицателен пренос. Както е известно, спорове от този род се водят в литературата от около 20 години

насам като отражение на твърде различни гледища за същността на процесите на езикоусвояване.

Както вече подчертахме, разглеждането на преводните примери и на междинния език от гледна точка на теорията на превода дава определени методологични предимства. Но третирането на голяма част от отклоненията в междинните езици като скрит превод засега все още не се приема от всички изследователи. Ще се опитаме да докажем, че най-малко половината от всички грешки могат да се разглеждат като неправилни междуезикови трансформации (главно неосъзнато калкиране) под влияние на родния език. Три от четирите примера, дадени по-долу като илюстрация на използваните типови трансформации, се оказват изоморфни със съответните родни форми:

1) заместване: *We spoke [for] a film.
(Ние) говорихме [за] един филм.

2) прибавяне: *He promised to marry [for] me.
(Той) обеща да се ожени [за] мен.

3) изпускане: *I waited [ø] the bus.
(Аз) чаках [ø] автобуса.

В тези и много други примери (Бенатова 1983, 1986; Данчев 1989г) изоморфизмът между междинния език и българските форми е съвсем очевиден. А практически същото се получава при модалните глаголи (Ненкова 1983), членуването (Тончева 1986 за английския език, Грозева 1982 за немския и Атанасова 1988 за френския) и други категории. Твърдението, че значителна част от всички грешки се дължи на родноезиков пренос (или неосъзнат превод) ни връща към въпроса за причините на грешките. Продължаващите спорове около относителното значение и съотношение на родноезиковия пренос спрямо свръхгенерализацията и други възможни причини (напоследък се заговори и за „универсална граматика") сякаш предизвикаха скептицизъм от страна на мнозина изследователи, че изобщо е възможно изясняването на такива случаи по задоволителен начин. В случая обаче по-тясното обвързване на преноса с превода предоставя някои допълнителни евристични моменти.

Ако примери като *I played *on* the piano (и много други – вж. Ричардс 1971) се дължаха по-скоро на свръхгенерализация, отколкото на родноезиков пренос/превод, изоморфизмът на родния и междинния език би трябвало да се разгледа като случайно явление. Но лесно може да се установи общият момент във всички такива случаи – неправилно заместените или прибавените елементи се оказват доминантните функционални еквиваленти на съответните родноезикови форми. Обстоятелството, че при почти всички такива случаи на изоморфизъм между родния и междинния език

неправилният избор на учащите се съвпада с доминантния функционален еквивалент подсказва систематичност на тези съответствия. Такова положение не би се създало, ако тези грешки се дължаха само на свръхгенерализация на чуждоезиковия материал (за повече примери и подробности вж. Данчев 1989г).

Проучванията на обширни корпуси от речева продукция както при изкуствени (при чуждоезиково обучение), така и при естествени (исторически и синхронни) езикови контакти на граматично равнище показват, че преносът и/или преводът действително играят далеч по-голяма роля, отколкото обикновено се смята. Всичко това естествено не изключва и другите причини, включително смесените, за грешките.

Самото използване на понятието за трансформации, независимо дали те са вътрешноезикови или междуезикови, отново ни връща към въпроса за същността на използвания лингвистичен модел на описание на езика. Отново се изправяме пред необходимостта, вече коментирана на няколко места, от възприемане на синтетичен модел, в различни пропорции съчетаващ компоненти на синхронно структуралния и на пораждащия подход. Пълният анализ несъмнено предполага формално представеното развитие на съответните трансформации, независимо дали са правилни (в преводния корпус) или неправилни (в междинния език на учащите се). По този начин се постига висока степен на изоморфизъм на описанието на преводния корпус и на релевантните примери от междинния език. Този момент е твърде съществен, понеже допринася за по-голямата хомогенност на модела.

* * *

Основните етапи при изпълнение на разширения модел за съпоставителен анализ на граматично равнище могат да бъдат обобщени както следва:

1) Предварителен пилотен анализ на междинния език, целящ разкриването на езиковия контакт, който ще мотивира избора на съответната тема за изследване.

2) Обзор на литературата по въпроса, чрез което се осигурява и теоретичната мотивировка на темата.

3) Изработване на надежден еталон за правилната перцепция на чуждия език. Това се постига чрез т. нар. ветрило на функционалните еквиваленти, извлечено от правилни преводи от чуждия на родния език, направени от професионални преводачи или от компетентни двуезични информатори. Семантичен анализ на по-важните функционални еквиваленти.

4) Съпоставителен анализ между перцептивните грешки и правилните функционални еквиваленти.

5) Изработване на надежден еталон за правилно речепораждане на чуждия език. Това се постига, като се обърне посоката на анализ. Отново се използва ветрилото на функционалните еквиваленти, извлечено от корпус правилни преводи от родния на чуждия език. Този корпус трябва да бъде

поне равен или дори по-голям от корпуса с преводи от чуждия на родния език.

6) Съпоставителен анализ между грешките и правилните функционални еквиваленти. Този етап заема ключово място в разширения модел за съпоставителен анализ.

7) Евентуално ново обръщане на посоката на анализ, така че да се включат допълнителни елементи.

8) Изводи и заключения.

VII. 2. Някои страни на аспектуалността в английския и българския език

Тук ще стане въпрос само за някои страни на тази извънредно обширна тема, изчерпателното третиране на която би изисквало обемист монографичен труд. Затова, както и в предходните раздели, ще се спрем избирателно върху онези страни на темата, които отново дават възможност за илюстрация на разширения модел за съпоставителен анализ, а освен това хвърлят допълнителна светлина върху някои от общотеоретичните проблеми, като например критериите за съпоставимост и единиците за анализ на текстово равнище.

Преди всичко трябва да доуточним понятието *аспектуалност*, което беше вече споменато мимоходом в I.2 и I.3.

Ще напомним, че стремежът към установяване на по-широка база за аспектологични изследвания доведе до формулиране и възприемане от мнозина автори на понятието „функционално-семантично поле на аспектуалността" (Бондарко 1967 и много негови публикации оттогава насам, повечето от тях обобщени в Бондарко 1987) и на аспекта като категория на дълбочинната структура или на подлежащата семантична репрезентация (Веркьойл 1972; Данчев 1976; Дормюлер-Карпуза 1988).

Терминът аспектуалност, популяризиран в аспектологичната литература през последните 20 години от А. В. Бондарко, а също и от Ю. С. Маслов, е по-удобен от твърде противоречивия и неоднозначен термин аспект, който наистина е дал повод за много недоразумения (Бюисенс 1963; Данчев 1976). В този раздел понятието аспектуалност е категория на дълбочинната структура, която може да има най-различни експоненти: морфологични (както в славянските езици), синтактични (в романските, германските и някои други езици – вж. Веркьойл 1972; Комри 1976), лексикални (донякъде в английския език – вж. Минков 1958, а също така и Шабършула 1967 за други езици) и/или съчетания на експоненти на всички езикови равнища, както е в английския (Данчев и Алексиева 1974; Маслов 1978/1984) и различни други езици.

VII. 2. 1. Изразяването на българския глаголен вид в английския език

Преди да започнем с изброяването на съответните средства на английския език за изразяването на българския глаголен вид, трябва да уточним семантичните компоненти на видовете значения. Въпросът е твърде сложен, но за улеснение ще се придържаме към възприетото и от други автори (Комри 1976; Кабакчиев – в различни публикации) разграничение между *перфективност* и *имперфективност*. Основното значение на първия компонент е „завършеност на действието или състоянието“ и при втория компонент това е липсата на горното значение. Ще доразвием малко горната двуполюсна схема, при което ще третираме горните признаци като интегрални, състоящи се от допълнителни диференциални признаци – *еднократност, моментност* (при перфектността) и *многократност* и *продължителност* (при имперфектността).

Докато в българския език доминантното средство за изразяването на тези значения са различните глаголни наставки, т. е. *морфеми*, в английския език има цяла гама от различни езикови средства, доброто познаване на които е абсолютно необходимо при преводи на всякакви текстове от български на английски език. Така че освен теоретичен интерес разглежданият проблем има и практически измерения. В случая ще експлицираме практиката на опитните преводачи от български на английски език, отразена в представителен преводен корпус (за подробности вж. Данчев и Алексиева 1974), към който са прибавени и нови примери. Случаят отново илюстрира необходимостта от разширяване на анализа чрез използване на преводи. В конкретния случай такова разглеждане действително би било много трудно или почти невъзможно, ако не се използват емпирични данни, извлечени от двуезична речева продукция.

За уточняване на въпросните изразни средства ще си служим главно с примери, в които глаголът е в минало време, където аспектуалните значения обикновено са изразени най-релефно (Маслов 1978). При превод от български на английски език преводачът може да използва следните езикови средства за изразяването на българския глаголен вид, подредени в следната йерархия по сложност: *морфеми, лексеми, синтагмеми* и *текстеми*, очевидно разположени на различни равнища на лингвистично описание.

Ще започнем с морфологичното равнище. Преди всичко трябва да спомена различни -ing форми, които обикновено изразяват продължителност на действието, като например в продължителните времена – The girl was smiling. Но както е известно, това съответствие няма системен характер, понеже описателната функция на минало несвършено време в българския език се предава с просто минало в английския език (което често не се осъзнава дори от напреднали учащи се – вж. Данчев 1988д). Но няма съмнение, че в редица случаи българският несвършен вид на глагола корелира с -ing форми на глагола в английския език.

Дотук стана дума за функционални морфеми. Смята се, че в съвременния английски език глаголът не притежава деривационни (словообразователни) морфеми с аспектуален характер. И все пак съществува един клас глаголи, образувани чрез суфикса *-en* като bright*en*, coars*en*, fatt*en*, strẽngth*en*, tough*en*, wid*en*, около 50 на брой (за подробности вж. Данчев 1974б), които обикновено корелират със свършен вид на глагола в български език, например:

The sky *blackened.*	→	Небето *почерня/потъмня*
His face *brightened.*	→	Лицето му *просветна.*
His manners *coarsened*	→	Обноските му *загрубяха.*

Примерите за *лексикална* аспектуалност, спомената от различни автори, са многобройни. Например пряката връзка между лексикалното значение на глаголите в английския език и преводите им със свършен или несвършен вид на български език в долните примери е очевидна:

I *broke* that vase.	→	*Счупих* онази ваза.
I *hated* that vase.	→	*Мразех* онази ваза.

От гледна точка на лексикалното си значение глаголите в английския език могат да изразяват перфективна, имперфективна и неопределена аспектуалност, т. е. могат да се разделят на три големи групи (Данчев и Алексиева 1974). Тъй като вече дадохме доста примери на лексикална аспектуалност, ще преминем към следващото равнище – синтактичното.

Положението тук е по-усложнено, поради което ще му отделим повече място. Преди всичко трябва да уточним, че докато дотук ставаше въпрос за аспектуални значения в рамките на единични думи, оттук нататък ще трябва да оперираме със синтактично свързани словосъчетания, т. е. със *синтагмеми* (или *синтагми* – вж. II.2), при които едната дума е носител на самото глаголно действие, а другата го модифицира по някакъв начин. За да станат нещата ясни, ще приведем няколко примера.

Като най-мощен аспектуален маркер в английския език се очертава адвербиалът заедно с глагола, образуващ аспектуалната синтагмема. Самият адвербиал може да бъде както еднословно наречие, така и цяло словосъчетание или дори подчинено изречение.

Ако вземем пример като He hated that man и го предложим за превод на двуезични информатори, установяваме, че всички единодушно го превеждат с несвършен вид на български език, т. е. „Той *мрази* този/онзи човек.“ Очевидното имперфектно значение на английското изречение несъмнено се дължи на специфичната семантична структура на глагола в него. Ако обаче има в изречението наречие като suddenly – „изведнъж“, всички информатори превеждат изречението с глагол в минало свършено време на български език, т. е. „Изведнъж той *намрази* този/онзи човек.“ Компонен-

тът за еднократно моментно действие в наречието се оказва по-мощен от компонента за постоянно и продължително действие в глагола.

Вече видяхме, че промяна на аспектуалното значение на цялото изречение може да се получи чрез замяната на един глагол с друг и ще се върнем за малко към този тип примери, за да покажем, че аспектуалните синтагмеми са по-мощни от аспектуалните лексеми. Ако заместим глагола hate с глагол като hit в горното изречение, веднага получаваме съответствие със свършен вид в българския език:

He *hit* that man.	→	Той *удари* този/онзи човек. (Инф.: МСВ – 10; МНСВ – 0)

Но ако вмъкнем адвербиал за повторителност на действието в горното изречение, получаваме следните преводи на български език:

Sometimes he *hit* that man.	→	Понякога той *удряше/биеше* този/онзи човек.

Примерът показва нагледно как семантичният компонент за повторителност може да потисне компонента за еднократно моментно действие в семантичната структура на глагола. При това видът на действието вече се посочва от адвербиала, а не от глагола. Както е известно, глаголът в английския език има пластична семантична структура (Молхова 1979; Симеонов 1967 за вида във френския език), благодарение на което той лесно може да поема различните аспектуални значения, които се изискват от контекста.

Освен с адвербиал глаголът в английския език може да образува аспектуални синтагмеми и с подлога. Така например в изразите

The man *came* from outside.	→	Човекът *дойде* отвън. (Инф.: МСВ – 10)
The light *came* from outside.	→	Светлината *идваше* отвън (Инф.: МНСВ – 10)

доминиращ аспектуален маркер несъмнено е подлогът, и то компонентът „одушевеност/неодушевеност", който обуславя наличието на постоянно или еднократно моментно действие. И така в изречения, в които значението на глагола е на конкретно физическо действие, а подлогът е одушевен, се получава по-голяма вероятност за еднократно перфективно действие, което корелира с минало свършено време в българския език. Но нека да видим какво ще стане при неодушевен подлог, като вземем друг глагол:

The *woman hit* the man.	→	*Жената удари* човека.
The *stone hit* the man.	→	*Камъкът удари* човека.

Подмяната на одушевен подлог с неодушевен не променя превода на глагола на български език. Разбира се, може да се твърди че камъкът е хвърлен от човек, но от друга страна, това може да не е така (например камъкът може да падне от някъде), а и това не е толкова съществено. Ясно е, че глаголи, които изразяват моментно физическо действие, като hit, broke, caught, put, pulled, raised, laid, влизат в преобладаваща корелация с минало свършено време в българския език, без да се влияят в голяма степен от семантичната структура на подлога, независимо дали тя съдържа компонентите на процесуалност, еднократност или многократност.

Глаголи като knew, meant, wanted могат да се съчетават само с одушевен подлог, поради което нормалната корелация (при отсъствие на адвербиал) ще бъде с имперфектни глаголи в българския език. От друга страна, видяхме, че в примери като The man came from outside и The light came from outside, към които можем да добавим и често използвания пример A man crossed the street и A line crossed the street, в които са използвани глаголи за движение, могат да корелират както със свършен, така и с несвършен вид на български език в зависимост от семантичната структура на подлога. Оказва се, че аспектуалното значение на глагола в английския език в много голяма степен се обуславя от диапазона на неговата съчетаемост с различни подлози. Но по сила подложните аспектуални синтагмеми обикновено отстъпват на адвербиалните.

Известна роля за цялостното аспектуално значение на изречението може да играе и допълнението. Не е трудно да се посочат примери, в които многократността на действието е маркирана чрез пряко или непряко допълнение в множествено число, например

He *answered*... in *monosyllables* (Co 8).	→	Той *отговаряше* на *въпросите* с *едносрични думи*... (ТВ 14)
In every staging-post of a house they *found bugs*. (KTD 27)	→	Във временното убежище на всяка къща те *намираха дървеници*. (АС и ДИ 14).

Трябва да се уточни, че става въпрос за неопределена множественост. Ако в горните примери се определи числото на предметите, служещи като допълнение, българският превод ще бъде с перфективни форми.

Маркерът за множественост се съдържа както в допълнението, така и в подлога, например

Red *faces belched* forth *insults* and abuse (TA 350)	→	Зачервени *лица бълваха обиди* и *ругатни* (ШС 26).

Многократното действие може да бъде изразявано и чрез определението, например

I knew that the *monthly* eight pounds which I gave her had been a great help to her (RT 25).

→

Знаех, че осемте лири, които давах всеки месец... (АС и ЦС 12)

При превод на български език определението в английския пример е преобразувано в адвербиал (*всеки месец*).

Въпреки явното многообразие на средства за изразяване на аспектуалност в английския език, от които посочихме само някои, доминантно място заемат адвербиалите синтагмеми. Останалите експоненти на аспектуалността в английския език могат да заемат различни маркери в английския език (за повече подробности вж. Данчев и Алексиева 1974). Но всякакви заключения биха били прибързани, ако не се съобразим и с по-широкия контекст.

Прави впечатление обстоятелството, че макар и приемането на дълбочинно-структурни подходи към аспектуалността да не налага от теоретична гледна точка някакви ограничения върху обсега на анализа, голямото множинство автори, които са работили върху езици като английския (Веркьойл 1972; Кабакчиев в поредица от публикации) и изобщо върху германските езици, са ограничили анализа си на изречението. Това се отнася както до преводни корпуси, състоящи се от публикувани преводи (каквато е широко прилаганата практика в съпоставителната аспектология днес), така и до изреченията, специално конструирани от авторите на дадени изследвания. Затова в този раздел ще отделим повече място на контекстуалните маркери на аспектуалността.

Анализът на единично изречение често пъти е достатъчен и адекватен, но има и случаи, когато той се оказва недостатъчен. За илюстрация можем да посочим спора, който се разгоря преди известно време между Л. Ф. Баутън (1976) и Т. Кшешовски (1971, 1981) около преводната еквивалентност на известните примери (взети от Лейкоф 1968)

1) Seymour *sliced* the salami with a knife.
2) Seymour *used* a knife *to slice* the salami.

и техните съответни преводи на полски език. Въпреки че около тази дискусия възникнаха редица интересни моменти, тя не доведе до задоволително еднозначно решение, което оправдава връщането към нея тук.

Става ясно, че този проблем може да бъде решен по задоволителен начин, ако към него се подхожда само в изречението. В случая това се дължи на отсъствието на ясни индикации, дали на съответните полски (или български) изречения да се припише перфективно или имперфективно значение. Аспектуалното значение на английските изречения е по-малко експлицитно. Всъщност това значение е латентно и лесно може да се експлицира в различни посоки чрез въвеждане в контекста на допълнителни аспектуални маркери (Шабършула 1972), в повечето случаи адвербиали, в същото или в съседното изречение.

Когато примерите на Дж. Лейкоф бяха подадени за превод на няколко групи от по десет информатори, бяха получени само перфективни форми на различните български глаголи (*наряза, разряза, сряза*), с които беше преведен английският глагол *slice*. Но когато контекстът беше разширен, както например в израза

1a) We usually had our meals together. Seymour *sliced* the salami with a knife, Jack fried the eggs and we would drink several bottles of beer.

българските преводи на всички информатори бяха, както това може да се очаква, с имперфектните форми на съответните български глаголи.

От гледна точка на настоящото обсъждане важният въпрос не е толкова, дали двата примера на Дж. Лейкоф имат една и съща дълбочинна структура в английския език или не, а дали съществува истинска еквивалентност между английските и полските или българските преводи. Може да се приеме например, че вместо да са текстови еквиваленти с различни дълбочинни структури (както това твърди Л. Ф. Баутън), те са различни текстови реализации на същите дълбочинни структури. Твърдението, че английските и славянските примери не са текстови еквиваленти, почива върху факта, че докато славянските примери са автономни по отношение на контекста, английските зависят от него в много по-висока степен. Следователно английските и славянските изречения имат същата дълбочинна структура, но с различни степени на експлицитност в повърхнинната им структура. Такава асиметрия е характерна за превода изобщо и е обсъдена нашироко в литературата, посветена на теорията и практиката на превода (Васева, Иванова, Алексиева 1986). Мнозина автори отбелязват, че преценки за преводимост и еквивалентност могат да се правят само чрез отнасяне към текстове, а не към единични изречения (Кюлвайн и Вилс 1981). Тук естествено трябва да се присъединим към уговорката, която правят В. Дреслер и редица други автори, че това не важи за изречения, които имат статус на текст.

Едноизреченският подход към аспектуалното значение в гореспоменатите спорове вероятно се дължи и на изискването за „конгруентност", за което вече стана дума на различни места. Както вече видяхме, според авторите, които формулираха и въведоха това понятие в аналитичния апарат на съпоставителните изследвания, то е необходимо за установяване на съпоставимост. В теоретичната рамка на полско-английската съпоставителна програма, ориентирана повече или по-малко към съпоставката на правила за пораждане на изречения, такова формално-структурно ограничение наистина е необходимо. Но това изискване става ненужно и безсмислено в момента, в който анализът излиза извън границите на изречението и се съсредоточава върху съпоставката на дистантно разположени аспектуални маркери от най-разнообразен тип.

Освен двете изречения, споменати по-горе, нека да вземем още две други изречения, които са използвани в някои публикации (Данчев и Алексиева 1974 и по-късно и от Кр. Кабакчиев):

3) Lily and Tony met in the park.
4) Soldiers crossed the street.

Изречение 3 ще бъде използвано тук, за да покажем, че някои английски глаголи са неутрални по отношение на аспектуално значение, понеже когато бяха подадени на информатори за превод, резултатите се оказаха противоречиви – някои дадоха минало свършено, а други – минало несвършено време. Всъщност тези тестове не можаха да решат въпроса дали действието в изречение 3 следва да се изтълкува като еднократно или многократно. За да бъдем сигурни, проведохме теста с няколко групи от информатори, при което бяха получени следните резултати: МСВ – 6, МНСВ – 4, МСВ – 5, МНСВ – 5, МСВ – 7, МНСВ – 3 и пр. След като единичното изречение се е оказало недостатъчно за еднозначно решение, информаторите вероятно са прибягвали до индивидуалните си прагматични представи и до въображението си. Когато обаче изреченията бяха разширени, както например в

3а) Last summer Lily and Tony talked frequently.
They met in the park.

всички информатори без колебание избраха минало несвършено време в българските си преводи, докато в

3б) Tony rang up Lily and told her he wanted to see her.
They met in the park.

всички информатори, както това може да се очаква, дадоха преводи с минало свършено време.

Информаторите също проявиха колебание, когато бяха помолени да преведат изречение 4, което е било използвано (Кабакчиев 1984) като илюстрация за влиянието на количествения фактор върху аспектуалността и по-конкретно в подкрепа на твърдението, че докато подлог в единствено число има по-голяма вероятност да корелира с имперфектно значение на сказуемото, подлогът в множествено число показва тенденция към корелация с имперфектно значение на сказуемото. Възможната роля на подлога за определяне на цялостното аспектуално значение вече бе спомената (Веркьойл 1972; Бондарко 1989). Но когато беше подаден на информатори, примерът

4) Soldiers crossed the street.

беше преведен както с перфектни, така и с имперфектни форми на съответния български глагол. И в този случай аспектуалното значение може да се направи по-експлицитно чрез разширяване на контекста например по следния начин:

4а) A siren wailed somewhere in the distance. Then a dog chased a cat into a passage. Soldiers crossed the street.

По очевидни причини (изброяване на последователни събития) всички информатори избраха перфективните форми на българския глагол. От друга страна, в

4б) Sirens wailed in the distance, dogs barked in the garden and soldiers crossed the street.

информаторите направиха преводи с имперфективни форми.

Ролята на контекста за експлицирането на аспектуалните значения е известна отдавна, понеже се споменава още от Паутсма (1926), който подчертава, че нормалният аспект на глагола често се модифицира и понякога съвсем се променя от контекста. В по-близкото минало ролята на контекста в немския и английския език се разглежда от Б. М. Балин (1968), а в английския език от Н. Ф. Корляковцева (1987) и отпратки към контекста се срещат и у Ю. С. Маслов (1978/1985). Както вече видяхме, за пластичната семантична структура на глагола става дума и у нас (Данчев и Алексиева 1973 и от малко по-различна, но по-експлицитна гледна точка у Молхова 1979). В обсъждането си на т. нар. композиционални аспекти на Х. Веркьойл Кр. Кабакчиев цитира някои английски примери и отбелязва, че всеки един от тях може да добие обратно значение, ако в изречението се вкара допълнителен аспектуален маркер и че последният може да се намира и в някои от съседните изречения (Кабакчиев 1984:78).

Следователно ролята на контекста отдавна е отбелязана като начин за по-релефното експлициране на аспектуалното значение на английските глаголи. Но това обикновено все пак се прави само като допълнителен коментар, без напълно последователно и системно разработване на тази постановка (като изключение тук може да се спомене и Дорфмюлер-Карпуза 1988).

По-долу ще представим по експлицитен начин семантичната конфигурация на даден тип аспектуално значение, т. е. на повторителността, като категория на контекста. За целта ще дефинираме като „контекст“ текст с такава дължина, равняваща се на S + Sn (където n = на всякакъв брой изречения). За разлика от Ю. С. Маслов тук ще оперираме, както вече пояснихме, с традиционните понятия перфективност и имперфективност, следвайки редица български аспектолози, а също и Б. Комри (1976).

Да вземем един от примерите, споменати преди малко:

3а) Last summer Lily and Tony talked frequently.
They met in the park.

Горният пример може да се формализира като двуполюсна повърхнинна структура по следната схема:

Адвербиал + [*многократност*] + ⋕ + глагол [+ *процес*]

Тази схема се доближава до двуполюсната схема на Х. Веркьойл (1972), но тук се добавя маркер за граница на изречението. Както вече споменахме, аспектуалният маркер може да е отдалечен през неопределен брой изречения (максимално възможното разстояние все още не е установено досега). След това се уточняват подлежащата структура и йерархията на релевантните компоненти в схема 2.

Схема 2

За разлика от диаграмата на Х. Веркьойл, тази се доминира от Т (текст), а не само от И (изречение). Тъй като „базисното" аспектуално значение е повече или по-малко неутрално (или може би перфективно), парадигмата на компонентите може да се представи по следния начин:

имперфективност
[+ многократност]
[+ процес]

Повърхнинният експонент на [+ многократност] може да бъде всякакъв квантификатор в едно от съседните изречения, но най-често е адвербиал. Тъй като компонентът [+ многократност] несъмнено доминира над глаголния компонент [+ процес], в аспектуални конфигурации може да се говори и за не-глаголна аспектуалност (Бондарко 1987).

Понеже линейните експоненти на имперфективното аспектуално значение обхващат две съседни (а може и дистантно) разположени изречения, те допринасят към цялостната кохезия на текста и следователно могат да се разглеждат като аспектуални *текстеми*. Проучването на контекстуалната аспектуалност следователно може да се разглежда като част от лингвистиката на текста. Въпреки че аспектуалността вече е проучвана от такива гледни точки (Дорфмюлер-Карпуза 1988), изглежда, че засега все още не е ставало изрично въпрос за идентификацията и определянето на *аспектуални текстеми*. Направеният тук анализ предлага удобна дискретна единица за анализ на фона на цялостното понятие за текста като самостоятелна единица, която липсва в традиционните изолирани посочвания на контекста в по-голямата част от съществуващата литература по въпросите на аспектуалността.

Въвеждането на понятието текстема също позволява да се разширят съществуващите гледища за езиковата структура като състояща се от равнища, характеризиращи се от минимални дискретни единици на анализ от „емически" тип (II. 2). И отново ще уточним, че традиционният подход тук се допълва от анализ, който обхваща както повърхнинните, така и дълбочинните структури. С това правим още една стъпка към синтеза на таксономичния и генеративния структурализъм, за което вече стана дума на няколко места. Значението на повърхнинните структури (използване на разнообразни опозиции), което доказахме в областта на фонологичния анализ в предходната глава, по този начин намира потвърждение и в областта на съпоставителната аспектология и лингвистиката на текста.

Представянето на двете основни съставки на аспектуалната текстема в този случай води и до въпроса за статичния или динамичния характер на модела. Като имаме предвид някои сравнително нови положения, част от които бяха определени като „динамична семантика" (Левандовска 1986), такъв въпрос действително изглежда съвсем уместен. Въвеждането на контекстуални параметри фактически предполага наличието на динамичен елемент, за който може би е необходимо предвиждането на място в матрицата на признаците. По този начин може да се раздвижи предимно статичната природа на семантичните парадигми, основаващи се върху компонентен анализ, който представя общото значение като обикновен сбор от дискретни елементи.

От друга страна, текстемите от типа, описан по-горе, може да се разглеждат и като диаграматични икони (по терминологията на Ч. Пиърс), които са структурно и семантично по-прозрачни от маркерите на аспектуалността в славянските езици. С други думи, като терциум компарационис динамичната семантична конфигурация в дълбочинната структура дава възможност за установяване на еквивалентност (преводна или въобще) между аспектуалните морфеми на славянските езици и аспектуалните синтагмеми и текстеми на английския и други езици. Въвеждането на контекстуални параметри е свързано с приложението на разширения модел за съпоставителен анализ към аспектологията.

Глава VIII

СЪПОСТАВИТЕЛНИТЕ ИЗСЛЕДВАНИЯ НА ЛЕКСИКАЛНО РАВНИЩЕ

VIII. 1. Общи бележки

Тъй като все още не разполагаме с достатъчен брой съпоставителни изследвания на лексикално равнище, използващи разширения модел за съпоставителен анализ (известно изключение са някои разработки на М. Московска), тази глава има само обзорно-реферативен характер. Известно е, че и в международен мащаб съпоставителните изследвания на фонологично равнище са по-малобройни в сравнение с изследванията на фонологично и особено на граматично равнище. През 80-те години най-развита е съпоставителната лексикология в Съветския съюз (Викберг 1983), а най-голямо развитие у нас са получили съпоставителните лексикални изследвания на българския и руския език (за някои подробности вж. Червенкова 1979, 1982). За относителното изоставане на съпоставителната лексикология съществуват няколко причини.

На първо място е обстоятелството, че като по-важни за първоначалните етапи на чуждоезиково обучение се смятат фонологията и граматиката, поради което усилията на изследователите се насочват най-вече към тях.

Друга причина за относителното изоставане е откритият и по-дифузен характер на речниковия състав на всеки език в сравнение с такива затворени системи, каквито са фонологията и граматиката.

Третата причина е липсата на всеобщо възприета и проверена универсална и всеобхватна система от семантични описания, даваща „пълна и вярна картина на света“ и която да се приложи към описанието на дадена лексикална система или подсистема. Както вече стана дума (II. 2), наборът на възможните различителни признаци (или семантични компоненти) е практически безкраен и всъщност съвпада с лексемите, използвани в обяснителните статии на големите тълковни речници. Според Т. Кшешовски (1981),

един от авторите, които са се занимавали с проблемите на съпоставителната лексикология, ако броят на семантични признаци стане прекомерно голям, теоретичната им стойност става нулева. Но тази преценка е правдоподобна само отчасти, понеже въпреки голямото многообразие от семантични признаци, които се използват от едни или други автори, все пак има и някои насърчаващи резултати през последните години. Оказва се, че броят на необходимите семантични признаци може да се редуцира до някакъв минимум, поради което съвкупността от такива признаци може да функционира в някаква степен като метаезик за описанието на дадени прилики и разлики между различните лексикални единици, в един и същ или в различни езици (Караулов 1982, а у нас Касабов 1986).

Удобно за използване изглежда разграничението между *микросемантично* (вътрешнословно) и *макросемантично* (междусловно) описание. Единица на първото описание са парадигматичните семантични признаци, които отразяват главно референциалното значение на даден езиков знак. Макросемантичното описание (което може и да се свърже със семантичното поле – вж. Касабов 1986 и цитираната там литература) се осъществява чрез синтагматични признаци, някои от които съвпадат с валенциите на валентните граматики и които отразяват граматичното (рационалното) значение на езиковия знак. Друго удобно разграничение е това между *интегрални* и *диференциални* признаци в зависимост от йерархията на подреждането им и характера на описанието. Като трети тип признаци някои автори посочват *допълнителните*, чрез които могат да се отразяват някои аспекти на прагматичното значение на езиковия знак. Ако приемем, че синтагматичните признаци са и категориални, връщаме се към въпроса за оптималната йерархия на семантичните признаци. Когато цитираме автори (Н. Димитриевич 1978), посочващи, че крайъгълният камък на съпоставителните лексикални изследвания е семантичният анализ, трябва да напомним, че имаме предвид такъв анализ, при който понятието семантика се използва в по-широкото му значение, включващо понятието лексикална семантика, и който е в основата и на всякакви съпоставителни изследвания и на граматично равнище. Основният въпрос тук се свежда до това, дали на челно място в йерархията ще излязат категориалните или референциалните признаци (в литературата се срещат различни решения на този проблем). Ако йерархията следва степента на абстрактност, най-отгоре несъмнено ще застанат категориалните признаци, повечето от които се използват за основна характеристика на частите на речта и на изречението, след което вече ще следват референциалните и прагматичните признаци. Такава йерархия включва основните три значения на езиковия знак, тъй както са формулирани от Ч. Пиърс, Ч. Морис и многобройните им последователи в различни страни. Такъв подход изглежда приемлив, но от друга страна, обобщените данни от различни психолингвистични проучвания на речепораждането, както и от грешките в междинните езици на учащите се, подсказват, че в най-долния пласт на дълбочинната структура понятията не са категоризирани като час-

ти на речта или изречението, а се намират в по-аморфен вид, който може да се конкретизира и структурира по различни начини в различните езици. Поради това в разширения модел за съпоставителен анализ референциалните признаци се преценяват като по-първични от категориалните. Но трябва да признаем, че не съществува единно мнение за това, коя категория е най-подходяща за съпоставителните изследвания въобще и сякаш преобладава становището, че всяка теория е добра, стига да върши работа за конкретния случай, а в редица случаи очевидно се допуска и известна степен на еклектизъм.

VIII. 2. Видове лексикални съпоставителни изследвания

Съпоставителните изследвания в областта на лексиката могат да се групират по различни признаци, какъвто е случаят и със съпоставителните изследвания въобще. В случая за улеснение ще следваме същата схема, възприета във втора глава, при което обаче ще бъдат внесени необходими корекции и допълнения. Например по очевидни причини ще прескочим II.2, където става въпрос за разграничение на съпоставителните изследвания по езикови равнища и подравнища.

VIII. 2. 1. Синхронни и диахронни лексикални съпоставителни изследвания

Както и при другите равнища на лингвистично описание, съчетание на синхронни и диахронни параметри при описание на лексиката се среща при изследванията, насочени към изясняване на приликите и разликите на езиците, образуващи т. нар. езикови съюзи, като например балканския езиков съюз. Но освен въз основа на ареални признаци основание за такива изследвания естествено могат да бъдат и езиците от дадена родствена група, например славянските, германските, романските, тюркските и др.

Интересно е обстоятелството, че лексикалният критерий може да даде основание за определяне на различни характеристики на даден праезик, за локализацията на първоначалното местонахождение на съответния праезик и пр. Автори, които макар и по различен начин са се занимавали с такива изследвания, са М. Сбудеш и В. Манчак.

Комбинирани синхронни и диахронни лексикални съпоставителни изследвания могат да се включат в двустранната диахронна характерологична типология на два езика, които могат и да нямат родствена връзка. Както вече пояснихме (гл. II), такива проучвания могат да подпомогнат обучението на студенти филолози.

VIII. 2. 2. На езиково и речево равнище

Докато на фонологично и граматично равнище това разграничение изглежда съвсем нормално и естествено, на лексикално равнище на пръв поглед може да не изглежда толкова съществено. Същевременно видяхме, че в общата схема на лингвистичните равнища и подравнища и на техните съответни единици намериха място и понятията *лексема* и *алолекса*.

Следователно тук попадат всички проблеми, свързани със съотношението между лексемата и различните ѝ реализации в различни контекстове в два или повече езика. Един от основните проблеми, който може да се разглежда тук, е този за обсега на лексикалната парадигма, границите на полисемията и омонимията и др.

Разграничението между езиково и речево равнище придобива особено голямо значение с използване на разширения модел за съпоставителен анализ в лексиката. Както е известно, използването на преводни корпуси е свързано с изясняване на многобройни и многообразни лексикални прилики и разлики в съпоставящите езици, които не могат да се обяснят с помощта на речниците.

Горното разграничение е необходимо и за по-прецизната лексикографска работа, при която би следвало да се различават речниците, отразяващи системното равнище на лексиката, от речниците (обикновено преводачески), които изхождат главно от междуезиковата речева реализация на съответните системи (Бернт 1969).

В изследователската практика обаче се оказва, че горното разграничение често не се спазва много стриктно и това може би е неизбежно, стига авторът на съответното проучване да е наясно с общата методология на изследването.

VIII. 2. 3. С теоретична или практическа насоченост. Типология, теория на превода и чуждоезиково обучение

Лесно е да се установи, че горното триделно разпределение, възприето за съпоставителните изследвания въобще, напълно приляга и за лексикалните съпоставителни изследвания.

Изследванията с типологична насоченост независимо от това, дали са универсални, групови или двустранни, имат своето безспорно оправдание и действително се провеждат като част от цялостната по-точна типологична характеристика на даден език. Например у нас вече съществуват известен брой изследвания, целящи типологичната характеристика на българския език, от една страна, като славянски, а от друга – като балкански.

Тук също могат да се напомнят някои любопитни положения. Едно от тях е, че лексикалните критерии могат да дадат основание за типологични класификации, различни от онези, изведени въз основа на фонологични и/или граматически критерии. Например докато по фонологичните и грама-

тическите си характеристики английският език обикновено се определя като германски, лексикалният облик дава известни основания за разглеждането му и като частично романски или поне смесен (романо-германски) език (въпреки че основният му речников фонд се състои предимно от германски думи). Разбира се, за класификацията на езиците меродавни преди всичко са структурните, а не толкова лексикалните характеристики (това важи и за характеристиката на езици примерно като албанския). Но въпреки че структурните критерии имат приоритет в характерологичната типология, характеристиките на лексикалните системи също представляват интерес, а тъкмо тук има известно изоставане. Съпоставителните изследвания в областта на лексиката могат да дадат съществен принос към преодоляване на това изоставане.

Особено значение имат някои типове лексикални съпоставки в областта на теорията и практиката на превода. Тук се очертават следните по-главни тематични групи.

На първо място са проблемите, възникващи във връзка с т. нар. безеквивалентна лексика, която най-често означава реалии и други обекти и понятия, свързани с екстралингвистичната действителност на даден народ. Съществуват различни типове реалии – битови (*баница, цървул, чаршия, чорбаджия*), исторически (*болярин, войвода, кавхан, хан*), географски (*атол, гейзер, дере, джунгла, чукар*) (тези и някои от другите реалии могат да се разглеждат и като термини), обществено-политически (*конгрес, лоби, АПК, ТКЗС, доброволен отрядник, насрещен план, ударник* и др. (за по-подробна класификация вж. Флорин 1986), които често създават затруднения при превод от български на английски език и изобщо от един език на друг. Някои реалии могат да се транскрибират (срвн. английски заемки в българския език като *джин, лорд, уиски* и др.) или пък може да им се търси приблизително съответствие (*икономът* вм. потенциално възможната транскрибирана форма *бътлър* за англ. butler, която засега не е използвана). Когато няма удобно преводно съответствие и транскрипцията е неприемлива, понякога се практикува и описателното предаване на реалиите. Повече няма да се занимаваме с въпроса за превода (и съпоставителния анализ) на реалии (освен Флорин 1986, за повече подробности вж. Влахов и Флорин 1981, 1986), но само ще напомним, че този тип изследвания имат голямо значение, при това не само за теорията и практиката на превода, но и за чуждоезиковото обучение, особено в по-напредналите етапи.

Тясно свързан с реалиите, но все пак притежаващ известна специфика, е въпросът за съпоставката на термини в два или повече езици (срвн. увеличаващото се количество от многоезични терминологични речници в различни страни). Както е известно, терминологичните системи на различните науки и свързаните с тях дейности в областта на политиката, икономиката, културата, спорта и други дейности са главният източник за попълване на лексикалните системи на всички съвременни езици. Проблемите, възникващи при съпоставителния анализ на термини, в голяма степен са сходни с проблемите, описани по-горе при безеквивалентната лексика (някои автори не разграничават термините от реалиите), но отделното им третиране е оправдано от извънредно важната им роля за ефективното международно научно общуване. Това положение се осъзнава все по-ясно през последните десетилетия и неслучайно у нас вече се състояха няколко конференции и други научни мероприятия, посветени на превода на терминология и свързани с изискването за международна стандартизация на термините, поставено от ООН. Вземането на често пъти трудни решения в тази област може съществено да се подпомогне, ако въпросът се разглежда в съпоставителната лексикология. Засега в тази насока съществуват отделни публикации (за англ. и бълг. език срвн. Кутева 1986), но все още липсват по-задълбочени изследвания.

Третата група проблеми, особено популярни в литературата, посветена на теорията и практиката на превода, е тази за интернационалната лексика и по-скоро на онази част от нея, която е развила диференцирани значения в различни езици, също така наричана „лъжливите приятели“ на преводача. Тази тематика е разработвана в Съветския съюз (Акуленко 1972) и други страни; у нас също има някои съпоставки на този тип лексика в българския и английския (М. Московска), френския (Г. Илчева) и някои други езици (Ст. Петрова и Р. Манолова). Но истински изчерпателно и задълбочено съпоставително изследване на българския с друг език тук все още няма.

Четвъртата група съпоставителни изследвания, свързани с теорията и практиката на превода, са съпоставките на разнообразни типове фразеологизми в различни езици. По-сериозни разработки на тази тематика у нас засега има само в областта на българския и руския език (Леонидова 1986), а за някои други езици съществуват откъслечни материали.

Към теорията и практиката на превода имат отношение и някои съпоставителни изследвания в областта на лексиката, разкриващи разлики в речевата реализация на лексеми, които иначе заемат сходни места в системите на съответните езици. Известно е например, че в преводи от английски на български език думи като happy и lousy често се превеждат неправилно, т. е. „щастлив“ и „въшлив“, докато в текстовата си реализация те често означават „доволен“ и „лош“/“неприятен“. Това ни връща към проблема за съотношението на лексикалната система и речевата ѝ реализация (VIII.1), който е привлякъл вниманието на различни автори (Бернт 1969; Фалкович 1975). Естествено възниква въпросът коя алолекса на съответната лексема следва де се приеме като представителна на системно равнище, отразено като първо равнище в речниците. Лексикографската практика тук разкрива някои недостатъци, които биха могли да се коригират чрез подходящи съпоставителни изследвания.

Почти всички проблеми и теми, споменати във връзка с теорията и практиката на превода, имат отношение и към чуждоезиковото обучение. Това е напълно понятно, след като преводът може да се разглежда и като средство, и като цел на обучението по чужд език (Данчев 1982а). Но освен

горните теми чуждоезиковото обучение изисква разработката и на някои по-специфични проблеми, които са от предимно психолингвистично естество. Лексикалните описания на междинните езици на български учащи се, изучаващи английски и други езици, все още се намира в първоначални стадии (за българския английски междинен език вж. някои разработки на М. Бояджиева–Миленова). Един от интересните проблеми например би бил да се изследват причините, поради които българите, изучаващи чужд език, усвояват по-лесно и по-бързо дадени лексеми. В някои случаи причините за това изследване са очевидни, но в други не са и тъкмо тук съпоставителното изследване на родната и чуждата лексика може да разкрие извънредно интересна и важна информация.

Друга тема, особено тясно свързана с проблемите на обучението по чужд език при напреднал етап, е синонимията и свързаните с нея проблеми на полисемията, омонимията и антонимията. Изясняването на тази комплексна проблематика в съпоставителен план извънредно ще улесни съставянето на лексикални минимуми, лексикалната прогресия (особено при начинаещи) и въвеждането на необходимата за даден етап лексика.

Казаното дотук показва, че за да могат реално да подпомогнат чуждоезиковото обучение, лексикалните съпоставителни изследвания трябва да използват разширен модел за съпоставителен анализ, включващ описания на преводни корпуси и на съответните междинни езици.

VIII. 2. 4. Двустранни и многостранни изследвания

Двустранните изследвания са насочени главно към проблемите на чуждоезиковото обучение, а също и към осветляването на езиковите контакти между два народа (заемки, чуждици и пр.). Най-развити у нас през 80-те години, както вече стана дума, са двустранните лексикални изследвания на българския и руския език, но постепенно се разгръщат такива изследвания и с други езици.

Многостранните съпоставителни изследвания в областта на лексикологията са свързани главно с теорията на превода (срвн. споменатите многоезични терминологични речници) и типологията. Освен това многостранни лексикални съпоставителни изследвания са правени и с методологична цел с оглед приложението и усъвършенстването на дадена методология за семантичен анализ. Известни са например многостранните (в няколко езика) изследвания на думите за цветове (Бърлин и Кей 1969; Василевич 1987), роднински отношения (чрез методологията на Ф. Г. Лаунсбъри), глаголи за движение и др.

VIII. 2. 5. Еднопосочни и двупосочни изследвания

Въпросът за посоката на съпоставителния анализ при лексиката в общи линии се решава по същия начин, както при останалите равнища и подравнища на лингвистично описание. Същевременно тук се открояват специфични аспекти, някои от които ще посочим.

Еднопосочни обикновено са изследванията, свързани с частната теория на превода (между два езика), като например споменатите вече в един от предходните раздели (VIII.2.3.) реалии, термини и други лексикални подсистеми.

С променяща се посока на анализа се характеризират изследванията, насочени към проблемите на чуждоезиковото обучение и изпълнени по разширения модел. Изследването започва с посока от чуждия към родния език. Например ако започнем с който и да е от глаголите за казване (verba dicendi) в английския език (tell) и след това обърнем посоката на анализ от българския към английския език, веднага ще установим, че минималната подсистема, която ще осигури относителната автономност на анализа, ще включи поне четири английски глагола – tell, say, talk, speak. За да се установи минималният необходим брой от български глаголи, отново трябва да се обърне посоката на анализ, при което ще се направи анализ и на четирите ветрила на функционалните еквиваленти. Подобна методология, макар и с други примери, следва Вл. Ивир (1978), без обаче да я извежда докрай, като част от цялостна концепция на разширен модел за съпоставителен анализ. И така минималният брой обръщания на посоката при изследванията, свързани с чуждоезиково обучение, е два – първо от чуждия към родния, а след това – от родния към чуждия. По-нататъшният брой на смените на посоката ще зависи от търсения обсег на изследването. Ясно е, че при продължаващото сменяне на посоката на анализ ще се обхващат все повече асоциативно свързани лексеми, при което съществува теоретична възможност за включване на значителна част от лексиката на даден език. На практика обаче обикновено се стига само до някаква минимална подсистема, достатъчна за да се избегне възможната иначе атомарност на анализа, за която вече стана дума (V. 2).

При съпоставителните изследвания, свързани с характерологичната типология, независимо от това, дали е универсална, групова или двустранна, посоката на анализ няма такова важно значение, както при съпоставителните изследвания с насоченост към теорията на превода и чуждоезиковото обучение.

* * *

Преди да приключим с този раздел ще обсъдим още някои аспекти на лексикалните съпоставителни изследвания.

Редица автори (Р. Ладо, Н. Димитриевич и др.) подчертават връзката на лексикалните съпоставителни изследвания със съпоставителните културо-

ложки (или прагмалингвистични, както някои автори ги наричат напоследък) изследвания на съответните страни. Този момент е много важен и интересен, но е и също така труден. Причините за това са очевидни и започват още с определението на понятието култура. Един известен автор (Куфнер 1963), работещ върху съпоставката на английския и немския език, подчертава, че този анализ трябва да се основава върху пълно описание на света, видян през очите на носителя на английския език и след това върху също такова описание на носителя на немския език. Колкото и да е по принцип желателно, такова изискване е трудно изпълнимо на практика. Затова прагмалингвистичните съпоставителни изследвания обикновено се ограничават до съпоставката на дадени подсистеми, например езиковите средства за изразяване на учтивост, поздрави и изобщо на речевия етикет, заповеди, ругатни и др. (Райли 1981; Кюлвайн 1983; Яницки 1985). Цитираните автори и самата същност на засегнатите проблеми подсказват тясната връзка на този вид изследвания със социолингвистиката и някои автори в подобни случаи действително говорят за съпоставителна социолингвистика.

Въпреки че вече съществуват известен брой такива изследвания, общото им количество спрямо останалия голям поток от съпоставителни изследвания от всякакъв друг тип все още е твърде скромно. И думите на Р. Ладо, казани преди повече от 40 години (1957), че цялостно съпоставително описание на две култури няма да бъде осъществено в близко бъдеще, се оказаха пророчески.

Като говорим за Р. Ладо, можем да добавим, че предложените от него 6 критерия за установяване на формални и семантични езици все още не са загубили своето значение и продължават да привличат вниманието на различни автори (Кшешовски 1981). Р. Ладо предлага следните критерии:

1) Сходство на формални и семантични признаци, както например при англ. *nose* и бълг. *нос* (за удобство използваме български примери вместо онези от други езици, които дава авторът).

2) Сходство на формата, но разлика в значението: такива случаи често се наблюдават при заемките и особено при интернационалната лексика (VIII.2.4).

3) Сходно значение, но различна форма, например англ. *chair* и бълг. *стол*: ясно е, че тази е една от най-големите групи.

4) Разлика както във формата, така и в значението: тази група може да стане толкова голяма, че да възникне съмнение за ползата от такова разграничение. Всъщност размерът на тази група ще зависи от степента на родство на съпоставяните езици.

5) Разлика в начина на изразяване, например англ. *call off* и бълг. *отменям*: основания за разграничаването на този тип не са много ясни.

6) Сходно основно значение с различни конотации, например англ. *bloody* и бълг. *кървав*.

Въпреки че горната класификация разкрива някои несъвършенства и вече се допълва от по-съвременни подходи, тя все пак може да се вземе предвид при съпоставителни изследвания в областта на лексиката.

Внимание заслужават и разсъжденията на М. М. Фалкович (1975) за възможните направления в лексикалните съпоставителни изследвания. Като се присъединява към многобройни други автори, които утвърждават, че понятието „системност“ в лексиката се различава съществено от същото това понятие във фонологията или морфологията, той цитира Ч. Хокет (1968), според който съставянето на „обща картина на света“ е необходимо условие за йерархическото описание на семантичната система. Както вече видяхме по-горе, такива идеални условия засега не са постижими и на практика лингвистите-контрастивисти си поставят по-реални задачи. Самият М. М. Фалкович пояснява, че лексикалните съпоставителни изследвания трябва да се насочат не към изграждане на строго определена йерархична лексико-семантична система като цяло, а към диференциране на лексико-семантични микросистеми и изучаване на вътрешната им организация. М. М. Фалкович илюстрира разсъжденията си със съпоставителен анализ на полусвободни словосъчетания и структурни модели в руския и английския език, които имат еднакви денотативни, сигнификативни значения, но се различават по синтактичните си значения. Според автора най-продуктивен за такъв анализ е семантико-структурният метод на В. Г. Гак и Е. Б. Ройзенблит (1965), който използва главно трансформационни и ситуативни модели.

Измежду примерите, които привежда М. М. Фалкович, интересни са онези, при които в двата езика си съответстват различни категориални семантични компоненти, срвн. He is a good *swimmer* → Той *плува* добре (използваме българския превод на руския пример). Възможностите за такива трансформации не само в междуезиков, а също и във вътрешноезиков план отдавна са привлекли вниманието на различни автори (у нас – Минков 1958:95–97). При лексикалния съпоставителен анализ следователно трябва да се имат предвид и междуезиковите лексикални съответствия на различни части на речта. Пак ще напомним, че такъв анализ често изисква да се използва преводен корпус и изобщо разширен модел за съпоставителен анализ. Ако изхождаме само от системните речникови съответствия, едва ли ще можем винаги да установяваме такива съотношения, особено тогава, когато не са задължителни.

В края на тази глава ще отбележим, че в нея не включваме преглед на съпоставителните изследвания на словообразувателно равнище. Въпреки че учебниците по лексикология обикновено включват и словообразуването, във възприетата тук схема словообразуването фигурира като отделно междинно равнище.

Глава IX

СЪПОСТАВИТЕЛНА ОНОМАСТИКА. ОБОСНОВКА И ОБСЕГ

Една от областите, в които все още почти няма системни съпоставителни проучвания, е ономастиката. Но преди да продължим нататък с обосновката, характеристиката и обсега на съпоставителната ономастика, трябва да кажем няколко думи за мястото на самата ономастика в цялостната номенклатура на езиковедските дисциплини.

Тъй като ономастиката се занимава с проблемите на номинацията, несъмнено съществуват известни основания за разглеждането ѝ като част от лексикологията особено ако приемем, че разликата между нарицателни и собствени имена не е толкова голяма, както обикновено се смята (Молхова 1987). При такъв подход съпоставителната ономастика би следвало да бъде включена в предходната глава. От друга страна обаче, освен с лексикологията ономастиката е свързана и с фонологията, граматиката, етимологията, стилистиката, социолингвистиката, психолингвистиката и други лингвистични дисциплини. Освен това ономастиката е свързана и с други науки, като историята, географията, етнографията, социологията, политиката, литературата и пр. Така че докато, от една страна, ономастиката има безпорни допирни точки с лексикологията, от друга страна, тя има доста по-широк обхват от последната. Затова ще следваме преобладаващата международна практика и ще третираме ономастиката като отделна самостоятелна макролингвистична дисциплина, която се застъпва с редица други клонове на човешкото знание.

Като твърдим, че има значително изоставане в съпоставителната ономастика, трябва да уточним, че става въпрос преди всичко за изследванията в синхронен план. Диахронните ономастични съпоставителни изследвания, особено между родствени езици, имат стара традиция и утвърден статус в чужбина и у нас. Доколкото обаче днес се правят междуезикови съпоставки в областта на ономастиката, а броят на такива изследвания никак не е малък, целта им обикновено се свежда главно до историческото изясняване на първоизточника на дадено име и до проследяване на развитието му в един или друг език. Липсват обаче системни и задълбочени синхронни изследвания, особено между неродствени езици, а необходимостта от такива е несъмнена.

Както и другите съпоставителни изследвания, съпоставителната ономастика също може да се мотивира по линията на: 1) типологията; 2) теорията и практиката на превода и 3) чуждоезиковото обучение.

Трябва да поясним, че когато говорим за английски език, имаме предвид всичките му по-важни разновидности: британска, американска, австралийска и др. При това се оказва, че двата корпуса – българският и английският, са твърде неравностойни в количествено отношение. Но съпоставки от такъв тип се налагат от обстоятелството, че съвременният българин по едни или други пътища (преводи, чуждоезиково обучение, преки контакти) често има допир с различни разновидности на английския език. А трябва да се има предвид и обстоятелството, че значителна част от основния ономастичен фонд на всички английски говорещи страни е един и същ. Като източник на имена е използван главно корпусът в Данчев (1982).

Общата характеристика на имената в два езика изисква както синхронна, така и диахронна съпоставка. Наличието на сходни елементи в имената на два езика очевидно може да се дължи както на общ произход, така и на общи чужди влияния.

Освен това, въпреки че такава задача може да добие твърде големи очертания, съпоставителното изследване между два езика може да обхваща *всички* типове имена – топоними, антропоними, институции, печатни издания, транспортни съдове (главно водни), спортни клубове и др.

IX. 1. Ономастични съпоставителни изследвания с типологична насоченост

Тук също може да говорим за универсална, групова и двустранна типологична характерология.

Първата е насочена към проучване на общи модели при възникване и функциониране на собствените имена в най-различни езици и известни приноси в тази насока вече има (Суперанская и др. 1986).

Вторият вид изследвания са насочени към различни ономастични типове в дадена група от езици, обединени по родствен, териториален, смесен и други признаци. Възниква въпросът дали не би могло в тази група да се поставят съпоставителните изследвания в различни езици на имена, обединени по жанрови признаци, например в хумористични, научнофантастични и други текстове. Но няма съмнение, че такова групиране може да има и по-универсален характер.

Ще се спрем върху двустранните типологични изследвания и по-конкретно върху някои аспекти на ономастичната съпоставка между българския и английския език. Тази тематика все още е разработена съвсем слабо. Възможните направления за съпоставителен анализ могат да се разграни-

чат по формален и съдържателен признак. В случая става въпрос за лингвистични съпоставки, включващи фонологичната и морфологичната (в някои случаи и синтагматичната) структура, както и семантичната им мотивация.

По отношение на фонологичната структура възникват няколко изследователски задачи. Една от тях може да бъде сравнението на разликите между ономастичната и обикновената лексика в двата езика. Например веларната фонема [x] в английския език се среща само в имена (главно от шотландски и ирландски произход), при това не само в начална, а и в междувокална и краесловна позиция (Лийхи, Сохо, Хохи). Измежду звукосъчетанията в английския език, характерни само за собствените имена, може да се посочи [gw] в имена като *Gw*endolyn (от валийски произход). В българския език може да се посочи фонемата [дж] в собствени имена от чужд произход. В някои случаи тази фонема запазва първоначалния си експресивен ефект, с което може да се обясни появата ѝ в имена като *Дж*оро (и оттам *Дж*оров) вм. *Ж*оро. Още по-отличителна фонологична черта е запазването на консонантната геминация в имена, като А*нн*а, Са*вв*а, Мо*лл*ов, Те*лл*алов, въпреки че геминатата обикновено не се изговаря. Оказва се, че и в двата езика фонологичната структура на ономастичната лексика е по-богата (макар и по различни начини) от тази на апелативната лексика.

По-голямо многообразие на възможни съпоставителни теми има в граматиката както по отношение на сходства, така и на разлики. Някои от разликите, например тази, че английските фамилни имена показват далеч по-голямо структурно разнообразие от българските, са общоизвестни и тривиални. Повече интерес от общотеоретична гледна точка представляват например някои разлики в членуването. И в двата езика собствените имена (по-точно антропонимите) отразяват характерната за тях в повечето езици несъвместимост с членуването. Но интересно е да се отбележи присъствието в българския език на определен тип членувани умалителни имена като Ван*тата*, Гоше*то*, Данче*то*, които нямат пряк аналог в английския език. Такива факти могат да хвърлят допълнителна светлина върху някои параметри на категорията „определеност–неопределеност“ в двата езика.

От комбинирана диахронна и синхронна гледна точка може да се проследят запазването и статусът в двата езика на имената, които в древнославянски и древногръцки са имали дитематична структура, състояща се от по два апелативни компонента. Прозрачната семантична мотивация на такива имена в българския език е запазена по-добре (*Владимир, Светослав, Радосвет*), отколкото в подобни английски имена (*Едуин, Бърнард, Едуард* и мн. др.), които вече не се схващат като двукомпонентни от носителите на съвременния английски език. Това обстоятелство може да се използва и в съпоставителната диахронна фонология на двата езика.

Доста голяма разлика между българския и английския език има при връзката между антропонимна и топонимична лексика. Докато при топонимията и в двата езика се установява голямо разнообразие на всевъзможни

формантни елементи, при антропонимията това в известна степен важи само за личните имена. От друга страна, разликите между антропонимия и топонимия в английския език са по-малки, отколкото в българския. Например в английския език многобройни фамилни имена съвпадат с имена на селища и местности, което в известна степен се дължи и на средновековната практика благородниците да усвояват имената на владенията си. Примери на такива имена в английския език са *Абъркромби, Акройд, Олдриж, Алъртън, Ашфорд, Бедфорд, Бингли, Блакуел, Катфорд* и др. (Котъл 1978). Доколкото има известни съвпадения между топоними и антропоними в българския език, те се дължат на съвременната тенденция да се назовават населени места с фамилните имена на известни личности, при което посоката на номинацията е обратна от тази в английския език. Разбира се, не можем да не споменем и наличието на известен брой български фамилни имена, като *Чирпанлиев, Яблански, Тетевенски,* изведени от топоними.

Горната група имена фактически може да служи като преход между формалните и семантичните критерии, понеже включват въпроса за мотивацията. На този аспект може да се обърне още малко внимание. Например имената в двата езика могат да се съпоставят въз основа на известните модели на антропонимична мотивация, обособени в литературата (за бълг. ез. вж. Илчев 1969; Ковачев 1987). Ще дадем само няколко примери при фамилните имена.

Професия: бълг. *Воденичаров, Дюлгеров, Зидаров, Касапов, Коларов, Ковачев* и др.; англ. *Бучър, Карпентър, Картър, Картрайт, Мейсън, Милър, Смит* и др. При имената от този тип прави впечатление почти пълното съответствие на модела в двата езика и всъщност по-правилно би било да се говори за съвсем сходни прояви в българския и английския език на една и съща ономастична универсалия, директно застъпена в много езици.

Произход. Наличието на имена, в структурата на които присъства някакъв елемент, сочещ генетичен произход, е характерно и за двата езика – бълг. Иван*ов*, Кун*ин*, Момер*ин*, Ганч*овски*; англ. Браун*инг*, Адис*ън*, *Фиц*джералд, *О'*Хара, *Мак*Доналд. Съпоставката обаче показва, че докато в българския език всяко фамилно име (изключения като *Агура, Евро, Вулпе* фактически все още не са напълно асимилирани чуждици) съдържа някакъв генетичен маркер, този модел е само частично застъпен в английските имена, при това количественият процент никак не е висок.

Физическа характеристика. Български имена като *Беловеждов, Гърбов, Дангалаков, Малчев, Чернев* също имат своите цялостни или частични съответствия в английския език – *Уайтхед, Бак, Лонг, Литълтън, Блак* и др.

Място. Тук спадат български примери като *Македонски, Тетевенски, Чирпанлиев* и др., за които вече стана дума. Както споменахме, тук установяваме твърде съществена асиметрия между двата езика, понеже имената от този тип имат много по-голямо разпространение в английския език.

Горната класификация очевидно лесно може да се разгърне и детайлизира, но и при това твърде схематично представяне става ясно, че основните

четири модела са представени по твърде различни начини в двата езика. Най-голямо съвпадение се вижда при първата и донякъде при третата група, но дори и там вероятно ще възникват допълнителни разлики, ако анализът бъде задълбочен.

По същия начин може да се подходи и към други типове антропоними, например лични имена.

Типологични прилики и разлики лесно се установяват и при топонимите, при което броят на възможните класификационни раздели е по-голям. Ще се спрем накратко върху някои от тях, които илюстрират характерни прилики и разлики. Ще се ограничим със сложносъставни типове при *астионими* (имена на градове).

Астионими, съдържащи географски термин. Най-явно съвпадение тук има при астионими като Костин*брод*, Лютиброд, Цариброд в българския език и Брад*форд*, Окс*форд* в английския. Но дори при бегла справка веднага става ясно, че в количествено отношение този модел е много по-характерен за английската топонимика, отколкото за българската. Типични само за английския език са астионими, съдържащи апелативни съставки, означаващи „мост" и „пристанище", например Ке(й)м*бридж*, Лонг*бридж*, Тън*бридж* и *Бриджпорт* (съчетание и на двете съставки), Ню*порт*, Уест*порт*. При последния тип имена тази подчертана разлика очевидно се дължи на специфичните за Англия физико-географски фактори. Доста разпространени и в двата езика са астионимите, съдържащи съставката „град" – бълг. Велин*град*, Асенов*град*, Ботев*град* и англ. Сток*тън*, Брай*тън*, Дарлинг*тън*. Тъй като тази съставка в английските имена е редуцирана, в случая е необходим комбиниран синхронен и диахронен подход. Тук следва де се споменат и характерни за САЩ астионими като Наш*вил*, Луи*вил*, Скайлър*вил*, в които съставката за „град" е от френски произход.

Двусловни астионими с определящо прилагателно име. Тук също има няколко типа, измежду които като най-чести се очертават имената, съдържащи прилагателни – нов(а), стар(а), малък, голям и др. Най-очевидните български примери са *Стара* и *Нова* Загора, а в английския език те са особено малобройни поради миграциите на английски-говорещо население в различни части на света – *Ню* Ландън, *Ню* Орлиънс (или Нови Орлеан – вж. Данчев 1982). В редица случаи двата компонента на такива имена се пишат слято – *Ню*порт, *Ню*касъл, *Ню*арк и др. Също така очевидни български примери са *Велико* и *Малко* Търново, а като единични примери можем да посочим *Голямо* Конаре, *Малки* Самоков и др. Приблизително съответни примери в английския език са *Биг* Спринг, *Биг*хамптън, при което по-многобройни са имената със съставката „малък" – *Литъл* Рок, *Литъл*тън, *Литъл*хамптън и др. (Еквал 1960). Както се вижда, в някои от примерите се е получило слято изписване. Докато двусловни имена, съдържащи посоките на компаса, са доста типични за английската топонимика – *Ист* Лансинг, *Ист* Ландън, *Уест* Хейвън, *Уест* Спрингфийлд (лондонските урбанонимии *Ист* Енд и *Уест* Енд), *Норт* Хейвън, *Норт* Андовър, *Саут*хамптън, *Саут* Пасадина и др., в българския език те се срещат само като наименования на някои сравнително нови урбанонимии като София *Север*, Бургас *Запад*. На този етап могат да се набележат само някои най-общи имена в двата езика, поради което не могат да се правят някакви типологични обобщения.

IX. 2. Ономастични съпоставителни изследвания с насоченост към теорията и практиката на превода

Този раздел е най-разработен в световен мащаб, а известно начало е поставено и у нас. Основания за такава преценка са обширните библиографии по този въпрос в редица трудове по теория на превода (Влахов и Флорин 1981, 1986; Флорин 1983), а и обстоятелството, че програмата на периодичните световни конгреси по ономастика обикновено предвижда и отделна секция по т. нар. литературна ономастика.

Във връзка с превода на имена очевидно възниква проблемът за значението им. Както е известно, като основна особеност на собствените имена се изтъква обстоятелството, че те нямат самостоятелно значение. Но такава постановка е вярна само в най-общ смисъл, и то главно по отношение на референциалното значение на езиковия знак, за което вече стана дума. Иначе едва ли може да се отрече, че собствените имена имат както граматично, така и прагматично значение (литературата по тези въпроси вече е толкова обширна, че няма да споменаваме отделни публикации). Граматичното значение се изразява в обстоятелството, че дадени собствени имена могат да функционират в изречението като подлог, допълнение и евентуално и в някои други позиции. Прагматичното значение вероятно е измежду най-често срещаните при имената и може да се твърди, че редица собствени имена се различават от обикновената апелативна лексика главно чрез този вид значение. За тази особеност на собствените имена ще стане дума по-подробно по-нататък.

Освен горецитираните вече разработки на С. Влахов и С. Флорин могат да се споменат и някои други публикации. Например Ал. Шурбанов (1980 : 233–234) засяга някои от проблемите при предаване на имена в българските преводи на шекспирови произведения (както е известно, част от имената в произведенията на Шекспир са мотивирани по един или друг признак – за повече подробности вж. също Ашли 1987). Разгледани са преводите на В. Петров, където редица „говорещи имена", като *Спийд, Дъл, Шалоу, Сър Тоби Белч*, са приведени съответно *Скок, Пън, Плиткоу*, Сър Тоби *Хлъц*.

Проблеми при предаването на чужди имена възникват и при нехудожествени текстове, например в публицистиката или в картографията, особено при предаването на топоними, съдържащи географски термини като *река, езеро, планина, връх, нос* и др., срвн. *Грейт Слейв Лейк* или *Голямо робско езеро* и *Кейп Гуд Хоуп* или *Нос Добра Надежда*. Поначало такива термини

се превеждат, но обикновено се допускат много изключения, при това не само по социолингвистични (традиция) причини. Въпреки че географските термини следва да се превеждат, например *Шетландски острови* вм. *Шетланд Айландс*, има случаи, когато дадени термини нямат пряко съответствие в българския език – Амелия *Крийк* (в Австралия това означава пресъхващо през определени сезони речно корито), за разлика от Амелия *Ривър* (където става въпрос за нормална река). В такива случаи може да се наложи и транскрипция. Тя се прилага и в случаите, когато даден термин е част от името, например в Ред *Ривър, Лох* Нес, Лонг *Айланд* (вм. Червена *река, езеро* Нес, Дълъг *остров*) и др., срвн. български примери като село – Ново *село* и нос Маслен *нос* (вж. издадените у нас инструкции за предаването на географски имена от чужди езици на български език, а също Данчев 1982а).

От казаното дотук става ясно, че системното проучване на преводната ономастика от английски на български език в практиката на опитните преводачи, например в произведенията на Ч. Дикенс, Л. Каръл и др., където изборът на собствените имена от авторите почти винаги е мотивирано, тепърва предстои. Същото се отнася и за преводите от български на английски език, където следва да се отбележи пионерският принос на М. Холман (1986) за предаването на български имена в разказите на Й. Йовков.

IX. 2. 1. Предаване на имена със социолингвистични конотации

Особени затруднения могат да възникнат при предаване на имена, които притежават една или друга социолингвистична окраска в английския език. Трябва да се има предвид, че това явление е по-слабо представено в българския език, въпреки че и тук практиката на авторите на фейлетони и други хумористични текстове разкрива някои интересни моменти. Но докато в българския език такава диференциация се постига главно чрез съчетания като *Радост Касапска* или *Хортензия Пандурска*, където експресивният ефект се постига чрез контраста на апелативните съставки на такива имена, в английския език съществува слой от имена от англо-нормандски произход като *Вилиърс* и *Бичъм*, които подсказват някогашното, а в някои случаи и настоящото, привилегировано социално положение на носителите им. Тъй като тези социолингвистични конотации все още са активни в английския език и се осъзнават от хората, за които той е роден, запазването на такива конотации при превод е желателно. На практика обаче тази информация обикновено се губи. При възможност преводачът може да добавя някакъв коментар, но често пъти нищо не може да се направи, а и някои преводачи не си дават сметка за тези допълнителни моменти.

IX. 2. 2. Превод на собствени имена във фразеологични единици

Съвсем слабо проучени са и проблемите, възникващи при предаването на имена, добили идиоматични значения в редица устойчиви словосъчетания

или дори в самостоятелна употреба. Например докато имена като *Джон Бул* (типичният англичанин) и *Томи Аткинс* (типичният английски войник) обикновено се транскрибират (което обаче изисква някакво пояснение), възниква въпросът какво да се прави с имена като Roving Rupert (скитник) и Stay-at-home-Henry (домошар), които се срещат в художествената литература (например в произведенията на П. Дж. Удхаус) и създават определен колорит и ефект (както се вижда, при някои от тях идиоматичното звучене се подсилва от наличието на алитерация). Списъкът на подобни имена никак не е кратък и в повечето случаи българските съответствия са доста неясни (за някои подробности относно фразеологизми със собствени имена вж. Караангова 1982).

Същото положение, макар и засега още по-слабо проучено, се получава и при обратния превод от български на английски език. Например доста трудно е да се намерят равностойни английски съответствия на словосъчетания като *загубена Станка, Марко Тотев* и *Гюро Михайлов*. А дори и когато може да се намери някакво съответствие, като например every *Tom, Dick* and *Harry* за бълг. *Сульо* и *Пульо*, обикновено се оказва, че социолингвистичните конотации не са равностойни (в цитирания пример българското съчетание има по-пейоративна окраска от английското). Както става ясно, повечето имена от тази група могат да се разглеждат и в раздела, посветен на социолингвистичните конотации, понеже обикновено се използват за представяне на определени социални типове – *Бай Ганьо, Пижо* и *Пенда, Пена* и *Вуте* и др.

IX. 3. Ономастични съпоставителни изследвания с насоченост към чуждоезиковото обучение

IX. 3. 1. Обосновка и обсег на ономастичния минимум

Както е известно, основна цел на чуждоезиковото обучение през последните години е постигането на *комуникативна компетенция*, състояща се от *лингвистична* и *прагматична* (или *социолингвистична*) *компетенция*. Никъде обаче не става въпрос за съответното понятие *ономастична компетенция*, която обединява някои характеристики както на лингвистичната, така и на прагматичната компетенция. Връзката между ономастика и чуждоезиково обучение се разглежда от сравнително ограничен брой автори (Бондалетов 1983).

Формулирането на понятието ономастична компетенция предполага и уточняването на някакъв *ономастичен минимум*, необходим за адекватното комуникативно владеене на даден чужд език. Качествените и количествените измерения на такъв минимум могат да се очертаят и с критерии от разнообразен тип, за най-важни измежду които могат да се смятат фоноло-

гичните, прагматичните и психолингвистичните. Към въпроса може да се подходи и от гледна точка на комплексния модел за учебника по чужд език, който съдържа лингвистични, социолингвистични и психолингвистични компоненти (Данчев 1988е). Както уточняването на общия лексикален минимум, така и уточняването на ономастичния минимум се влияе и от трите типа гореспоменати компонента.

IX. 3.2. Лингвистични фактори, влияещи върху състава на ономастичния минимум

Лингвистичните фактори, влияещи върху състава на ономастичния минимум, са главно фонетико-фонологични и отчасти граматични, словообразувателни и лексикални.

Известна е например практиката в различни учебни системи да се използват и собствени имена за илюстрация и тренировка на различни фонетични особености (а и на някои правописни модели) на чуждия език, като Green за дългата гласна – [i:], [ij]; Bright, Gray, Brown за двугласните [aj], [ej], [au] и пр. Thorpe за интерденталната спиранта [θ] и други трудни от гледна точка на българския учащ се звукове на английския език.

Докато дотук става въпрос за фонетичния (и донякъде за графемния) аспект на използването на имената, ще посочим накратко и един важен фонологичен аспект. Става въпрос за обстоятелството, че собствените имена са особено подходящи за по-релефното представяне на някои комуникативно важни фонологични опозиции, например упражняването на споменатото вече (VI.4) разграничение между [æ] и [e] в английския език, което обикновено затруднява българските учащи се (видяхме, че те най-често го свеждат към [e]. Ако това разграничение се упражнява само въз основа на нарицателни имена като *pen* – писалка; *pan* – тиган, където контекстът обикновено изяснява значението им, упражнението остава механично и не дава желания резултат. При използване обаче на собствени имена, особено ако са контекстуализирани по подходящ начин, се получават истински комуникативни упражнения (Данчев и др. 1983/1985), които в повечето случаи се оказват особено полезни и ефективни.

От граматична гледна точка някои собствени имена – Goodman, Goldsmith, Oxford, могат да се използват като допълнителни примери за подреждане на определящите и определяните компоненти в двойносъставни имена. Тази възможност, разбира се, не е много важна или съществена, а освен това трябва да се има предвид и наличието на противопоказни примери като Armstrong.

Някои словообразувателни модели могат лесно да получат допълнителна илюстрация чрез собствени имена. Например значението на наставката -er като маркер за деятел може да се онагледи чрез имена, като Mill*er*, Carpent*er*, Cart*er*, Hunt*er*, при което могат да се направят съпоставки с българските им съответки.

От лексикална гледна точка тук могат да се включат собствени имена, които съвпадат с апелативната лексика. Може да се започне с фамилни имена, означаващи цветове, например White – бял, Green(e) – зелен, Brown – кафяв, Black – черен, Gray/Grey – сив. В английската антропонимика не е популярна номинацията въз основа на цветовете „син" и „жълт", а съставката „червен" е среща само в сложносъставни имена като Redford и Redcliff(e). Тук се забелязват интересни прилики и разлики между английския и българския език, които вероятно могат да се интерпретират в по-широк културологичен контекст. Най-чести (от този тип) в българския език са антропонимите, съдържащи цветовете „бял" (Белчев), „червен" (Червенков), „черен" (Чернев), а са редки антропонимите, образувани чрез цветоозначаващите прилагателни „син", „жълт" (срвн. съвпадението с английския език дотук) „кафяв", „жълт" (Илчев 1969).

Като специфична подгрупа тук могат да се обособят имена, които по силата на определени екстралингвистични обстоятелства са развили апелативни функции. Явлението е по-разпространено в английския език и се дължи на по-ранното развитие на промишлеността и свързаното с това използване на собствени имена (обикновено на производителите) за означаване на продукта от някаква производствена дейност. Някои английски имена от този тип са проникнали и в българския език по пътя на прякото или косвеното заемане, например *браунинг, винчестер, джаул, колт, морз, шрапнел, макадам.* Подобни имена са свързани с лица, характерни с някакъв вид поведение, например *линч* и *хулиган* (Данчев 1981, 1986б).

IX. 3. 3. Социолингвистични фактори, влияещи върху състава на ономастичния минимум

Както вече споменахме, известна част от чуждите собствени имена може да се използва за засилване на прагматичния компонент на цялостната комуникативна компетенция на учащите си. Имената от този тип обикновено съставляват значителен процент от общото количество лексика, което се включва в учебното съдържание на популярната напоследък дисциплина „лингвостранознание", през последните години въведена в учебните програми на различни учебни заведения в чужбина и у нас.

Този аспект на имената засяга както антропоними, така и топоними. Тъй като собствените имена са важен елемент от материалната и духовната култура на съответната страна, опознаването и използването им несъмнено допринася към ускореното усвояване на фоновите знания, които по всеобщо признание играят немалка роля за комуникативната насоченост на обучението, създаването и поддържането на мотивация и оттам допринасят към по-ефективно обучение. На практика това ще рече, че учащите се трябва да се запознаят с известно количество от най-типичните за съответната страна и език лични, географски и други имена. При това културата на двуезичието изисква и правилното им предаване от чуждия на родния език,

което изисква предварителен съпоставителен фонетико-фонологичен и друг анализ (Данчев 1982).

И така при съставянето на учебни материали трябва да се уточни приблизителният брой собствени имена, които ще бъдат включени, както и да се възприемат надеждни критерии за подбора им. Честотният принцип несъмнено остава водещ, въпреки че в отделни случаи могат да се намесят и други съображения. Някои постановки в тази насока вече са разработени в литературата (Бондалетов 1983), но редица моменти, както по-общи, така и по-конкретни, пряко засягащи обучението по английски и други езици у нас, остават непроучени.

Части от тематиката, която попада и в този раздел, например въпросът за социолингвистичните конотации на някои английски имена, бяха вече засегнати в един от предходните раздели (IX.2). Допълнителната социолингвистическа информация, която се съдържа например във фамилни имена, като *Джонсън, Милър, Смит*, от една страна, и *Бичъм, Вилиърс, Маунтбатън* – от друга, несъмнено трябва да стане известна и на учащите се при по-напредналите етапи на обучението. Същото важи и за собствените имена, които добиват допълнителни значения, когато влизат в състава на фразеологични единици, за които също стана дума.

Социологична информация носят и известна част от топонимите и по-конкретно определени урбанонимии. Някои от тях са символ на материално благополучие – *Бонд Стрийт, Пето Авеню,* на бохемски нрави – *Гринидж Вилидж* (Ню Йорк), *Сохо, Челси,* на различен вид престиж: културен – *Метрополитън Опера* (Ню Йорк), *Ковънт Гардън* (Лондон), *Стратфорд-на-Ейвън* (Англия); научен – *Оксфорд, Кембридж, Принстън;* спортен – *Уимбълдън, Медисън Скуеър Гардън* (Ню Йорк) и др. В някои случаи като *Уест Енд–Ист Енд* се получават двойки, отразяващи полярни противоположности по отношение социалното положение на обитателите им.

IX. 3. 4. Психолингвистични фактори, влияещи върху състава на ономастичния минимум

Ще се спрем на общата психологическа атмосфера, която някои собствени имена могат да създават по асоциативен път. Известно е, че съществуват психолингвистични изследвания, които класифицират имената според това, дали носителите на съответния език ги харесват или не, с какви качества и свойства ги свързват – мъжественост, женственост, смелост, малодушие, почтеност и пр. (Лосън 1986).

Освен теоретичния си интерес този фактор има определено значение и от гледна точка на чуждоезиковото обучение. Например едно от средствата за създаване на обстановка на временно потапяне в чуждоезиковата среда, което се практикува в някои учебни заведения, е да се дават временни чуждоезични имена на учащите се. Временните „учебни" английски имена обикновено се определят по емпиричен път, като се използват следните признаци:

1) Явен (т. е. понятен и за неспециалисти) общ етимологичен произход, при което българската форма на името се заменя със съответната английска, срвн. *Антон – Антъни, Георги – Джордж, Михаил – Майк(ъл), Лиляна – Лили, Елена – Хелън* и др.

2) Неявен (т. е. известен само на филолози и на лица с по-широка обща култура) общ етимологичен произход, например *Иван –Джон, Иванка/Ваня – Джейн.*

3) Превод, например *Радка – Джой, Цветанка – Флорънс, Маргарита – Дейзи* и др. При някои имена този модел за междуезикови еквиваленти може да доведе до известни деформации на прагматичните конотации. Например личното име *Цветан* има напълно нормално и неутрално звучене в българския език, докато английската му преводна форма – *Флориан*, е много по-рядка и подсказва чужд произход (немски, холандски, полски, унгарски – вж. Дънклинг и Гозлинг 1984). Ясно е, че предварителният съпоставителен анализ на имената в двата езика трябва да разкрие такива разлики.

4) Паронимична близост, например *Димитър – Дик/Джим, Красимир – Крис, Пенка – Пеги* и др.

5) Смесени случаи. В някои случаи дадено съответствие може да попадне под два различни признака. Например английското име *Стан(ли)* се използва и като паронимичен еквивалент за *Стоян*, и като преводна форма (въз основа на диалектен или по-стар вариант на думата „камък") на *Камен. Стан* не е особено сполучливо съответствие независимо от това, дали като пароним на *Стоян* или превод на *Камен*, понеже *Стан(ли)* много рядко се използва като лично име – то изобщо не фигурира в Речника на лични имена, съставен от Л. Дънклинг и У. Гозлинг (1984). Колебание между паронимия и превод може да се получи при имена като *Богдан, Богданка, Божидар, Божидара.* От една страна, преводният еквивалент на *Богдан* би бил *Тиодор,* а от друга, паронимният – *Боб.* Трудно е да се каже в случая, кое съответствие може да се препоръча. Както вече споменахме, изборът на временни учебни имена засега се прави напълно емпирично, без предварително съпоставително проучване. Намирането на подходящи съответствия е необходимо дотолкова, че избраните английски имена трябва да звучат естествено и приемливо и за носителите на английския език. В противен случай понякога може да се получат нежелани социолингвистични реакции.

Във връзка с дотук описаната практика изпъкват някои любопитни моменти. Например чрез анкети, проведени с курсисти, бе установено, че най-предпочитаните имена за мъже са *Майк(ъл), Алан* и *Дейвид*, а за жени – *Джейн, Кейт, Лайза.* Две неща следва да се отбележат при тези класации. Първо, че тази практика не отговаря на подобни класации, проведени с носители на езика, където на предните места излизат съвсем други имена (Лосън 1986). Анкетираните български информатори естествено познават по-малко английски имена, отколкото носителите на съответния език като роден. Вторият момент, чрез който могат да се обяснят предпочитанията на

българските учащи се, засяга фонологичната структура на посочените имена. Прави впечатление обстоятелството; че пет от шестте гореспоменати имена съдържат двугласни. Същото явление се наблюдава и в спонтанните (обикновено шеговито-иронични) учебни фонологични адаптации от страна на самите учащи се на собствените или на колегите им имена, при което Спас примерно се променя в Спейс, Мира в Майра (за разлика от предишните адаптации, тези са спонтанни, без намеса на водещия преподавател). Като се прибавят към това и данни за подобни адаптации в някои разновидности на младежки жаргони, в които имената *Несебър, Стара Загора, Нова Загора, Дяков,* се англицизират (като израз на търсената в жаргона експресивност, насмешливост, ирония и пр.) главно чрез префонологизация и частично чрез превод – *Нюсейбър, Олд Зейгър, Ню Зейгър, Джейкъб* и пр. (Карастойчева 1980; Данчев 1988г).

Това, което обединява горните доста разнородни ономастични примери, е наличието на двугласни в повечето от тях, т. е. там, където българското име съдържа обикновено гласна, в английския вариант на същото име намираме двугласна. Както вече сме посочили, пораждането на двугласни (т. е. свръхгенерализацията им) в позиции, където няма такива в английския език, е една от особеностите на междинните езици на българите, изучаващи английски език (Данчев 1988г). В случаи като горните носителите на българския език, изучаващи английския език, в своята спонтанна психотипология на английския език вярно са идентифицирали една от неговите фонологични особености – голямото количествено и качествено многообразие на двугласни. Вярно разпознавайки тази характерна черта на съвременния английски език, българските учащи се (и изобщо българите, които не владеят английския език достатъчно добре) я преекспонират. Но няма съмнение, че употребата ѝ придава експресивна окраска на съответните имена в съответните междинни езици и жаргони. Този е един от примерите, илюстриращи обстоятелството, че едни или други структурни черти на езика-цел, които имат неутрално звучене в последния, могат да добият експресивна окраска в един или друг междинен език.

Описаните тук особености на българските английски междинни езици са открити чрез разширен съпоставителен анализ на фонологично равнище, без какъвто тези явления щяха да останат неизвестни и неосмислени. А както вече видяхме, познаването и изясняването им има не само теоретично, но и важно практическо значение.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В предложения труд са разгледани и обобщени някои основни положения, свързани с теорията и методологията на съпоставителното езикознание и по-специално на т. нар. разширен модел за съпоставителен анализ. Още в самото начало бяха уточнени някои терминологични моменти, при което понятието сравнително езикознание се прие като надредно на двете понятия сравнително историческо и съпоставително езикознание. Последното се приема като синонимно на контрастивна лингвистика, за което бяха приведени съответните аргументи.

Особено внимание бе отделено на критериите за съпоставимост и по-специално на преводната еквивалентност. Бяха разгледани различните възможни подходи към този проблем и се прие комплексната постановка, която според конкретната изследователска задача позволява съчетание на едни или други критерии. Уточнени бяха понятията функционален еквивалент, доминантен еквивалент и ветрило на функционалните еквиваленти.

Централно място заема опитът за мотивирана формулировка на оптимална лингвистична теория. Възприема се и се обосновава синтетичен лингвистичен модел, съчетаващ доказалите своята аналитична продуктивност елементи на структуралното езикознание и на генеративните граматики. Приведени са както теоретични, така и практически съображения, доказващи необходимостта от традиционно-структурална съпоставка на повърхнинни структури и по-конкретно на различни типове опозиции на фонологично и граматично равнище. От друга страна, са посочени и случаите, при които генеративният подход предоставя удобни методологични похвати за уточняване на понятия като дълбочинна и повърхнинна структура, различни по тип вътрешноезикови и междуезикови трансформации, необходими за описанието на преводните примери и др. Органичното съчетание на структуралния и генеративния подход е показано нагледно в схема 1. Практическото ѝ приложение е илюстрирано на няколко места, където се провежда конкретен лингвистичен анализ на фонологично и граматично равнище.

Предложена е класификацията на различните видове съпоставителни изследвания. Особено важно място в тази част зае уточняването на спорното отношение между съпоставителното езикознание и типологията. Като водещ е приет методологичният критерий, при което се оказва, че съпоставителното езикознание е надредно на типологията, чуждоезиковото обучение и теорията на превода, понеже обслужва и трите споменати дисципли-

ни. Типологията се интерпретира като дисциплина, насочена към уточняване на типичните за дадени обекти характеристики. Приемат се три основни типа типология: *универсална,* която описва даден език от гледна точка на общите за всички естествени човешки езици черти; *групова,* която описва даден език от гледна точка на дадена група (обособена по родствен, ареален или друг признак) езици и *двустранна,* при която даден език се характеризира от гледна точка на друг език (най-често родния на изследователя или на учащите се, ако става въпрос за изследване, насочено към нуждите на чуждоезиковото обучение). Изяснени и обяснени са и връзките на съпоставителното езикознание с други лингвистични дисциплини (схема 2).

Следва доста обстоен обзор на съпоставителните изследвания в чужбина и у нас, при което известен превес е даден на изследванията, включващи английския език. Проследява се историческото развитие на съпоставителните изследвания, при което се отбелязва и подчертава повсеместната тенденция към постепенното разширяване на обсега на съпоставителния анализ в тематично и методологично отношение. Много изследователи в различни страни преминават от анализ на системно равнище към анализ и на речево равнище чрез включване на преводни корпуси, оригинална реч, речева продукция на учащи се и пр. Обзорът дава възможност за по-добра ориентация в тематиката на съпоставителните изследвания и очертава порелефно особеностите на българския разширен модел.

Тъй като основната цел на този труд се състои в обосновката и описанието на разширения модел, различни негови аспекти се разглеждат на много места в почти всички глави, но специално на тази тема е посветена пета глава. Посочени са отделните компоненти на разширения модел – лингвистичната теория за съпоставка на системно равнище, преводния корпус, изискващ обработка чрез съвременната теория на превода и описанието на междинния език на учащите се – и са изяснение техните взаимоотношения. Подчертава се, че разширеният модел за съпоставителен анализ осигурява по-плътното обвързване на съпоставителното езикознание с нуждите на чуждоезиковото обучение. Посочени и илюстрирани са конкретните проблеми, възникващи при събирането, описанието и интерпретирането на данните от преводния корпус и междинния език.

Постановките от предходните глави са приложени към конкретен езиков и речев материал в VI–IX глави, посветени на различни проблеми в областта на съпоставителната фонология, граматика, лексикология и ономастика. В първата от тези глави се обсъждат проблемите на фонологичната еквивалентност, предлага се уеднаквена система на фонологична транскрипция и се разглеждат някои от произтичащите от такъв подход проблеми, например третирането на консонантната палаталност в българския език. Следва частичен съпоставителен анализ на ударените гласни в английския и българския език чрез артикулационни, перцептивни, акустични и фонологични критерии. Проследява се възможността за разширяване на анализа в диахронен план, което допринася към изясняването на редица сложни

проблеми на диахронната лингвистика, например въпроса за механизма и причините на редица езикови изменения.

В следващата глава се разглежда приложението на разширения модел към две отделни граматични теми. Първата е съпоставката на някои предложни словосъчетания в английския и българския език, при което се използват данни от изследванията и на други автори. Слага се ударение върху изясняването на правилните посоки на анализ и изобщо се изясняват последователните стъпки на изследването. Привеждат се някои данни от областта на съпоставителната аспектология на английския и българския език, чрез които се разкриват нагледно предимствата на разширения модел и се илюстрира приложението на теоретичните постановки, формулирани и приети в първа глава. Правят се и някои конкретни приноси към разглеждания проблем, например извеждане и обосновка на понятието *аспектуална текстема.*

Глава VIII, посветена на лексикалните съпоставки, не изхожда от конкретно изследване, а прави по-общ преглед на различните страни на съпоставителния анализ на лексикално равнище. Въпреки това са посочени редица моменти, при които разширеният модел може да даде по-задълбочен поглед върху проблемите, и се предлага и класификация на различните видове съпоставителни изследвания в областта на лексиката.

Донякъде необичайна от гледна точка на съпоставителното езикознание е последната глава, посветена на съпоставителната ономастика, в която се разглеждат и обосновават основанията за обособяване на такава частна дисциплина. Оказва се, че те са същите (типология, чуждоезиково обучение и теория на превода), както и при останалите видове съпоставителни изследвания. Въвежда се и се обяснява понятието ономастична компетенция като част от цялостната комуникативна компетенция на изучаващите чужд език.

Въпреки че книгата съдържа няколко на пръв поглед разнопосочни глави, оказва се, че към тематичното им съдържание може да се подхожда от уеднаквена методологична позиция, какъвто в случая е разширеният модел за съпоставителен анализ. Именно в това се състои и същността на цялата книга – обособяване и подробно описание на разширения модел за съпоставителен анализ, чрез който може да се постигне по-голямо единство на теория и практика при чуждоезиково обучение.

Няма съмнение, че потребност от съпоставителни изследвания се поражда постоянно, независимо от всякакви преценки и прогнози на отделни лица или от появата на едни или други нови направления в съвременната лингвистика. Поради това е необходимо непрекъснато да се развиват и усъвършенстват теоретичната база и методологията на съпоставителния анализ, както и да се разширява тематичният му обсег. Въпреки че общото количество на съпоставителни разработки в света нараства неимоверно много, все още са малко по-цялостните, обобщаващи трудове, какъвто е и настоящият.

COMPARATIVE LINGUISTICS: Theory and Methodology

Summary

The book consists of a preface, nine chapters, this English summary, and a reference list. As pointed out in the preface, the aim has been to (1) consider and illustrate the theorerical and methodological premises of the so called 'expanded model of contrastive analysis', developed over the past ten or fifteen years in this country and more specifically at the Institute for Foreign Students in Sofia with a view to bringing contrastive linguistics closer to classroom reality, (2) offer an introduction to contrastive linguistics and related fields such as error analysis, interlanguage study, etc., that could profitably be used by linguists, teachers, graduate and post-graduate students in their choice of reasearch topics, methods, and (3) systematise and make more easily available a lot of relevant information in various publications which, though known to the specialists in the field, are generally difficult of access.

The first chapter begins with some terminological points, namely the use of the terms 'comparative' (sravnitelno), 'comparative-historical' (sravnitelno-istorichesko), 'contrastive' (kontrastivna) and 'confrontational' (konfrontativna) linguistics. 'Comparative linguistics' is accepted as a superordinate notion and term which includes both 'comparative-historical' and 'contrastive linguistics'. The latter (in conformity with prevalent English usage) is accepted as meaning both 'contrastive' (in its originally narrower definition of referring to differences only) and 'confrontational' linguistics (the latter referring both to similarities and differences).

Some of the main criteria for establishing comparability are considered and arguments are advanced in favour of the use of translation. The various existing views of translation equivalence are examined briefly and a complex approach, adaptable to varying analytical situations, has been adopted. The most important part of this chapter consists in the explicit formulation of what is believed to be the optimal linguistic model. The examination of current analytical procedures in this country and elsewhere shows that various versions of both structuralist, generativist and mixed models are used. The influence of structuralist criteria is seen in the continuing practices of contrasting surface structures and the use of such classical structuralist notions as 'phonemes', 'morphonemes', etc. and their

various opposition. The influence of generativism is obvious in the use of notion such as 'surface' and 'deep structure', of various intra- and inter-lingual transformations (the latter needed for the analysis of translations), etc. An overall synthetic model is adopted which allows the theoretically consistent intergration of both structuralists and generativist analytical procedures. This is made explicit in Scheme 1.

A classification of the various types of contrastive studies is offered in chapter two. Of central importance in this chapter is the consideration of the relationship between contrastive linguistics and typology, a well-known moot problem. The argument is put forward here that from a methodological point of view contrastive linguistics can be considered as superordinate to typology, translation theory and foreign language teaching/learning as all three areas of research are usually dependent on one kind of contrastive analysis or another. The typologically oriented studies on their part are divided into *universal characterology*, i.e. the description of a given language from a universalist point of view, *group characterology* (as part of a genetic or areal group) and *bilateral characterology*, i. e. the description of one language from the point of view of another (the majority of existing contrastive studies seem to come under the latter heading). The connection of contrastive linguistics with various linguistics disciplines is made explicit and is shown graphically in Scheme 2 in chapter three.

Chapter four contains a fairly extensive overview of contrastive linguistics in this country and abroad. Starting from the origins of contrastive linguistics it is shown its scope has gradually been broadened to include translation corpora, error analysis, interlanguage research, language contact data, etc. One of the purposes of the overview is to throw into relief the specific features of the Bulgarian expanded model for contrastive analysis. Another purpose evidently is to suggest topics for further research.

The whole of chapter five is devoted to the description of the structure of the expanded model and of its components – the synthetic linguistic model, translation theory and interlanguage description (the latter including error analysis) and a number of specific language (and interlanguage) data are adduced.

The application of the expanded model to specific research areas is shown in chapter six, where it is illustrated by the contrastive analysis of the accented vowels of English and Bulgarian. Topics such as directionality and the minimum range of the respective subsystem are discussed and the full potential of the expanded model is further revealed by broadening the scope to include some diachronic aspects of the issue. Additional data from other languages are included and some new approaches to language change mechanisms and causality are offered.

Chapter seven contains two main sections. The first deals with the contrastive analysis of some prepositional phrases in English and Bulgarian and its main purpose is to exemplify the consecutive steps of the analytical procedure to be followed. The second section illustrates the application of the expanded model to the contrastive aspectology of English and Bulgarian.

Some problems of lexical contrastive analysis are considered in the next chapter (eight). Unlike the preceding two chapters, this one is not based on any specific research. Instead, it considers the relevant issues from a more general point of view. A classification of the various types of lexical contrastive studies is offered and some aspects of the issue are discussed at some length.

The last chapter (nine) deals with a relatively still uncharted area of contrastive analysis, namely *contrastive onomastics*. The motivations for such studies from the points of view of typology, translation theory and foreign language teaching/learning are considered and a number of illustrative examples are offered. An important point in this chapter is the introduction and explanation of the notion of *onomastic competence* as a necessary ingredient of the overall *communicative competence*.

Although at first sight of a rather diverging nature, the topics brought together and discussed in this book highlight various aspects of the structure and application of the expanded model of contrastive analysis.

There is no doubt that there will always exist a need and demand for contrastive studies of one type or another, regardless of the opinions of individual scholars and the emergence of new trends in theoretical and/or applied linguistics. This is why it is necessary to work towards the constant enrichment of the theory and methodology of contrastive analysis.

Although the overall number of contrastive studies of specific topics already runs into many thousands (worldwide), the number of more generalising works (such as Di Pietro 1978, James 1980, Yartseva 1981, Rein 1983, Sternemann et al. 1983) is rather limited. The present publication is intended to make a small contribution in that area.

БИБЛИОГРАФИЯ[1]

Адмони 1967: В. Г. Адмони. *Уровни языка сферы языка? Порядок слов результа взаимодействия различных уровней.* – В: *Сборник* 1967.

Айцетмюлер 1978: R. Aitzetmüller. *Altbulgarische Grammatik als Einführung in die slavische Sprachwissenschaft.* Freiburg im Breisgau, U. W. Weiher.

Алейтис 1968: J. B. Altis (ed.). *Report of the Nineteenth Annual Round Table Meeting on Linguistics and Language Studies* (Contrastive Linguistics and Its Pedagogical Implications). Georgetown University Press.

Алексиева 1977: Б. Алексиева. Подчинени предикативни единици в английския и българския език. – *БСИБЕДЕ*[2], **4–5**, 3–41.

Алексиева 1982: Б. Алексиева. Имплицитност и експлицитност в английски и български. Дисерт. труд, СУ.

Алексиева 1987: В. Alexieva. Definites in English and Bulgarian Existential Sentences. – *USEP*, **III**, 7–28.

Алексиева 1988: Б. Алексиева. Рецензия на „Contrasting English with Hungarian" (ed. by E. H. Stephanides). – *CE*, **XIII**, 3, 73–77.

Алексиева 1980. N. Alexieva. On the Problem of the 'Activo-Passive Use' of Verbs in English and Its Expression in Bulgarian. – In: *English Studies.* Sofia University Press, 24–36.

Андерсен 1974: H. Andersen. Towards a Typology of Change: Bifurcating Changes and Binary Relations. – In: *Proceedings of the First International Conference on Historical Linguistics* (ed. by J. M. Anderson and C. Jones). Amsterdam, North Holland, 17–60.

Андерсън 1984: R. W. Andersen. The one to one principle of interlanguage construction. – *LL*, **34**, 4, 77–96.

Апресян 1974: Ю. Д. Апресян. *Лексическая семантика.* М., Наука.

Арабски 1979: J. Arabski. *Errors as Indications of the Development of Interlanguage.* Katowice, Uniwersytet Slaski.

Аракин 1979: В. Д. Аракин. *Сравнительная типология английского и русского языков.* Л., Просвещение.

Асенова 1979: П. Асенова. Езикознанието на българо-румънския симпозиум в Букурещ. – *CE*, **IV**, 2, 111–114.

Асенова 1989: П. Асенова. *Балканско езикознание. Основни проблеми на балканския езиков съюз.* С., НИ.

Атанасова 1988: Ир. Атанасова. Членни, притежателни и показателни детерминатори във френския език: анализ на грешки и серия от упражнения за тяхното преодоляване. Дисерт. труд, СУ.

[1] По много от темите, засегнати в различните глави, библиографията е толкова обширна, че пълното отразяване на всички споменати автори би отнело извънредно много място. Затова в този списък са включени селективно онези заглавия, които имат висока информативна стойност. Това са главно разработки с пряко отношение към третираните проблеми, а също и рецензии, обзори и други публикации, съдържащи много библиографски данни.

[2] Вж. „Използвани съкращения" след библиографията.

Ахманова 1966: О. С. Ахманова. *Словарь лингвистических терминов.* М., Советская энциклопедия.
Ашли 1987: L. R. N. Ashley (ed.) Names in Shakespeare. – *Names,* 35, 3–4.
Бабов 1979: К. Бабов. Двустранният контрастивен анализ като метод за изследване на езиковата интерференция. – *РЗЕ,* 3, 18–24.
Бай 1932/1965. Ch. Bally. *Linguistique générale et linguistique francaise.* Berne, A. Francke.
Балин 1969: Б. М. Балин. *Немецкий аспектологический контекст в сопоставлении с английским.* Калинин.
Бархударов 1975: Л. С. Бархударов. *Язык и перевод.* М., Международные отношения.
Баутън 1976: L. F. Bouton. The Problem of Equivalence in Contrastive Analysis. –*IRAL,* 2, 143–163.
Бенатова 1980: П. Бенатова. Работна група по контрастивна лингвистика и теория на превода в ИЧС „Г. А. Насър". – *CE,* V, 80–82.
Бенатова 1983: П. Бенатова. Анализ на грешките при предлозите в английския език. – *РЗЕ,* 4, 20–29.
Бенатова 1987: П. Бенатова. Съпоставително изследване на предлога *for* в английския език, предлога *за* в българския език и група предлози, свързани с тях. Канд. дис., СУ.
Бенвенист 1962: E. Benveniste. Les niveaux de l'analyse linguistique. Preprints of Papers for the Ninth International Congress of Linguists. Cambridge, Mass.
Бендикс 1971: E. H. Bendix. The data of semantic description. – In: *Semantics: An Intredisciplinary Reader,* ed. by L. Jacobovitz and D. Steinberg. Cambridge University Press.
Бернт 1969: R. Berndt. Lexical Contrastive Analysis. – *BSE,* 8, 31–36.
Бирвиш 1970: M. Bierwisch. Semantics. – In: *Lyons* (ed.) 1970, 166–184.
Блумфийлд 1933: L. Bloomfield. *Language.* New York, Holt, Rinehart and Winston.
Бондалетов 1983: В. Д. Бондалетов. *Руская ономастика.* М., Просвещение.
Ботева 1984: С. С. Ботева. Значения на хипотетичното бъдеще време в съвременния френски език и функционално-преводните му еквиваленти в българския език. Канд. дис., СУ.
Бояджиев 1980. Ж. Бояджиев. *Още веднъж по въпроса за номинативните изречения.* Езиковедски проучвания в чест на академик Владимир Георгиев. С., БАН.
Бояджиев 1982: Ж. Бояджиев. Още веднъж по въпроса за силно обособените части. – *CE,* VII, 6, 13–21.
Бояджиева–Миленова 1988: M. Boyadzhieva–Milenova. Some Lexical Errors in the Interlanguage of Bulgarian Learners of English. – In: *Danchev* (ed.), 1988, 176–188.
Бублик 1979: В. Н. Бублик. Гносеологичные основы контрастивного анализа. – В: *Жлуктенко* 1979, 11–18.
Бугарски 1982: R. Bugarski. Generative Structuralism. – *Acta Linguistica Hafnensia,* 17, 1, 49–60.
Буковска 1988: I. Boukovska. On Some Errors in the Use of *Also* and *Too.* – In: *Danchev* (ed.) 1988, 44–51.
Бучуковска 1978: А. Бучуковска. Трета конференция по съпоставително езикознание в Лайпциг (немски език в съпоставка със славянските езици). – *CE,* III, 1, 84–87.
Бучър 1982: A. Butcher. Cardinal vowels and other problems. – In: *Linguistic Contraversies,* ed. by D. Crystal. London, E. Arnold, 50–72.
Бхат 1978: D. N. S. Bhat. A general study of palatalization. – In: *Universals of human language* 2 (ed. by J. H. Greenberg et. al.). Stanford University Press, 47–92.
Бърлин, Кей 1969: B. Berlin, P. Kay. *Basic Color Terms.* Berkely and Los Angeles, University of Californis Press.
Бъчваров 1976а. Я. Бъчваров. Кратък отчет за дейността на Групата за съпоставително изследване на българския език с други езици през периода от нейното сформиране до края на 1975 г. – *БСИБЕДЕ,* I, 1, 81–94.
Бъчваров 1976б. Я. Бъчваров. За някои постижения на съвременните контрастивни изследвания. – *БСИБЕДЕ,* I, 1, 61–67.
Бъчваров 1983: Я. Бъчваров. Рецензия: Ахманова, Меленчук 1977. – *CE,* VIII, 6, 63–68.
Бюисенс 1963: E. Buyssens. *Les deux aspectifs de la conjugaison anglaise au XXe siécle. Étude de l'expression de l'aspect.* Press Universitaires de Bruxelles et de France.
Вайнрайх 1953: U. Weinreich. *Language in Contact. Findings and Problems.* New York, Publications of the Linguistic Circle of New York.
Вайнрайх 1957: U. Weinreich. On the description of phonic interference. – *Word,* 13, 1–11.
Ван Кампен, Орнстайн 1959: J. van Campen, J. Ornstein. Alternative analyses of the Bulgarian nonsyllabic phonemes. – *Language,* 35, 264–270.
Васева 1968: Ив. Васева. Развернутые способы передачи определительных отношений в руском и болгарском языках. – В: *Славистични изследвания.* С., БАН.
Васева 1968: Ив. Васева. *Теория и практика перевода* (2-ро прер. изд.). С., НИ.
Васева, Иванова, Алексиева 1986: Ив. Васева, М. Иванова, Б. Алексиева. *Прояви на междуезиковата асиметрия при превод от чужд език на български.* С., БАН.
Василевич 1987: А. П. Василевич. *Исследование лексики в психолингвистическом эксперименте.* М., Наука.
Вахек 1980: J. Vachek. Vilem Mathesius as Forerunner of Contrastive Linguistic Studies. – *PSICL,* XI, 5–16.
Веркьойл 1972: H. J. Verkuyl. *On the Compositional Nature of the Aspets.* Dordrecht-Holland, D. Reidel Publishing Company.
Викберг 1983: K. Wikberg. Methods in Contrastive Lexicology. – *Applied Linguistics,* 4, 3, 213–221.
Вилюман, Соболева 1979: В. В. Вилюман, П. А. Соболева. Ролята на дълбоката и повърхностна структура при контрастивните изследвания. – *CE,* IV, 5, 3–12.
Вине, Дарбелне 1958: J. P. Vinay, J. Darbelnet. *Stylistique comparée du francais et de l'anglais.* Paris, M. Didier.
Владова 1988: Ив. Владова. *Превод и време.* С., НИ.
Влахов 1982: С. Влахов. Библиография на трудовете на доц. Ив. Васева. – *CE,* VII, 4, 78–82.
Влахов, Флорин 1981/1986: С. Влахов, С. Флорин. *Непреводимое в переводе* (II прер. изд.). М., Высшая школа.
Гак 1977: В. Г. Гак. *Сопоставительная лексикология* (На материале французского и русского языков). М., Международные отношения.
Гак 1983: В. Г. Гак. *Сравнительная типология французского и русского языков.* М., Просвещение.
Гегов 1985: Хр. Гегов. Вокалната система в българския и арабски език (контрастивен анализ). Дисерт. труд, СУ.
Георгиев 1966: V. Georgiev. *Le problème de l'union linguistique balkanique. Les problèmes fondamentaux de la linguistique balkanique.* Sofia.
Георгиева 1989: М. Георгиева. Модалните глаголи в английския и българския език. Дисерт. труд, СУ.
Герганов, Тасева 1983: Е. Герганов, Кр. Тасева. Експериментално изследване на емоционалното въздействие на някои звукосъчетания в българския език. – *БЕ,* XXXIII, 5, 418–427.
Герганова 1982: Н. Герганова. Четвърта научно-методическа конференция по въпросите на съпоставителното езикознание и чуждоезиковото обучение. – *CE,* VII, 5.
Гочева 1977: Е. Гочева. Кратък отчет за дейността на Групата за съпоставително изследване на българския език с други езици през периода от началото на 1976 г. до м. юни 1977 г. – *БСИБЕДЕ,* II, 6.
Гочева 1980: Е. Гочева. Професор Кирил Бабов на шестедест години. – *CE,* V, 6, 94–95.
Грозданова 1979: Л. Грозданова. Рецензия на „The Yugoslav-Serbo-Croatian-English Contrastive Project. Reports", 10. – *CE,* IV, 6, 54–56.
Грозданова 1980: Л. Грозданова. Влияние на отрицанието върху избора на английските количествени думи some и any в сравнение с българските им корелати. – *CE и ЧЕО,* I, 177–196.
Грозева 1982: М. Грозева. Някои средства за изразяване на категорията детерминация в немския и българския език. Дисерт. труд, СУ.
Гугуланова 1978: Ив. Гугуланова. Резултатите от развоя на ятовата фонема в полския и българския език. – *CE,* III, 2, 66–73.
Данеш 1971: F. Daneš. On Linguistic Strata (Levels). – In: *Travaux Linguistiques de Prague,* 4, 127–144.

Данчев 1974а. А. Данчев. За отношението на синхронията и диахронията. – *РЗЕ*, **2–3**, 1–13.
Данчев 1974б. A. Danchev. A Slavonic/Bulgarian View of the Aspectual Meaning of the De-Adjectival *–en* Verbs in Modern English. – *Linguistics*, **127**, 5–26.
Данчев 1975а: А. Данчев. Теория и практика на транскрипцията от английски на български език. Кратки гласни. – *РЗЕ*, **5–6**, 30–45.
Данчев 1975б: А. Данчев. Съпоставително изследване на българския и други езици. – *РЗЕ*, **3**, 64.
Данчев 1976: А. Данчев. За някои страни на съпоставителните изследвания. – *БСИБЕДЕ*, **I**, 1, 7–26.
Данчев 1978а: А. Данчев. Съпоставително езикознание, теория на превода и чуждоезиково обучение. – *СЕ*, **III**, 1, 30–47.
Данчев 1978б: А. Данчев. По някои проблеми на контрастивната фонология. – *СЕ*, **III**, 6, 21–33.
Данчев 1980а: А. Данчев. Контрастивна лингвистика, анализ на грешките и чуждоезиковото обучение. – *СЕ и ЧЕО*, **I**, 11–31.
Данчев 1980б: А. Данчев. За разширен обсег на теорията на превода. Изкуството на превода, 4, С., НК, 56–69.
Данчев 1981: А. Данчев. Англицизмите в българския език. – *СЕ*, **VI**, 3–5, 190–204.
Данчев 1982а: А. Данчев. Българската транскрипция на английски имена. II прер. изд. С., НП.
Данчев 1982б: A. Danchev. Transfer and Translation. – *FINLANCE* (The Finnish Journal of Language Learning and Language Teaching), **II**, 39–61.
Данчев 1982в: А. Данчев. Конференция по междуезиков анализ и усвояване на чужд език. – *РЗЕ*, **6**, 65–67.
Данчев 1983а: А. Данчев. Семантика и лингвистични равнища. – *СЕ и ЧЕО*, **III**, 9–29.
Данчев 1983б: А. Данчев. Към въпроса за разширения модел на контрастивен анализ. –В: *Български език за чужденци – актуални проблеми на обучението*. С., ИЧС и СУ, ФСФ, 264–271.
Данчев 1984а: А. Данчев. Съпоставителните изследвания в България (1944–1984). – *СЕ*, **IX**, 5, 5–20.
Данчев 1984б: А. Данчев. За посоката на съпоставителния анализ. – *СЕ*, **IX**, 4, 48–52.
Данчев 1984в: A. Danchev. Translation and Syntactic Change. – In: *Historycal Syntax* (ed. by J. Fisiak). Berlin, New York, Amsterdam; Mouton Publishers, 47–60.
Данчев 1985а: A. Danchev. On Analysiš and Synthesis in Sound Change. – In: *Papers from the 6th International Conference on Historical Linguistics* (ed. by J. Fisiak). Amsterdam: John Benjamins/Poznan, Adam Mickiewicz University, 83–104.
Данчев 1985б: А. Данчев. Прогноза и диагноза на грешки. – *ЧЕО*, **4**, 5–11.
Данчев 1986а: A. Danchev. Interlanguage Simlification in Middle English Vowel Phonology? – In: *Linguistics Across Geographical and Historical Boundaries* (ed. by D. Kastovsky and A. Szwedek). Berlin, New York, Amsterdam; Mouton de Gruyter, 239–252.
Данчев 1986б: A. Danchev. The English Element in Bulgarian. – In: *Viereck and Bald* (eds.) 1986, 7–23.
Данчев 1987а: A. Danchev. A Theoretical Model for the Cross-Language Rendition of Names. – *USEP*, **III**, 42–55.
Данчев 1987б: А. Данчев. Рецензия на „Contrastive Linguistics: Prospects and Problems", J. Fisiak (ed.). Berlin, New York, Amsterdam, Mouton. – *СЕ*, **XIII**, 6, 44–47.
Данчев 1988а: A. Danchev. Language Contact and Language Change. – *Folia Linguistica*, **XXII**, 1–2, 37–53.
Данчев 1988б: A. Danchev. Historical Dialect Split and Later Language Contact: Old Bulgarian jat' and Modern English [æ] in Modern English. – *Studia Anglica Poznaniensia*, **21**, 89–111.
Данчев 1988в: A. Danchev (ed.). *Error Analysis: Bulgarian Learners of English*. Sofia, Narodna Prosveta.
Данчев 1988г: A. Danchev. Segmental Phonology of the Bulgarian English Interlanguage(s). – In: *Danchev* 1988в, 156–175.
Данчев 1988д: А. Данчев. Към описанието на българския английски междинен език. – В: *Проблеми на овладяването на чужд език*. С., НИ, 93–109.

Данчев 1990: A. Danchev. On the Contrastive Phonology of the Stressed Vowels in English and Bulgarian. – *PSiCL*, **XXV**, 131–145.
Данчев 1989б: A. Danchev. Translation: A Universal Language Two Acquisition Process? – In: *On Foreign Language Learning* – Selected Papers, ed. by J. Arabski. Wroclaw, Ossolineum, 69–82.
Данчев 1989в: A. Danchev. On Global Patterns of Interlingual Influence. – In: *Proceedings of the Second Symposium on English and Modern Greek*. Description and/or Comparison of the Two Languages. University of the Thessaloniki.
Данчев 1990: A. Danchev. On the Identification of Aspectual Textemes in English. – *UŠEP*, **IV**, 123–135.
Данчев, Алексиева 1974: А. Данчев, Б. Алексиева. Изборът между минало свършено и минало несвършено време при превода на PAST SIMPLE TENSE от английски на български език. – *ГСУ, ФЗФ*, **LXVII**, 1, 1973, 247–329.
Данчев, Грозева 1985: A. Dančev, M. Grozewa. Zum erweiterten Modell für kontrastive Untersuchungen. – In: *Beiheft des Germanistischen Jahrbuches für die Volksrepublik Bulgarien*, 7–24.
Данчев и др. 1989: А. Данчев, М. Холман, Е. Димова, М. Савова. *Английски правопис и изговор на имената в българския език*. С., НИ
Дежо 1982: L. Deszö. *Studies in Syntactic Typology and Contrastive Grammar*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
Деспотова 1980: В. Деспотова. Вокална интерференция в английското произношение на българите (акустичен анализ). Канд. дис., СУ.
Дехерт и др. 1984: H. Dechert, H. W. M. Brüggemeier, D. Fütterer. *Transfer and Interference in Language. A Selected Bibliography*. Amsterdam, Philadelphia; John Benjamins.
Джеймс 1971: C. James. The exculpation of contrastive linguistics. – In: *Nickel* (ed.) 1971, 53–68.
Джеймс 1980: C. James. *Contrastive Analysis*. London, Longman.
Димитриевич 1978: N. Dimitrievic. Problems amd Implications of Contrastive Analysis of Vocabulary and Culture. – In: *Contrastive Linguistics* (ed. G. Nickel). Stuttgart.
Димитрова 1981: Ст. Димитрова. О некоторых сходствах и расхождениях в действии пресуппозитивного фактора в руском и болгарском языках. – В: *Исследование русского языка в сопоставлении с болгарским*. С., 36–46.
Димитрова 1986: Ст. Димитрова. За някои аспекти на съпоставителните изследвания в Съветския съюз. – *СЕ*, **XI**, 2, 57–69.
Димитрова 1987: Ст. Димитрова. Семантический и синтагматический аспект сопоставительного изучения причастии в русском и болгарском языках. – *Българска русистика*, **4**, 41–46.
Дингуол 1964: W. O. Dingwall. Transformational Generative Grammar and Contrastive Analysis. – *LL*, **14**.
Ди Пиетро 1978: R. J. Di Pietro. *Language Structures in Contrast*. Rowley, :ass.q Newbury House Publishers.
Добрева 1984: Е. Добрева. За връзката между понятието функция и системно-структурната организация на езика. – *Год. ВПИ, Шумен*, 19–34.
Донкова 1981: П. Донкова. Библиография на трудовете на доцент Здравка Мечкова–Атанасова. – *СЕ*, **VI**, 6.
Дренска 1990. М. Дренска. Носовите гласни в португалския и българския език. – *ГСУ, ФНКФ*.
Дуриданов 1977: I. Duridanov. Zum Begriff des Sprachbundes. – *Linguistique Balkanique*, **XX**, 1–2.
Душкова 1969: L. Duškova. On sources of errors in foreign language learning. – *IRAL*, **VII**, 1.
Дънклинг, Гозлинг 1984: L. Dunkling, W. Gosling. *Dictionary of First Names*. London, J. M. Dent & Sons.
Дюлей, Бърт 1974: H. C. Dulay, M. K. Burt. You Can't Learn without Goofing. – In: *Richards* (ed.) 1974, 95–123.
Дякова 1976: С. Дякова. Именната група като подлог в английски и български (структури с it – то). Дисерт. труд, ВТУ.

Дякова 1970. С. Дякова. За събирателните съществителни в английски и български език. – *Трудовете на ВПИ „Кирил и Методий"*, В. Търново, **VI**, 1968/1969.
Еквал 1960: E. Ekwall. *The Concise Oxford Dictionary of English Place-names.* Oxford, Clarendon Press.
Екман и др. 1986: F. R. Eckman, E. A. Moravcsik, J. R. Wirth (eds.). *Markedness.* New York, Plenum Press.
Елиасон 1984: S. Eliasson (ed.). *Theoretical Issues in Contrastive Phonology.* Heidelberg, Julius Groos.
Елис 1966: J. Ellis. *Towards a General Comparative Linguistics.* The Hague, Mouton.
Жлуктенко (отг. ред.) 1979: Ю. О. Жлуктенко. *Нариси з контрастивної лінгвістики.* Київ, Наукова думка.
Звегинцев 1973: В. А. Звегинцев. Положение глубинной структуры в лингвистической теории. – В: *Язык и лингвистическая теория.* Москва.
Златева 1986а. М. Златева. Синтагматични англицизми в българския език. Дисерт. труд, БАН.
Златева 1986б. М. Златева. Някои прояви на синтактична интерференция при превод от английски на български език. – В: *Езикови проблеми на превода.* С., НИ, 73–90.
Иванов 1987: Бр. Иванов. Някои наблюдения върху вокалната и консонантната система на съвременния български и японски език. – *CE,* **XII**, 2, 27–33.
Иванова–Мирчева 1987: Д. Иванова–Мирчева. Отново за терминологията и за още нещо. (По повод на две статии на Л. П. Жуковска и В. М. Живов). – *БЕ,* **XXXVII**, 3, 179–190.
Иванова, Лилов 1985: М. Иванова, М. Лилов (съст.). *Езикови проблеми на превода – славянски езици.* С., НИ.
Иванчев 1971: Св. Иванчев. Проблемите на аспектуалността в славянските езици. С., БАН.
Иванчев 1979: Св. Иванчев. Иван Леков. – *CE,* **IV**, 2.
Ивир 1978: V. Ivir. Contrastive Analysis at the Lexical Level. – In: *Contrastive Linguistics* (ed. by G. Nickel). Stuttgart, 81–93.
Илчев 1969: Ст. Илчев. *Речник на личните и фамилните имена у българите.* С., БАН.
Йорданова 1986: Й. Йорданова. Неударението вокализъм в английски и български език. Дисерт. труд, СУ.
Йотов 1977: Цв. Йотов. Сопоставительные исследования языков лицом к социально-речевой практике. – *БСИБЕДЕ,* **II**, 6.
Кабакчиев 1986: Кр. Кабакчиев. Опозицията перфективност/имперфективност в английския и българския език и някои общоезикови закономерности. Дисерт. труд, БАН.
Касабов 1986: Ив. Касабов. Семантични проблеми на речниковата работа и теория за семантичен речник-минимум. Дисерт. труд, БАН.
Катфорд 1965: J. C. Catford. *A linguistic theory of translation.* Oxford University Press.
Кемпсън 1977: R. M. Kempson. *Semantic Theory.* Cambridge University Press.
Кицоран и др. 1984: D. Chitoran, J. C. Augerot, K. Parlog. *The sounds of English and Romanian.* Bucharest University Press.
Кметова 1980: Т. Кметова. Втора научно-методическа конференция „Съпоставително езикознание и чуждоезиково обучение". – *CE,* **V**, 6.
Кметова 1986: Т. Кметова. Съгласуването на глаголните времена при превод между английски и български език. – В: *Проблеми на превода,* С., НИ, 91–109.
Ковачев 1987: Н. П. Ковачев. *Българска ономастика.* С., НИ.
Колер 1981: K. Kohler. Contrastive phonology and the acquisition of phonetic skills. – *Phonetics,* **38**, 213–226.
Комисаров 1973: В. Н. Комиссаров. *Слово о переводе.* М., Международные отношения.
Комри 1976: B. Comrie. *Aspect.* Cambridge University Press.
Константинов 1982: Ю. Константинов. Коренна и епистемологична модалност в английския и българския език *(can, may и more).* Канд. дис., СУ.
Кордър 1967: S. P. Corder. The Significance of Learners' Errors. – *IRAL,* **V**, 4, 161–170.
Кордър 1971: S. P. Corder. Idiosyncratic Dialects and Error Analysis. – *IRAL,* **IX**, 2, 147–160.
Косериу 1972: E. Coseriu. *Über Leistung und Grenzen der kontrastiven Linguistik. Reader zur kontrastiven Linguistik.* Frankfurt.

Котова, Янакиев 1976: Н. В. Котова, М. Янакиев. Какво е най-удобно да съпоставяме количествено в славянските езици? – *БСИБЕДЕ,* **I**, 1, 27–38.
Котъл 1978: B. Cottle. *The Penguin Dictionary of Surnames.* Harmondsworth, Penguin Books.
Кочев 1986: Ив. Кочев. Вокално-консонантното взаимодействие и основното диалектно членение на българския език. – *БЕ,* **XXXVI**, 3, 217–226.
Кочев 1988: Ив. Кочев. Световни медиевисти за старобългарския език. – *БЕ,* **XXXVIII**, 1, 3–18.
Кродърс 1973: J. Crothers. *On the Abstractness Controversy.* Indiana University Linguistics Club.
Кузнецов 1986: А. М. Кузнецов. *От компонентного анализа к компонентному синтезу.* М., Наука.
Куцаров 1977: Ив. К. Куцаров. Явлението преизказност и преизказването в славянските езици. Дисерт. труд, СУ.
Куцаров 1983: Ив. Куцаров. Втора френско-българска конференция по контрастивна лингвистика. – *CE,* **VIII**, 4.
Куцаров, Бъчваров 1989: Iv. Kucarov, J. Bačvarov. Česko-bulharské a slovensko-bulharské lingvistické porovnácí studie – problemy a perspektivy. (Доклад, изнесен на конференцията „Чехословашко-българки културни взаимоотношения. Традиции и перспективи на тяхното изследване", Брно, 25 април, 1989.)
Кшешовски 1979: T. Krzeszowski. *Generative Grammar.* Tübingen, Gunter Narr.
Кшешовски 1981: T. Krzezowski. What do we need lexical contrastive studies for? – *PSiCL,* **XIII**, 133–148.
Кънчев 1976: Ив. Кънчев. За езиковия контакт между системи с различна структура. – *БСИБЕДЕ,* **I**, 6.
Лашкова 1984: Л. Лашкова. Трета българо-белоруска конференция. – *CE,* **IX**, 3.
Лашкова 1985: Л. Лашкова. Рецензия на „Studies in English and Hungarian Contrastive Linguistics" (ed. by L. Dezsö, W. Nemser). Budapest, Akademiai Kiadò, 1980, X, 5, 32–34.
Ладо 1957: R. Lado. *Linguistics across Cultures.* Ann Arbor, The University of Michigan Press.
Лайънс 1968: J. Lyons. *Introduction to Theoretical Linguistics.* Cambridge University Press.
Лайънс 1970: J. Lyons (ed.). *New Horizons in Linguistics.* Penguin Books.
Лайънс 1977: J. Lyons. *Semantics.* I, II. Cambridge University Press.
Лас 1980: R. Lass. *On Explaining Language Change.* CUP.
Лас 1984: R. Lass. *Phonology. An Introduction to Basic Concepts.* CUP.
Левицкий 1984: Р. О. Левицкий. О принципе функциональной адекватности перевода. – *CE,* **IX**, 3.
Лейкоф 1968: G. Lakoff. Instrumental Adverbs and the Concept of Deep Structure. – *Foundations of Language,* **4**, 4–29.
Леков 1942: Ив. Леков. Изразителност и употреба на фонологичните опозиции (по данни от някои славянски езици). – *Списание на БАН,* **63**.
Леков 1978: Ив. Леков. Към по-приемлива анализа и постройка на опитите за съпоставителни и типологични изследвания в славянското езикознание. – *CE,* **III**, 5.
Леонидова 1960: М. Леонидова. Употребление временных и видовых форм в русских переводах И. Вазова (прошедшие времена). – *ГСУ,* **54**, 1960, 1.
Леонидова 1986: М. Леонидова. *Проблемы структурно-семантической типологии болгарских и русских фразеологизмов.* С., НП.
Лийч 1974: G. Leech. *Semantics.* Harmondsworth, Penguin Books.
Лингорска 1978: Бл. Лингорска. За някои проблеми на корпуса, предназначен за съпоставителни изследвания. – *CE,* **III**, 4.
Лингорска 1980: Бл. Лингорска. Полско-български синтактични паралели – трета българополска конференция (София, 16–18.X.1979). – *CE,* **V**, 5, 52–56.
Лингорска, Бъчваров 1980: Бл. Лингорска, Я. Бъчваров. Професор Св. Иванчев на шейсет години. Библиография на трудовете на професор Св. Иванчев. – *CE,* **V**, 3, 74–88.
Лосън, Рийдър 1986: E. D. Lawson, L. M. Roeder. Women's Full First Names, Short Names, and Affectionate Names: A Semantic Differential Analysis. – *Names,* **34**, 2, 175–184.
Людсканов 1969: Ал. Людсканов. Принципът на функционалните еквиваленти – основа на теорията и практиката на превода. – В: *Изкуството на превода.* С., НИ.

Мадисън 1984: I. Maddieson. *Patterns of Sounds.* CUP.
Майерталер 1982: W. Mayerthaler. Markiertheit in der Phonologie. – In: *Silben. Segmente. Akzente* (ed. by T. Vennemann). Tübingen, Gunter Narr, 205–246.
Маки 1965: W. Mackey. *Language Teaching Analysis.* London, New York, Longmans.
Малблан 1944: A. Malblanc. *Stylistique comparée du francais et de l'allemand.* Paris, Didier.
Манчев 1976: Кр. Манчев. Принципи на типологичното изследване на езика. – *БСИБЕДЕ,* **I,** 40–58.
Манчев 1977: Кр. Манчев. Съпоставителните изследвания на френски и български език на Йосиф Симеонов. – *БСИБЕДЕ,* **II,** 1–2, 189–215.
Марузо 1951: J. Marouzeau. *Lexique de la terminologie linguistique.* (Translated into Russian by N. D. Andreeva). Moskva, 1960.
Марчанд 1969: H. Marchand. *The Categories and Types of Present-Day English Word-Formation.* München, Beck.
Маслов (отг. ред.) 1978: Ю. С. Маслов. *Вопросы сопоставительной аспектологии.* Л., Наука.
Матезиус 1929: V. Mathesius. On linguistic characterology. With illustrations from Modern English. – In: *Actes du Premier Congrés International des Linguistes à la Haye,* 56–63.
Мелничук 1970: А. С. Мельничук. Понятия системы и структуры языка в свете диалектического материализма. – *ВЯ,* **1.**
Мелчук, Жолковский 1970: A. Malčuk, A. K. Žolkovskij. Towards a Functioning 'Meaning-Text' Model of Language. – *Linguistics,* **57.**
Мерлинген 1957: W. Merlingen. Zur Phonologie der sog. palatalisierten Konsonanten. – In: *Studia Linguistica in Honorem Acad. Stephan Mladenov.* С., БАН, 493–501.
Милойкова 1985: Р. Милойкова. Съдържание на годишнина I–X (1976–1985) на списание „Съпоставително езикознание". – *СЕ,* **X,** 6, 76–118.
Минков 1957: М. Минков. За аналитизма в английски и български език. – В: *Езиковедски изследвания в чест на академик Стефан Младенов.* С., БАН.
Минков 1958: M. Mincoff. *An English Grammar.* Sofia, NI.
Младенов 1983: М. Младенов. Трети българо-румънски симпозиум. – *СЕ,* **VIII,** 3, 125–126.
Младенова 1981: О. Младенова. Втори българо-румънски симпозиум. – *СЕ,* **VI,** 1, 137–130.
Молтън 1962: W. Moulton. *The Sounds of English and German.* The University of Chicago Press.
Молхова 1962: Ж. Молхова. Структурни и семантични особености на сказуемото в английски в сравнение с български. – *СЕ,* **XII,** 6.
Молхова 1970: Ж. Молхова. *Характер и употреба на члена в българския и английския език. Контрастен анализ.* С., НИ.
Молхова 1976: Ж. Молхова. Международна конференция по контрастивна лингвистика в Полша. – *БСИБЕДЕ,* **I,** 6, 100–106.
Молхова 1977: J. Molhova. Patterns of Word-Formation of the Noun in English and Bulgarian. – *ГСУ, ФЗФ,* **69,** 3, 1975, 1–98.
Молхова 1979: Ж. Молхова. Наблюдения върху семантичната структура на глагола в английския и българския език. *СЕ,* **IV,** 1, 3–14.
Молхова 1986: J. Molhova. *The Noun. A Contrastive English-Bulgarian Study.* Sofia, NI.
Молхова 1987: J. Molhova. Linguistic Considerations on Proper Nouns. – *USEP,* **3,** 107–122.
Московска 1986: М. Московска. Лъжливите приятели на преводача в английски и български език – В: *Проблеми на превода.* С., НИ, 135–150.
Мухин 1980: А. М. Мухин. *Синтаксемный анализ и проблема уровней языка.* Л., Наука.
Найда 1969: E. A. Nida. Science of Translation. – *Language,* **45,** 483–498.
Найда 1975: E. A. Nida. *Componential Analysis of Meaning. An Introduction to Semantic Structures.* The Hague, Mouton.
Найденова 1982: К. Найденова. *Сопоставительные исследования русского и болгарского языков. Библиография.* С.
Недкова 1983: Р. Недкова. Семинар по контрастивна лингвистика в София. – *СЕ,* **VIII,** 5. 130.
Немзър 1969/1971: W. Nemser. Approximate Systems of Foreign Language Learners. – In: *The Yugoslav Serbo-Croatian-English Contrastive Project.* Studies, I. Zagreb. Reprinted in IRAL, 2, 1971.

Ненкова 1983: М. Ненкова. Някои грешки при усвояването на английските модални глаголи. *РЗЕ,* **2,** 40–49.
Ненковска 1986: Р. Ненковска. Библиография на трудовете на Мария Леонидова. – *СЕ,* **XI,** 3, 98–107.
Нерознак 1987: В. П. Нерознак. О трех подходах к изучению языков в рамках синхронного сравнения (типологической-контрастивный). – В: *Ярцева* (отг. ред.), 5–26.
Нащименко 1987: Г. П. Нащименко (отг. ред). *Сопоставительное изучение словообразования славянских языков.* М., Наука.
Никел 1971: G. Nickel (ed.). *Pdpers in Contrastive Linguistics.* CUP.
Николов 1971: В. Nikolov. Étude de phonétique et de phonologie contrastives (Domaines frances et bulgare). – *Annuaire de l'Université de Sofia. Faculté des lettres,* **64,** 2, 1–75.
Ников 1976: М. Ников. Интонация на същинските общи въпроси във френски и български език. Канд. дисерт., СУ.
Ницолова 1979: Р. Ницолова. Втора българистична българо-немска конференция в Лайпциг. – *СЕ,* **IV,** 5, 85–86.
Нойберт 1981: A. Neubert. Translation, interpreting and text linguistics. – *Studia Linguistica* (Lund), **35,** 130–145.
Нюмарк 1981: P. Newmark. *Approaches to Translation.* Oxford, Pergamon Press.
Ожеховска 1976: Х. Ожеховска. Изказване по доклада на Бл. Лингорска. – *БСИБЕДЕ,* **3,** 29–31.
Павлова 1977: Р. Павлова. *Пространственные конструкции в древнерусском языке в сопоставлении с болгарским языком.* С.
Павлова 1978: Р. Павлова. *Причинные отношения в современном русском языке в сопоставлении с болгарским языком.* С.
Павлова 1981: Р. Павлова. Болгарско-русская сопоставительная проблематика на страницах журнала „Сопоставитльное языкознание". – *БР,* **1.**
Павлова 1982: Р. Павлова. Сопоставительное исследования в области граматики русского и болгарского языков. – *РЗЕ,* **6,** 12–14.
Палмър 1976: F. R. Palmer. *Semantics. A New Outline.* CUP.
Паскалева 1981: Ел. Паскалева. Доктор Александър Людсканов (пет години от смъртта му). Библиография на трудовете му. – *СЕ,* **VI,** 2. 123–133.
Патев 1967: П. Патев. Фонетична адаптация на френските думи в българския език. – *ГСУ, ФЗФ,* **61,** 2. 267–316.
Патев 1976: П. Патев. Проблеми на интерференцията при изучаване на френски език от българи. – *ГСУ, ФЗФ,* 1974. **68,** 2.
Паутсма 1926: H. Poutsma. *A Grammar of Late Modern English, II. The Parts of Speech.* Groningen.
Пашов 1964: П. Пашов. Означаване на мекостта на съгласните в българския книжовен език и някои свързани с това правописни въпроси. – *Български език и литература,* **6,** 3–10.
Пенчев 1984: Й. Пенчев. *Строеж на българското изречение.* С., НИ.
Пенчева 1977: М. Пенчева. Категория род и названията за лица от мъжки и женски род (съпоставително изследване върху материал от английски и български език). – *БСИБЕДЕ,* **II,** 4–5, 114–162.
Пенчева 1983: М. Пенчева. За характера и мястото на словообразуването в системата на езика. – *СЕ,* **VIII,** 4, 54–61.
Пенчева, Савова 1977: М. Пенчева, М. Савова. Наблюдения върху някои английски и български безлични конструкции, изразяващи природни явления. – *БСИБЕДЕ,* **II,** 4–5, 163–169.
Пернишка 1977: Е. Пернишка. Някои семантични особености на термините. – *БЕ,* **XXVII,** 4.
Петков 1964: П. Петков. Изразни средства в немския език за славянски глаголен вид. Проучване при сравняване с български език. – *ГСУ, ФФ,* **58,** 1.
Петков 1971: П. Петков. Контрастивната граматика и проблемите на чуждоезиковото обучение. – *Народна просвета,* **12.**
Петков 1978: П. Петков. Опит за класификация на частните дисциплини в сравнителното езикознание. – *СЕ,* **III,** 1, 7–18.

Петков 1985: П. Петков. Рецензия на „Kontrastive Linguistik und Übersetzungwissenschaft" (Hrsg. W. Kühlwein, G. Thome, W. Wills). Akten des Internationalen Kolloquims Trier, Searbrücken, 25–30. 9. 1978. München, Wilhelm Fink Verlag. – *СЕ*, **X**, 2, 65–70.
Петков 1976: Сл. Петков. Системата на речевите навици – основа на съпоставителното изследване на езиците. – *БСИБЕДЕ*, **I**, 6, 3–26.
Петков 1977: Сл. Петков. Подход и предмет в „Румънско-английския проект за контрастивен анализ. – *БСИБЕДЕ*, **II**, 4–5, 217–223.
Поливанов 1931: E. D. Polivanov. La perception des sons d'une langue étrangère. – *Travaux du cercle linguistique de Prague*, **4**, 79–96.
Поливанов 1933: Е. Д. Поливанов. *Русская грамматика в сопоставлении с узбекским языком*. Ташкент.
Полянски 1987: К. Полянски. Теоретико-методологични бележки към полско-българската съпоставителна граматика. – *СЕ*, **XII**, 2, 34–36.
Попова 1982: М. Попова. Езиковата мотивираност на термините. – *БЕ*, **XXXIII**, 3.
Попова 1985: М. Попова. Към въпроса за взаимоотношението между терминологичната и общоупотребимата книжовна лексика. – В: *Славистичен сборник*. БАН, 42–48.
Попова 1986: М. Попова. По въпроса за семасиологичната правилност на термина. – *БЕ*, **XXXVI**, 3, 227–233.
ПМСИ 1976: *Принципы и методы семантических исследований*. М., Наука.
Първева 1983: Е. Първева. Петата научно-методическа конференция по съпоставително езикознание и чуждоезиково обучение. – *РЗЕ*, **4**, 62–64.
Първева 1984: Е. Първева. Някои особености при артикулацията на немските гласни от българи, изучаващи немски език. – *СЕ и ЧЕО*, **5–6**, 293–304.
Радфорд 1988: A. Radford. *Transformational Grammar. A. First Course*. CUP.
Райн 1983: K. Rein. *Einführung in die kontrastive Linguistik*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
Ранкова 1976: М. Ранкова. Върху словореда на въпросителното изречение в английски и български език. – *ГСУ, ФЗФ*, 1974, **69**, 1, 99–136.
Региер 1977: P. J. Regier. *A. Learner's Guide to the Old Church Slavic Language*. München, Otto Sagner.
Ричардс 1974: J. C. Richards. *Error Analysis. Perspectives on Second Language Acquisition*. London, Longman.
Савицка, Бояджиев 1988: И. Савицка, Т. Бояджиев. *Българско-полска съпоставителна граматика*. Том I. *Фонетика и фонология*. С., БАН.
Савова 1986: М. Савова. Английските минали причастия като препозитивни определения и техните български функционални еквиваленти. Канд. дис., СУ.
Самилов 1964: M. Samilov. *The Phoneme jat' in Slavic*. The Hague, Mouton.
Савельева 1987: Г. Н. Савельева. Терминология в свете контрастивной лингвистики – В: *Ярцева* (отг. ред.), 181–185.
Сарлов 1983: Ст. Сарлов. Съпоставителни изследвания в областта на словообразуването в немския и българския език. – *СЕ*, **VIII**, 4, 79–84.
Саявара 1981: K. Sajavaara. Contrastive Linguistics Past and Present and a Communicative Approach. – In: *Fisiak* (ed.), 33–56.
Сборник 1967: Уровни языка и их взаимодействие. Тезисы научной конференции, 4–7. IV., I МГЛИИЯ им. М. Тореза, М.
Сборник 1981: Исследование русского языка в сопоставление с болгарским (сборник материалы), сост. Р. Павлова, С.
Селимски 1980: Л. Селимски. Българо-белоруски езикови паралели. Втора българо-белоруска конференция. – *СЕ*, **V**, 5, 23–26.
Селинкър 1972: L. Selinker. Interlanguage. – *IRAL*, **10**, 219–231.
Симеонов 1967: Й. Симеонов. Наблюдения върху вида на глагола във френски и български език. – *ГСУ, ФЗФ*, **61**, 2.
Симеонова 1975: Р. Симеонова. Сравнителна акустична характеристика на гласните звукове в немски и в български език. – *ГСУ, ФЗФ*, **70**, 1, 7–31.

Симеонова 1988: R. Simeoniva. Grundzüge einer kontrastiven Phonetik Deutsch/Bulgarisch. Sofia, NI.
Скатън 1975: E. A. Scatton. Bulgarian Phonology. Cambridge, Mass., Slavica Publishers.
Солнцев 1976: Б. М. Солнцев. Относително концепции „глубинной структуры". – *ВЯ*, 5.
Солодухо 1982: Э. М. Солодухо. *Проблемы интернационализации фразеологии*. Изд. Казанского у-та.
Спалатин 1968: L. Spalatin. *An Approach to Contrastive Analysis*. YSCECP, B. Studies I, Zagreb/Washington.
Сридхар 1981: S. N. Sridhar. Contrastive Analysis, Error Analysis and Interlanguage. – In: *Contrastive Linguistics and the Language Teacher* (ed. by J. Fisiak). Oxford, Pergamon Press, 207–242.
Стамболиева 1986: М. Стамболиева. *To be* и *съм* в структурата на английския и българския език. Канд. дис., СУ.
Стамболиева 1988: М. Стамболиева. За опозицията моноцентричност/бицентричност и английско-българските междуезикови трансформации *to be* → *имам* и *to have* → *съм*. – *СЕ*, **XIII**, 3, 5–10.
Стаменов 1977: Хр. Стаменов. Бележки върху рефлексивността в български и английски език. – *БСИБЕДЕ*, **II**, 4–5, 191–213.
Стаменов 1979: Хр. Стаменов. За някои основни идеи и особености на стратификационната граматика. – *СЕ*, **IV**, 5, 63–70.
Стаменов 1982: Хр. Стаменов. Библиография на трудовете на проф. Жана Молхова (1973–1981). – *СЕ*, **VII**, 5.
Стаменов 1987: Хр. Стаменов. Показателят за неопределеност *един* и предикативната именна фраза. Втори международен конгрес по българистика, София, 23 май – 3 юни 1986. Доклади, т. 3, Съвременен български език. С., БАН, 30–441.
Станков, Иванова 1989: В. Станков, М. Иванова. За неопределените синтагми, изразяващи специфичност/неспецифичност. – *БЕ*, **XXXIX**, 1, 14–27.
Старикова 1974: Е. Н. Старикова. *Имплицитная предикативность в современном английском языке*. Киев.
Стокуел и др. 1965: R. P. Stockwell, J. D. Bowen, J. W. Martin. *The Grammatical Structures of English and Spanish*. The University of Chicago Press.
Суперанская и др. 1986: А. В. Суперанская, В. Э. Сталтмане, Н. В. Подольская, А. Х. Султанов. *Теория и методика ономастических исследований*. М., Наука.
Тагамлицка 1950: Г. Тагамлицка. Българският предлог „срещу" и неговите руски съответници. – *ГСУ, ФФ*, **46**, 4.
Тагамлицка 1956: Г. Тагамлицка. К. вопросу о предложном управлении в русском и болгорском языках. – *ГСУ, ФФ*, **51**, 1.
Тасева 1981: Кр. Тасева. Третата научно-методическа конференция по съпоставително езикознание и чуждоезиково обучение. – *РЗЕ*, 6.
Тилков 1979: Д. Тилков. Акустичен състав и дистрибуция на палаталните съгласни в книжовния български език. – *ИИБЕ*, **XXII**, 32–76.
Тилков 1977: Д. Тилков. Контрастивни фонетични изследвания в Софийския университет. – *БСИБЕДЕ*, **II**, 1–2.
Тодева 1984: Е. Тодева. Английският инфинитив в няколко функции и неговите български функционални еквиваленти. Дисерт. труд, СУ.
Тодева 1982: Е. Тодева. Към въпроса за превода и преводната еквивалентност. – *СЕ и ЧЕО*, **IV**, 253–273.
Тодева 1979а: Е. Тодева. Рецензия на „2nd International Conference of English Contrastive Projects" (ed. D. Chitoran). Bucharest University Press, 1976. – *СЕ*, **IV**, 4, 45–47.
Тодева 1979б: Е. Тодева. Рецензия на PSiCL, III, IV. – *СЕ*, **IV**, 3, 100–102.
Тодева 1980: Е. Тодева. Рецензия на PSiCL, V, VI. – *СЕ*, **V**, 6, 67–70.
Тодева 1981: Е. Тодева. Рецензия на PSiCL, VII, VIII, IX. – *СЕ*, **VI**, 6, 30–34.
Тодева, Чуканова 1983. Е. Тодева, И. Чуканова. Съставяне на картотека от грешки – принципи и проблеми. – В: *Български език за чужденци. Актуални проблеми на обучението*. С., ИЧС и СУ, ФСФ.

Тонева 1984: А. Тонева. Международен симпозиум по контрастивна лингвистика. – *РЗЕ,*
Тончева 1983: Ел. Тончева. Първа научно-методическа конференция „Съпоставително е кознание и чуждоезиково обучение" – *СЕ,* **VIII,** 3, 95–98.
Тончева 1986: Е. Тончева. Анализ на грешки при употреба на английските членни форми в междинния език на българи. – *СЕ и ЧЕО,* **5–6,** 351–360.
Трубецкой 1939: N. S. Trubetskoy. *Grundzüge der Phonologie.* (руски превод – 1960; английски – 1969).
Трубецкой 1987: Н. С. Трубецкой. *Избранные труды по филологии.* М., Прогрес.
Узунова 1988: I. Ouzounova. On Passives in the Bulgarian English Imterlanguage. – In: *Danchev* (ed.) 1988, 93–112.
Уордхо 1970: R. Wardhaugh. *The Contrastive Analysis Hypothesis.* Paper Presented at the Fourth Annual TESOL Convention. San Francisco.
Фалкович 1975: М. М. Фалкович. Възможни направления в съпоставителните лексически изследвания. – *РЗЕ,* **1,** 1–10.
Фийрек, Балд 1986: W. Viereck, W. D. Bald (eds.) *English in Contact with Other Languages.* Studies in Honour of Broder Cartstensen on the Occasion of his 60th Birthday. Budapest, Akademiai Kaid.
Филипович 1967: R. Filipović. Contrastive Analysis of English and Serbo-Croatian – Theory and Practice. – *SRAZ,* **23,** 5–27.
Филипович 1971: R. Filipović. The Yugoslav Contrastive Analysis Project. – In: *Nickel* (ed.) 1971, 107–114.
Филипович 1984: R. Filipović. What Are the Primary Data for Contrastive Analysis? – In: *Fisiak* (ed.) 1984, 107–117.
Филипович 1985: R. Filipović. The Yugoslav Serbo-Croatian – English Contrastive Project: Theoretical and Methodological Considerations. – In: *Chapters in Serbo-Croatian English Contrastive Gramar* (ed. by R. Filipović). Zagreb, 9–36.
Филкова 1987: П. Филкова. Библиография на трудовете на Блажо Блажев. – *СЕ,* **XII,** 2, 112–116.
Фишак 1973: J. Fisisak. The Polish-English Contrastive Project. – *PSiCL,* **I,** 7–14.
Фишак 1975: J. Fisisak. The Contrastive Analysis of Phonological Systems. *Kwartalnik. Neofilologiczny,* **22.**
Фишак 1976: J. Fisisak. Generative Phonology and Contrastive Studies. – *Canadian Journal of Linguistics,* **21.**
Фишак 1981: J. Fisisak (ed.). *Contrastive Linguistics and the Language Theacher.* Oxford, Pergamon Press.
Фишак 1983: J. Fisiak. English-Polish Contrastive Linguistics in Poland. – *CE,* **VIII,** 3, 67–82.
Фишак 1984a: J. Fisiak (ed.). *Contrastieve Linguistics. Prospects and Problems.* Berlin, New York, Amsterdam, Mouton Publishers.
Фишак 1984b: J. Fisiak. On the Roots of Contrastive Linguistics. – *FL,* **XVIII,** 1–2, 139–154.
Фишер–Йоргенсен 1979: E. Fischer-Jrgensen. *Twenty-five Years' Phonological Comments.* München, Wilhelm Fink Verlag.
Флорин 1976: С. Флорин. Реалиите в превода от и на английски език – В: *Проблеми на превода – английски и български език.* С., НИ, 181–199.
Фрийс 1945: C. C. Fries. *Teaching and Learning English as a Foreign Language.* Ann Arbor.
Фьодоров 1961: А. В. Федоров. О задачах сопоставительного изучения языков. – В: *Немецко-русские языковые паралели.* М.
Фъргюсън 1975: C. A. Ferguson. Toward a Characterazition of English Foreigner Talk. – *Anthropological Linguistics,* **17.**
Хайман 1975: L. M. Hyman. *Phonology. Theory and Analysis.* New York, Holt Rinehart and Winston.
Халидей и др. 1964. M. A. K. Halliday, A. McIntosh, P. Strevens. The Linguistic Sciences and Language Teaching. London, Longmans.
Харис 1944: Z. S. Harris. Simultaneous Components in Phonology. – *Language,* **20,** 181–205.
Харис 1954: Z. S. Harris. Transfer Grammar. – *International Journal of American Linguistics,* **4,** 259–270.

Хауген 1974: E. Haugen. Half a Century of the Linguistic Society. – *Language,* **50,** 619–621.
Холман 1986: M. Holman. Translation or Transliteration? Tackling the Toponyms in an English Rendering of Yordan Yovkov's Legends of the Old Mountains. – *CE,* **X,** 5, 53–66.
Хрусанова 1976: В. Хрусанова. Библиография на съпоставителните изследвания на българския език с други езици. – *БСИБЕДЕ,* **I,** 4.
Хъдсън 1980: K. A. Hudson. *Sociolinguistics.* CUP
Цветкова 1984: М. Цветкова. Рецензия на „An Introductory English-Polish Contrastive Grammar" (by J. Fisiak, M. Lipinska–Grzegorek, T. Zabrocki). Warszawa, PWN.
Циткина 1987: Ф. А. Циткина. О семантическом аспекте сопоставительного терминоведения. – В: *Ярцева* (отг. ред.) 1987, 105–112.
Чау 1975: T. T. Chau. Errors Analysis, Contrastive Analysis and Students' Perception: A study of Difficulty in Second Language Learning. – *IRAL,* **XII.**
Чаушев 1980: А. Чаушев. Българо-френски симпозиум по съпоставително езикознание. – *СЕ,* **V,** 5, 120–123.
Чаушев 1981: А. Чаушев. Библиография на трудовете на проф. Йосиф Симеонов (1972–1980). – *СЕ,* **VI,** 6, 58–59.
Чвани 1988: C. V. Chvany. From Contrastive Analysis to Correlative Typology: Twelve Years of the Journal „Sapostavitelno Ezikoznanie." – *Slavic and East European Journal,* **32,** 1, 126–129.
Червенкова 1982: Ир. Червенкова. Съпоставително изучаване на лексиката и обучението по руски език като чужд. – *РЗЕ,* **6,** 15–19.
Червенкова 1987: Ир. Червенкова. Об одном подходе к сопоставительному лексики. – *СЕ,* **XII,** 1, 33–38.
Чомски 1965: N. Chomsky. *Aspects of the Theory of Syntax.* Cambridge, Mass, The M. I. T. Press.
Чомски 1970: N. Chomsky. Deep Structure, Surface Structure, and Semantic Interpretation. Studies in General and Oriental Linguistics. TEC Corporation for Language and Educational Research. Tokyo.
Чомски 1980: N. Chomsky. *Rules and Representations.* Oxford, Basil Blackwell.
Чомски, Хале 1968: N. Chomsky, M. Halle. *The Sound Pattern of English.* New York, Harper and Row.
Швейцер 1973: А. Д. Швейцер. *Превод и лингвистика.* М., Воениздат.
Швейцер 1988: А. Д. Швейцер. *Теория перевода. Статус, проблемы, аспекты.* М., Наука.
Шверчек 1977: Л. Шверчек. Полско-българска съпоставителна конференция на тема „Глаголът в полския и българския език". – *СЕ,* **III,** 2, 94–95.
Шипова 1976: Е. Н. Шипова. *Словарь тюркизмов в русском языке.* Алма-Ата, Наука.
Шурбанов 1980: Ал. Шурбанов. Съпреживяният Шекспир. – В: *Изкуството на превода,* **4,** С., НК, 226–243.
Шухарт 1981/1980: H. Schuchardt. *Pidgin and Creole Languages.* Selected Essays by Hugo Scuchardt. Edited and translated by Glenn G. Gilbert. CUP.
Шчерба 1947: Л. В. Шчерба. *Преподавание иностранных языков в средней школе. Общие вопросы методики.* М., Л.
Щайнке 1984: Kl. Steinke. Balcanologia quo vadis? – Und (k)eine Antwort? – *Linguistique Balkanique,* **XXVII,** 1, 43–52.
Щернеман 1978: Р. Щернеман. Конфронтативна лингвистика, частна граматика и теория на езика. – *СЕ,* **III,** 1, 19–29.
Щернеман (отг. ред.) 1983: R. Sternemann et al. *Einführung in die konfrontative Linguistik.* Leipzig, VEB Vergal Enzyklopädie.
Якобсон 1963: R. Jakobson. *On Linguistic Aspects of Translation. Essais de linguistique générale.* Paris.
Яницки 1985: K. Janicki. On the Tenability of the Notion 'Pragmatic Equivalence' in Contrastive Analysis. – *PSiCL,* **20,** 19–26.
Ярцева 1960: В. Н. Ярцева. О Сопоставительном методе изучения языков. Научные доклады высшей школы. – *ФН,* **1,** 3–14.
Ярцева 1981: В. Н. Ярцева. *Контрастивная грамматика.* М., Наука.
Ярцева (отг. ред.) 1987: В. Н. Ярцева. *Сопоставительная лингвистика и обучение неродному языку.* М., Наука.

ИЗПОЛЗВАНИ СЪКРАЩЕНИЯ

БАН – Българска академия на науките
БЕ – Български език
БР – Болгарская русистика
БСИБЕДЕ – Бюлетин за съпоставително изследване на българския език с други езици
ВПИ – Висш педагогически институт
ВТУ – Великотърновски университет
ГСУ – Годишник на Софийския университет
ИЧС – Институт за чуждестранни студенти
Л – Ленинград
М – Москва
НИ – Наука и изкуство
НК – Народна култура
НП – Народна просвета
РЗЕ – Руски и западни езици
С – София
СЕ – Съпоставително езикознание
СУ – Софийски университет
ФЗФ – Факултет по западни филологии
ФКНФ – Факултет по класически и нови филологии
ФН – Филилогическые науки
ФСФ – Факултет по славянски филологии
ФФ – Филологически факултет
ЧЕО – Чуждоезиково обучение
BSE – Brno Studies in English
CUP – Cambridge University Press
FL – Folia Linguistica
IRAL – International Review of Applied Linguistics
LL – Language Learning
NI – Naouka i Izkoustvo
LB – Linguistique balcanique
OUP – Oxford University Press
PSiCL – Papers and Studies in Contrastive Linguistics
SRAZ – Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia
USEP – University of Sofia English Papers